

СУЧАСНІСТЬ

Святослав Гординський: З подорожнього записника — Лу Сінґ: Щоденник божевільного — Альбер Камю: Три есеї — Іван Драч: Три балади — Іван Дзюба: У 25 роковини розстрілів у Бабиному Яру — Василь Барка: Відхід Тичини — Богдан Бойчук: Дві книги Антонича, без третьої — Колективні журналі «Перець» — Олекса Горбач: На X Міжнародному конгресі лінгвістів — Євген Врецьона: Загибель Лемківщини — Андрій Карий: Деякі думки з приводу Світового конгресу вільних українців — Кирило Митрович: Факультети, інститути чи стипендії? — Євген Онацький: По похилій площі — Бібліографія — Рецензії, критика

11 (83)

ЛИСТОПАД 1967

	нм	ам. дол.
Кубійович Володимир, Маркусь Василь: Дві енциклопедії , стор. 146	3,80	1,00
* * * Легенда і дійсність , збірка статей (в укр., рос., англ., мовах), стор. 80	2,50	0,75
Маркусь Василь, Пеленський Ярослав: Питання національної політики в СРСР , стор. 110	2,50	0,75
Мосендз Леонід: Волинський рік , поема, стор. 80	0,50	0,15
Петров Віктор: Українські культурні діячі УРСР 1920-1940, стор. 80	2,50	0,75
* * * Позиції українського визвольного руху (передрук підпільних статей), стор. 140	0,50	0,20
Полтава Леонід: У вишневі країні , новелі, стор. 40	0,50	0,20
Приходько Віктор: Під сонцем Поділля , спогади, стор. 158	1,00	0,25
Рахманний Роман: Кров і чорнило , стор. 140	2,50	0,75
Ребет Лев: Формування української нації , стор. 60	0,50	0,15
* * * Самостійність , орган УТВР (передрук підпільного видання), стор. 188	0,50	0,20
Симоненко Василь: Берег чекань , стор. 224	10,00	2,50
Соловей Дмитро: Політика ЦК КПРС у плануванні роз- витку та промислових кадрів на Україні , стор. 108	2,50	0,75
* * * Спомини чотового Островерха , стор. 168, (III)	2,00	0,50
Франко Іван: Про соціалізм і марксизм , стор. 260	10,00	2,50
Хрін Степан: Зимою в бункрі , (спогади-хроніка), стор. 142	2,00	0,50
Хрін Степан: Крізь сміх заліза , (спогади), стор. 160	2,00	0,50
Чапленко Василь: Чорноморці , т. I, стор. 192	0,50	0,20
Шерех Юрій: Не для дітей , стор. 416	14,00	3,95
Шерех Юрій: Прощання з учора , стор. 52	0,50	0,20

Замовлення слати на адреси:

„Prolog“ Inc.
875 West End Ave, Apt. 14 B
New York, N. Y. 10025
USA

„Sucasnist“
8000 München 2
Karlspl. 8/III
Bundesrepublik Deutschland

СУЧАСНІСТЬ

ЛІТЕРАТУРА, МИСТЕЦТВО
СУСПІЛЬНЕ ЖИТТЯ

11 (83)

ЛИСТОПАД 1967

РІК ВИДАННЯ СЬОМИЙ

МЮНХЕН

Видає: Українське товариство закордонних студій.

Р е д а к ц і я :

Володимир Стахів, Богдан Бойчук, Вольфрам Бургардт,
Богдан Кравців, Мирослав Прокоп, Роман Рахманний

Редакція не приймає статей, не підписаних автором. У справі незамовлених та неприйнятих статей не листується.

Редакція застерігає за собою право скорочувати статті і правити мову. Статті, підписані авторами, висловлюють їх власні погляди, а не погляди редакції.

Gemäß des Gesetzes über die Presse vom 3. Oktober 1949 (§ 8, Abs. 3) und gemäß der Verordnung zur Durchführung dieses Gesetzes vom 7. Februar 1950 wird mitgeteilt:

Herausgeber: Ukrainische Gesellschaft für Auslandsstudien e. V.
8 München 2, Karlsplatz 8/III (Telephon: 59 46 67)
Bundesrepublik Deutschland

Geschäftsführer: Roman Tymkewycz

ЛІТЕРАТУРА І МИСТЕЦТВО

СВЯТОСЛАВ ГОРДИНСЬКИЙ: 3 ПОДОРОЖНЬОГО ЗАПИСНИКА

ЗУСТРІЧ

Ми сиділи на березі моря.
Було під вечір. На столі
Оплетена пляшка білого вина
І полумисок калямарів
(Ви знаєте щупальця восьминога,
Присмажені на олії,
Присмак Півдня?)
Їх було три.
Ми говорили про подорожі,
Палермо, Помпеї, Пізу, печери Перуджі,
Але я віддававсь найбільше
Вічнотому зайняттю мужчин —
Обдиранню їх очима
З їх одежі.

Одна була в білій блюзці,
Нічим неприкрашеній;
Її достатньою оздобою
Був кошечок нагрудника
З двома теплими помаранчами.
Коли сміялася,
Відкидала голову назад
І її волосся пінилося чорним прибоєм
До опалених берегів її рамен.

Друга була сантиментальна русявка,
Втомлена солоністю моря
І цілоденною щедрістю променів;
Кожен її рух
Мав гармонію і шовкову ніжність,
З усіх трьох
Вона була найнесміливіша.
Але коли я доторкнувся пальцями
Її руки,
Я зрозумів, що вона розуміла
Своє призначення.

Третя мала трохи подовгасте обличчя,
Підфарбовані повіки,
І блиск її очних білків
Мав згашеність перлямутру.
Зумисне нечесане волосся
Спадало коноплями на обличчя
І вона зовсім не пробувала
Його відгортати набік.
Я спостерігав під столом
Арабеску її ноги
В золотій сандалі:
Другий палець її стопи
Був довший від великого,
(Правило клясичної скульптури,
Якого вона, можливо, й не знала).

Ми були подорожні,
Що вперше зустрілися,
Мушлі викинені на пісок
Примхою моря.
Але моя хвиля знову мене покликала.
Я мусів відійти,
Мій поїзд відходив за 15 хвилин.
Вони дивилися за мною,
Як я, озирнувшись востаннє,
Вдавав, що відходжу байдужий.
А я йшов,
Битий суперечливими почуттями,
Подивом, поривом, пристрастю,
Всім, що є мірою цінювання жінки.
Я вагався,
Котрій віддати перевагу,
Котру вибрати музою
Химерного і короткочасного надхнення?
Чорнявку? Русявку?
Чи, може, нечесану
З перлямутровими очима?

А, може, всіх їх промину
І тільки засміюся дзвінко,
Бо я ж люблю лише одну,
Одну в усіх — космічну жінку.

1958

ПОДОРОЖ ДО ВІДНЯ

До Відня старого заїхав я знов,
Згадалося: в 44-ім
Я тут серед звалищ холодних блукав,
Було недалеко до смерти.

Під Оперою ховався я
В льохах, мов у катакомбах,
Одного дня, як знову примчав,
Вже все розгаратала бомба.

Каміння на мене летіло з небес,
Не раз мандрував під огнем я,
Очима власними спостерігав:
Горіла Академія.

Траверзи скручувалися в огні,
Обвалювалися стіни,
(Академіки заздалегідь
Свої поховали картини).

Відбудували австрійці все
Так, як було раніше,
Знов бідермаер запанував,
Сецесія око тішить;

З каварень знов пишний поплив аромат,
Не з жолудів підлі ерзаци,
До доброї кави тут виробив смак
Кульчицький, мій предок козацький.

По-давньому віденки милі ніжки
Обносять по Рінгу гальянтно
І виставляють принади свої
Кокетливо-елегантно.

З гіркістю критикували вони
Іванів. Ті бузувіри
Серед руїн гвалтували їх,
Не один, а 2, 3, 4.

На Шварценбергпляц я дивитись ходив
На їх монумент. Імпозантний!
Я б тільки йому для прикраси додав
З годинників дві-три гірлянди.

Давно Бельведером я мрійно блукав,
Подався помарити знову,
Там сфінкси відразу пізнали мене,
Всміхнулися загадково.

Осінні листки опадали в фонтан,
Угору бив струмінь іскристий,
Назустріч ті самі, лигнувши вина,
Йшли бюргери і філістри.

Я сів і на місто дивився вниз,
Роки проминають так скоро!
А в небо так само Стефанів собор
Стрілою підноситься вгору.

Прибій сантиментів мене полонив,
Грайливий, бурхливий, примхливий,
Де був, що бачив, кого зустрічав,
Словом, ритмозвуки, мотиви...

У місті цьому я колись залишив
Валізку і вірші початі.
Усе погоріло. Не могу тепер
Написаного пригадати.

1963

БАЛЯДА

(не моя)

Під час подорожі до Орлеану, оглянувши готичний собор, я деякий час провів над Люарою. Вона нагадала мені баянду одного з майстрів французької поезії — князя Шарля Орлеанського (1394—1465). Я мав у своїй валізиці антологію старофранцузької поезії і в поїзді переклав цю баянду, близьку мені тоді своїм настроєм.

Одного дня, як з Орлеану
Я до Блюа рікою плив,
Скрізь зустрівач, куди не глянув,
Легкі фльотилії кораблів.
Прямим їх шляхом вітер вів
І дружня хвиля їх носила,
Мав кожен з тих мандрівників
Прихильний вітер у вітрилах.

Мене, і серце, й мисль нежданно
Цей образ радістю сповив;
Нараз собі шепнув я банно:
«Як я такого б теж хотів!
Вітрила Втіхи я б розвив,
Якби лиш впевнености сила,
Що стріне кожен мій порив
Прихильний вітер у вітрилах.

«Але мені від Долі дано
Частіш повільних вод розлив;
В плавбі цим світом-океаном
Без руху, може, я б заскнів,
Якби Надією не жив,
Що весла знов сплеснуть, як крила,
І злопотить у тиші днів
Прихильний вітер у вітрилах».

Ті кораблі, що їх я стрів,
Угору йшли, я вниз спішив,
Мене Турботи хвиля била;
Дай, Боже, щоб мене повів
Прихильний вітер у вітрилах.

1963

ЛУ СІНЬ: ЩОДЕННИК БОЖЕВІЛЬНОГО

Два брати, що їх імен я не буду називати, в минулому, коли ми вчилися в середній школі, були моїми добрими приятелями. Розлучилися ми дуже давно і зв'язки між нами поступово заникли. Нещодавно ж я випадково почув, що один з них тяжко захворів. Якраз тоді я повертався в рідну околицю і, коли по дорозі я заїхав відвідати їх, мене зустрів тільки один із них — старший. Він розповів мені, що хворим був його молодший брат.

«Я вдячний вам за те, що ви так здалеку завітали до нас, щоб з нами побачитися. Але мій брат давно вже одужав і поїхав в одне місце кандидатом на урядову посаду». Потім з усмішкою на устах він витяг два зшитки щоденника і сказав, щоб я їх прочитав, бо з них можна побачити, як його брат почувався під час хвороби. Старому другові, мовляв, такий щоденник довіряти можна. Щоденник я взяв і, повернувшись додому та перечитавши його, прийшов до висновку, що хворий мав щось подібне до параної чи якогось комплексу переслідування. Записи в щоденнику були надмірно плутаними й непослідовними. Було в ньому чимало просто абсурдних тверджень, а також не було зазначено ні днів, ні місяців. По різному кольору чорнила та по змінах у каліграфії я переконався, що запис зроблено не в один час. Та подекуди в щоденнику були й розділи, які на загаль мали деякий зв'язок і сенс. Я зібрав ці розділи й переписав, щоб дати лікарям на дослідження. У щоденнику я не виправив нічого, а змінив тільки імена людей, хоч це й не має жодного значення, бо були вони нікому не відомими селянами. Що ж стосується назви щоденника, то сам хворий після одужання назвав його так, а я її залишив без змін.

(Л. С. — 2 квітня 1918)

I

Місяць сьогодні напрочуд ясний.

Вже понад тридцять років я його не бачив, а нині, як побачив, відчув на душі піднесення. Аж тоді я збагнув, що всі ці тридцять років я прожив у темряві. Проте я мушу бути дуже обережним! Адежеж не знічев'я зиркнув на мене аж двічі отой пес із садиби Чжао?

Мої побоювання не без підстав...

II

Нині ніч цілком безмісячна і я знаю, що це віщує щось не-добре. Вранці, як я, озираючись довкола, вийшов з двору, вираз очей вельмишановного пана Чжао видався мені надто дивним. Здавалося, що він злякався мене, або збирався мене вбити. На вулиці стояв ще гурт людей, які шепталися про мене, але й боялися, щоб я цього не помітив. І так поводитися всі люди, яких я зустрічав по дорозі, а найлихіший з них, вишкіривши до мене зуби, засміявся. З голови до ніг мене пронизав холод, бо я збагнув, що вони вже все для мене належно підготували.

Та я не злякався і, ніби нічого не сталося, пішов далі. Гурт дїтлахів поперед мене також обговорював мене. Вираз їх очей був такий самий, як у пана Чжао, а колір облич — мертво-сталевий. Я міркував: що я злого зробив цим дітям, що вони теж так супроти мене поводяться? Я не витримав і голосно гукнув: «Скажіть же ви мені!» Вони ж однак розбіглися.

Я міркував: що я злого зробив вельмишановному панові Чжао, що злого зробив я людям на вулиці? Єдине, що вчинив я поганого, сталося двадцять років тому, коли я потоптав книгу боргових записів пана Гу Дзьо*) за старі роки, і пан Гу Дзьо був тим вельми невдоволений. Хоча вельмишановний пан Чжао й не був з ним знайомий, та певно до нього долинула про це звістка, і він, носячи в серці образу за несправедливість, заподіяну мною панові Гу Дзьо, змовився з людьми на вулиці, щоб вони ставилися до мене вороже. Алеж чому діти проти мене? Їх же тоді ще й на світі не було... Чому й вони тепер, витріщивши очі, так дивно дивляться на мене, немов бояться мене, або хочуть мене вбити?! Це мене справді лякає, дивує і раниць серце...

Я вже розумію. Це так їх навчили їхні батьки!

III

Ночами ніяк не можу заснути... Щоб щось зрозуміти, треба все обміркувати й продумати!

Між тими, що я вчора бачив, були й люди, яких замикав у колодки повітовий урядник; також були такі, що скуштували ляпаса у шляхтичів; такі, чиїх жінок привласнили поліцаї; і батьки яких були до смерти зацьковані лихварями... Та тоді їхні обличчя не виражали такого жаху й жорстокости, як учора.

Найдивнішою мені, однак, здалася та жінка вчора на вулиці. Вона біла свого сина, промовляючи: «Чортеня ти мале! Ох і вку-

*) «Гу Дзьо» означає «давні часи», а так людей не йменують. Можливо, що Лу Сінь мав на увазі натякнуті на старі февдальні порядки, проти яких бунтувався «божевільний».

сила б я тебе, щоб зігнати свою злість!» Очі ж її одначе бути наставлені на мене. Я був заскочений і перелякався так, що не міг цього приховати. Юрба людей на вулиці з мертво-сталевими обличчями й вишкіреними іклами розреготалася. Але тоді підбіг до мене Чень Лао-у і потяг мене силоміць додому.

Коли він притягнув мене додому, вдома мої вдали, що не знають мене. Вираз їхніх очей був такий же, як і в тих, що на вулиці... Коли я зайшов до своєї бібліотеки, вони замкнули за мною двері так, ніби за куркою чи качкою. Цей випадок став для мене ще більшою загадкою, яку я не міг розгадати.

Кілька днів тому орендар із села Вовченята приходив до нас і розповів про тамтешній неврожай та голод. Він сказав моему старшому братові, що одного лихого односельчанина все село побило до смерті. Потім кілька селян видерли з нього серце й печінку, засмажили їх на олії і зжерли, щоб жижки перестали дрижати від страху. Коли я вставив своє слово до розмови, вони обоє — орендар і мій брат — кілька разів окинули мене поглядом. Лише тепер я зрозумів, що блиск у їхніх очах був той самісінький, що й у юрби на вулиці.

Коли я думаю про це, мене морозить з ніг до голови...

Якщо вони жеруть людей, то немає жодної певности, що вони не з'їдять і мене!

Дивіться! І слова тієї жінки — «Вкусила б я тебе», і усмішки мертво-сталевих лиць із вишкіреними іклами, і позавчорашні слова орендаря — це все, цілком ясно, є їхні таємні сигнали. Я бачу, що в їхніх словах повно отрути, в їхніх посмішках бачу ножі, а їхні (до біса білі!) ікла, що вишикувалися в ряд, — це все знаряддя людожерства...

Хоч, на мою думку, я й не погана людина, проте відтоді, як я розтоптав книгу боргових записів панства Гу, тяжко сказати, чи це справді так. Вони, здається, мають іншу думку, але я не спроможний її відгадати. Потім вони також і лицеміри! Як тільки розсердяться, одразу назвуть чоловіка поганим і обмовлять його. Я ще пригадую, як старший брат навчав мене писати шкільні твори. Не важно, яким би добрим чоловік не був, якщо я критикував це кількома реченнями, то брат схвально обводив їх колами; якщо ж я виправдував кількома реченнями погану людину, то він казав: «У тебе винятковий талант! Не такий, як в інших!» Як міг я вгадати, що остаточно було в них усіх на думці, тим більше тоді, коли вони збиралися займатись людожерством?

Щоб щось зрозуміти, треба все обмірковувати й продумати. У старовину часто їли людей: я це ще пригадую, але дуже туманно. Щоб переконатися, я заглянув до історії, однак у цій історії не було хронології. Натомість на кожній сторінці навскіс і впо-

перек було написано слова «гуманність, справедливість, істина, чеснота».) Все одно я не міг заснути, тож до самої півночі я уважно перечитував книжку і аж тоді розглядів, що за кожним словом стояло інше слово, а ціла книжка була списана одним словом — «людожерство»...

Однак це слово, виступаючи безліч разів із сторінок книжки та з уст орендаря, безконечно вдивлялося в мене дивним поглядом, із сміхом і стогоном.

Я також людина, і вони хочуть зжерти мене!

IV

Уранці я хвилинку посидів мовчки. Чень Лао-у приніс сніданок — миску овочів і пареної риби. Очі у риби були білі, заокстенілі, а її роззявлений рот — такий, як у тих людей, що думають про людожерство. З'ївши трохи, я не був певний, чи те слизьке, що я їв, була риба, чи, може, людина. Я все виригав, навіть нутроці.

Я промовив: «Лао-у, скажи, будь ласка, мсему старшому братові, що я почуваюся дуже пригніченим і хотів би прогулятися в садку». Лао-у вийшов, нічого не відповівши, але незабаром повернувся й відімкнув двері.

Але я й не поворухнувся, спостерігаючи, що вони робитимуть зі мною. Я був певний, що вони мене не випустять. Так і сталося! Ведучи з собою якогось діда, старший брат неквапно підійшов до мене. Дідові очі блищали лихим блиском, і, побоюючись, щоб я цього не помітив, він похнюпився, вдаючи, що дивиться в землю, а сам потайки з-під окулярів позирав на мене.

«Сьогодні ти, здається, почуваєшся непогано», — промовив брат.

«Так», — відповів я.

«Ми запросили тут пана Хе оглянути тебе», — продовжував брат.

«О, гаразд», — сказав я. В дійсності хіба ж я не знав, що цей дід — замаскований кат?! Не інакше як під виглядом того, що мацає мій пульс, він хоче визначити, скільки на мені сала, а за цю послугу його також наділять шматком мого м'яса. Та я не злякався. Хоч я й не людодід, мої жижки міцніші за їхні! Простягнувши до нього руки з затисненими кулаками, я приглядався, з чого він почне. Старий лис сів, заплющив очі, помацав мого живчика, тупо помовчав, а тоді, відкривши свої чортячі очі, мовив:

*) Чотири ідеальні принципи поведінки людини в конфуціанській філософії.

«Перестаньте безладно роздумувати, спокійно собі відпочиньте якийсь час і тоді видужаєте».

Перестаньте безладно думати і спокійно відпочиньте! Коли я відпочину й наберуся ваги, то їм мого м'яса, природно, припаде більше... Але що я з цього матиму? І як я можу «видужати»? Ця зграя прагне до людоджерства, але, по-чортячому маскуючись, не наважується прямо приступити до діла. Це розсмішило мене справді до смерті. Я не міг стриматися і вибухнув реготом. Мені стало дуже весело. Я знав, що в цьому сміхові було повно відваги й прямої. Дід і брат зблідли, приборкані мою відвагою та прямою.

Але тому, що я мав відвагу, вони ще більше бажали з'їсти мене, щоб і собі придбати краплю цієї відваги. Переступивши поріг і відійшовши недалеко від дверей, дід прошепотів моему старшому братові: «Їжмо негайно!» Брат схвально кивнув головою. Отже, і ти, брате, також з ними! Це відкриття, хоч і здавалося неочікуваним, уже існувало в моїй думці перед цим. Мій брат приєднався до зграї, що хоче мене зжертви!

Мій старший брат — людодід!

А я — молодший брат людодіда!

Навіть коли мене з'їдять, я залишуся молодшим братом людодіда!...

V

Останніми днями, відступаючи дещо від своїх попередніх думок, я гадав: навіть якщо той дід і не був передягненим катом, а був справжнім лікарем, все одно він залишається людодідом. У книзі «Медичні коріння й зілля», яку написав основоположник фармакології Лі Ши-чжень,^{*)} ясно сказано, що людське м'ясо можна смажити й їсти. І ще цей старий лис може казати, що він його не куштував?!

Щодо мого старшого брата, то я не зводив на нього жодного наклепу. Коли він навчав мене за старовинними книгами, він сам казав, що можна «обмінюватися дітьми і тоді їсти їх». А ще іншого разу, коли ми повели розмову про одного недоброго чоловіка, він сказав, що не тільки треба б його забити, але й треба б «з'їсти його м'ясо та виспатися на його шкірі». Тоді я ще був малим і моє серце калаталося від страху досить довго. Позавчора, коли орендар з села Вовченята прийшов і розповів, як їли серце та печінку забитого, мій брат ні трохи не дивувався, а, навпаки, схвально кивав головою. Очевидно, у своїх думках він такий же жорсто-

^{*)} Лі Ши-чжень, відомий фармацевт, справді жив за династії Мінь у 1518–1593 рр.

кий, як і був. Оскільки можна «обмінюватися дітьми й тоді їсти їх», то будь-що можна обміняти й будь-кого можна з'їсти. У минулому я просто вислухував його наставлення й пояснення моральних принципів, не придаючи тому жодного значення; тепер же я знаю, що, коли він наставляв мене, не тільки уста його були вимазані людським салом, а й уся душа його була наставлена на людожерство.

VI

Непроглядна темінь і не знати, чи це день, чи ніч. Пес у садибі Чжао знову загавкав.

Лютість, як у лева; страх, як у зайця; хитрість, як у лиса...

VII

Методи їхні мені зрозумілі: убити просто вони ані не бажають, ані не відважуються, бо бояться накликати на себе біду. Тому всі вони злигалися разом, розставили скрізь сіті та пастки, щоб зацькувати мене до самогубства. Досить подивитися на вигляд чоловіків і жінок на вулиці протягом останніх кількох днів та на поведінку мого старшого брата, щоб збагнути, що це майже так. Найкраще було б зняти свій пояс, перекинути його через бантину й самому затягти його на своїй шії аж до смерти. Тоді вони залишилися б невинними у людовбивстві й задовольнили б бажання своїх сердець. Тоді, природно, вони розреготалися б від шалених радощів. Абож померти із страху й турбот. Хоча мертвяк і був би худий, їм би він міг і таким сподобатися.

Вони жеруть тільки м'ясо мерців! Я пригадую, що в якійсь книжці сказано, що існує вид хижаків, які зветься «гіенами». Очі їхні і вигляд огидні та бридкі. Вони постійно жеруть мертвечину. Навіть найбільші кістки та маслаки вони перемелюють зубами і ковтають. Тільки подумати про таке, і то моторошно. Гіени споріднені з вовками, а вовки належать до родини собак. Позавчора собака з двору Чжао зиркнув на мене декілька разів. Очевидно, що він з ними всіма давно вже в змові! Хоча той дід похнюплено й дивився в землю, то хіба міг він ошукати мене?

Найбільше мені шкода мого старшого брата. Він же також людина; чому йому ні трохи не страшно? Та більше того: пристав же він до тієї зраї, щоб з'їсти мене?! Хіба, може, звикнувши до такого, не вважаєш це злочином? Чи, може, він загубив своє сумління і робить це тепер свідомо й навмисне?

Проклинаючи всіх людодідів, я насамперед починаю з нього. Я переконуватиму людей перестати бути людодідами, і також насамперед почну з нього...

VIII

Власне кажучи, оці моральні принципи вони повинні б знати давним-давно...

Зненацька зайшов якийсь чоловік. На вік йому було років з двадцять. Рис його обличчя я не міг розглядіти, але воно сяяло усмішкою. Однак, коли він, вітаючись, став навпроти мене, його усмішка здалася мені нещирою. Я одразу запитав його: «Чи це правильно — їсти людей?»

Продовжуючи посміхатись, він відповів: «Коли рік не голодний, то як можна їсти людей?»

У ту ж мить я збагнув, що він також з тієї зграї і полюбляє людодівство. Тоді моя хоробрість зросла стократ і я вперто взяв його на допит:

«Але таки, чи правильно це?»

«Навіщо питати про такі речі? Ти справді вмєш... жартувати... Сьогодні гарно надворі».

«Погода то гарна, і місяць світить ясно. Але я все одно хочу вас запитати, чи правильно це?»

Він уже не вважав, що це правильно, і, плутаючися, відповів: «Ні...»

«Неправильно? То чому ж, все таки, вони їх їдять?»

«Такого не буває...»

«Не буває? Зараз їдять людей у селі Вовченята. Крім того, ще й в усіх книжках про це написано яскраво-червоним шрифтом!»

Вираз його обличчя змінився, воно стало мертво-сталевим. Вп'явшись у мене очима, він промовив: «Можливо й буває таке... Зрештою, так було споконвіку».

«Якщо так було споконвіку, то, значить, це правильно?»

«Я з вами не сперечаюся про ці моральні принципи. Взагалі ви не повинні про це говорити. А коли ви вже заговорили про це, то не маєте рації...»

Я підскочив, витріщив очі, але чоловіка цього вже не бачив. Усе моє тіло обілляв піт. Він далеко молодший віком за мого старшого брата, але, на диво, був також у тій зграї. Напевно, цьому навчили його першими його батьки, і я побоююся, що він уже і свого сина навчив. Тому навіть малі діти — і ті дивляться на мене вовчими очима.

IX

Самі прагнуть їсти інших людей і в той же час бояться, що їх з'їдять інші. Всі вони поглядають один на одного з глибокою підозрою, зиркають один на одного з-під лоба...

Якби вони позбулися оцих думок і працювали, ходили, їли, спали спокійно, яким би приємним стало життя! До цього тільки один крок. Але вони усі — батьки й діти, чоловіки й жінки, друзі, вчителі й учні, вороги і навіть цілком незнайомі один одному — всі вони об'єдналися в цю зграю і взаємно себе силоміць переконують, один одного тягнуть і стримують, але до смерті зятято не хочуть зробити цього кроку.

Х

Удосвіта я пішов шукати свого брата. Він стояв у дворі, під дверима світлиці, і дивився на небо. Я зайшов ззаду, став у дверях і винятково спокійно та лагідно звернувся до нього:

«Старший брате, я маю щось тобі сказати».

«Ну то кажи», — обернувся він зразу до мене й кивнув головою.

«У мене тільки кілька слів, але мені важко їх висловити. Брате, мабуть, спочатку всі дикуни трохи займалися людоїдством. Пізніше, тому що їх думки перестали бути однаковими, деякі з них покинули людожерство і намагалися виправитись та стати добрими людьми. І вони стали людьми, справжніми людьми. Однак деякі все ще продовжують жертви людей. Вони подібні до хробаків. Деякі еволюціонували й перетворилися на риб, птахів, мавп і кінець-кінцем — на людей. Інші ж не схотіли виправитися і залишилися ще й досі на щаблі хробаків. Як соромно повинно бути людожерам у порівнянні з нелюдожерами! Я боюсь, що, мабуть, далеко-далеко більше, ніж соромно хробакам, коли порівнюють себе з мавпами... І-Я зварив свого власного сина і віддав його Цзе і Чжоу,^{*)} щоб ті його з'їли. Це стара історія. І хто б міг подумати, що люди їли людей від часу, коли Бань Гу^{**}) відділив небо від землі і створив світ, аж до сина І-Я; від сина І-Я аж до часів Сюй Сі-ліня^{***}) люди продовжували їсти людей; і далі їли аж до часу, коли в селі Вовченята схоплено односельчанина. Минулого року, коли в місті було страчено одного в'язня, знайшовся один хворий на сухоти, що вмочав пирога

*) І-Я був кухарем князя Хуаня в царстві Ці, в VII стол. перед н. Хр. Коли князь заявив, що перекуштував уже всі страви на світі, крім вареного немовляти, І-Я одразу зварив йому свого сина. Так кажуть старі історичні книги. Божевільний наплутав, коли говорив про Цзе і Чжоу, тиранів, що правили й жили значно раніше. (Л. У.)

***) Бань Гу — творець світу в китайській мітології.

***) Сюй Сі-лінь — атентатник, що вбив 1907 року манджурського губернатора провінції Аньгуей. У нього вирвано печінку та серце і кинуто охороні губернатора на з'їдження, мабуть, для того, щоб її покарати за недогляд.

у кров забитого й смоктав його*)... Вони хочуть мене з'їсти, але ти сам, ясна річ, не можеш тому запобігти. Але нащо було тобі вступати до змовників? Що тільки людодіди не можуть зробити: вони можуть з'їсти мене, але також можуть з'їсти й тебе, і один одного у своїй зграї. Проте досить зробити один крок, досить виправитись, як зразу серед людства запанує мир і спокій. Хоча воно й завжди було отак, проте ми могли б сьогодні стати надзвичайно добрими людьми. Скажеш, що це неможливе?! Брате, я вірю, що ти можеш це сказати. Адже позавчора приходив орендар і прохав знизити йому ренту, а ти сказав, що це не можливо...»

Спочатку він тільки холодно посміхався, а далі його очі почали світитися лютим блиском. Коли ж я викрив їхні таємниці, все його обличчя набрало мертво-сталевого кольору. За брамою стояла юрба людей. Вельмишановний пан Чжао із своїм собакою був там також. Повитягавши голови та шиї, вони підглядали і намагалися втиснутися в браму. У деякого обличчя не можна було розглядіти; вони були немов прикриті пов'язками. Інші ж, як і раніше, вишкірювали ікла на мертво-сталевих обличчях і, прикривши долонею рота, підсміхалися. Я знав, що всі вони одна зграя, усі вони людожери. Але я також знав, що їхні переконання не були однаковими. Одні з них вважали, що споконвіку було так, що їли людей, і тому так мусить бути й далі. Інші ж розуміли, що вони не повинні їсти людей, але їм і далі хотілося їх їсти. До того ж вони боялися, що інші викриють їх. Тому, почувши мої слова, вони ще більше розізлилися. Однак, прикриваючи рота долонею, вони холодно підсміхалися.

У цей час мій старший брат також раптом розлютився і голосно закричав: «Геть звідси, всі! Що, ви не бачили божевільного?»

Тоді я зрозумів ще одну їхню хитрість. Хіба тільки те, що вони не хотіли змінитися? Та вони вже давно все влаштували. Вони наперед підготувалися, щоб приліпити мені налічку божевільного! У майбутньому, коли мене з'їдять, їм не тільки нічого не станеться за те, але навіть ще й знайдуться такі, які будуть їм за це вдячні. Розповідав же орендар, що коли в їхньому селі з'їли того лихого чоловіка, то якраз так і було. Це їхній старий трюк!

Розлючений, як і всі інші, Чень Лао-у підбіг до мене, але як він не намагався заткнути мені рота, я вперто хотів гукнути цій юрбі: «Ви можете змінитися, але починайте щиросердно! Ви повинні знати, що в майбутньому людожерам не буде місця на світі. Якщо ви не поправитесь, ви пожерете один одного. Навіть

*) Були китайці, що вірили в те, що людська кров вилікує від сухот.

якби вас народжувалося багато, все одно вас усіх знищать справжні люди так, як мисливці винищують вовків! Так як хробаків!»

Зграю розігнав Чень Лао-у. Брат також не знати куди подівся. Чень Лао-у намовляв мене повернутися до хати. У кімнаті все було в непроглядній тьмі. Бантини і сволок захиталися над моєю головою, стали збільшуватися, а далі навалилися на мене.

Від величезного тягару я не міг рушитися. Вони хотіли вбити мене, але я зрозумів, що цей тягар не справжній, і я став вилазити з-під нього так, що все моє тіло вкрилося потом. Не зважаючи на все, я вперто хотів кричати: «Негайно виправляйтеся! І починайте щиросердно! Ви повинні знати, що в майбутньому людожерам не буде місця...»

XI

Ні сонце не сходить, ні двері не відчиняються, а їсти дають двічі на день.

Як тільки я беру палички для їжі, я одразу ж пригадую свого старшого брата. Я знаю, з якої причини померла моя молодша сестра: це також він її згубив. У той час моїй сестричці було лише п'ять років. Її милий, жалісливий образ завжди ще стоїть перед моїми очима. Мати ридала без упину, а він умовляв її перестати плакати. Мабуть, тому, що сам з'їв сестру, коли мати починала плакати, він почував себе трохи ніяково... Якби лише він міг почуватися ніяково...

Молодшу сестру з'їв старший брат, але я не знаю, чи мати зрозуміла це...

Мабуть, мати теж знала, але коли плакала, то не казала про це. Мабуть, вона теж уважала, що так має й бути. Пригадую, коли мені було ще чотири чи п'ять років, я сидів у затишку під світлицею. Брат тоді сказав, що коли батько чи мати захворіє, сині повинен відрізати з себе шматок м'яса, зварити його й запропонувати їм попоїсти. Тільки тоді він вважається доброю людиною, добрим сином. Мати не заперечувала. Але коли з'їсти шматок, то можна з'їсти й цілу людину. Однак, коли я тепер починаю думати про те, як вона тоді плакала, то це справді ранило моє серце. Це справді дивна річ!

XII

Я більше не в стані думати.

Лише тепер я зрозумів, що роками я жив там, де впродовж чотирьох тисяч літ існувало людоїдство. Смерть моєї маленької сестри настала якраз тоді, коли мій старший брат станув на чолі

нашої родини, і немає певности, що він потайки не кинув її м'яса до нашої страви.

Немає певности, чи, сам не знаючи того, я не з'їв кілька шматків м'яса моєї молодшої сестрички. А тепер надійшла черга й на мене самого...

Я, із своєю чотиридесятитньою спадщиною людожерства, хоча спочатку й не знав того, та тепер зрозумів, як рідко зустрічаються в житті справжні люди!

XIII

Та може ж існують ще діти, які не їли інших людей?
Рятуйте дітей, рятуйте дітей! , .

Переклад з китайської
Лідії ГОЛУБНИЧОЇ

ПРО АВТОРА

Лу Сінь (1881—1936) — найвидатніший представник модерної китайської літератури і засновник її психо-реалістичної школи. Справжнє прізвище Лу Сіня — Чжоу Шу-рєнь. Він походив з поміщицької родини, що уможливило йому здобути високу освіту. Був щирим демократом-народником, вразливим на національне та соціальне поневолення Китаю. Гостро уболівав над відсталістю й темнотою народних мас. Під кінець життя очолював Лігу лівих письменників Китаю.

Лу Сінь був порівняно добре ознайомлений із світовою літературою, головню через японські переклади. За власним твердженням він писав децю під впливом Миколи Гоголя, «Мертві душі» якого він сам переклав з японської мови на китайську. Помітне в його творчості також знайомство з Горьким, Ніцше, Ібсеном. Але найдосконаліше він знав класичну китайську літературу, мітологію, старі легенди та психіку свого народу.

«Щоденник божевільного» — безумовно твір глибоко психологічний та разуючий за своїм змістом. Його можна інтерпретувати по-різному: і як майстерне зображення стану справді божевільної людини з її буйною фантазією та хаотичністю мислення, і як сатиру на людство, а на китайське суспільство зокрема, де навіть рідні «їдять» один одного, якщо не буквально, то сварками, деспотичним ставленням, нерідко доводячи людину до хвороби, а то й самогубства чи смерті. Та найкраще дати читачеві волю самому інтерпретувати цей складний, проте високомистецький твір, написаний, ясна річ, під впливом нашого земляка Миколи Гоголя.

МИГДАЛЬ-ДЕРЕВО

«Знаєте, що мене найбільше дивує? — признався Наполеон Фонтанові. — Неспроможність здобути деякі речі силою. На світі є тільки дві можливості: шабля або дух. На довшому відтинковій часу дух завжди перемагає шаблю».

Виходить, завойовникам не чужа меланхолія. Треба ж хоч чимось окупити надмір суетної слави. Одначе те, що було вірне сто років тому, коли йшлося про шаблю, не можна застосувати сьогодні до танків. Завойовники гальмують час, і зловісне мовчання спустошеної землі роками панує в пошматованій Європі. У добу жажливих Нідерландських воєн художники-голландці не втрачали змоги малювати півнів на своїй пташні. У Столітню війну людям таланило забути про неї, бо проповіді містиків-сілезців тепліли ще в багатьох серцях. Сьогодні становище змінилося: і художників, і ченців мобілізують, — ми солідаризуємося з століттям. Дух загубив ту королівську самовпевненість, що по ній його пізнавали завойовники. Він знебувся, кленучи силу, яку не зумів покорити.

Добросерді запевняють, що це — недуга. Нам не відомо, чи це — недуга, але нам відомо, що так є. А звідси висновок: конче треба організуватися. Досить збагнути, чого ми хочемо. А хочемо ми одного — ніколи більше не вклонятися шаблі, ніколи більше не коритися силі, не поставленій на службу духові.

Щоправда, сповнення цього бажання діждемо хіба на-бездрик. Але ми для того існуємо, щоб над цим працювати. Я не так глибоко вірю в розум, щоб безоглядно покладатися на прогрес чи на якусь іншу історичну філософію. Проте я вірю, що люди ніколи не переставали йти вперед, свідомі того, що виборюють власну долю. Хоч ми не перемогли умов життя, тепер ми знаємо їх краще. Ми бачимо, що перед нами суперечність і що наш обов'язок — зробити все можливе, щоб її зменшити. Наше людське завдання — знайти якісь приписи для заспокоєння безмежної тривоги вільної душі. Ми повинні позшивати розірване, повинні повернути уявну справедливість такому явно несправедливому світові, повинні уможливити щастя людині, отруєній недугою століття. Нема що й казати, це завдання — понадлюдське. Але понадлюд-

ськими звичайно називають завдання, які потребують дуже довгого часу для здійснення, тільки й того.

Знаймо, чого ми прагнемо; залишаймося непохитні духом навіть тоді, коли сила намагатиметься спокусити нас маривом якоїсь ідеї чи комфорту; а найголовніше — не вдаваймося в розпач. Не дуже прислухаймося до тих, хто галасує про кінець світу. Цивілізації так легко не вмирають. Навіть якби цей світ мав завалитися, то це трапиться не за нас. Вірне одне — ми переживаємо трагічні часи. До речі, багато людей не відрізняють трагедії від розпачу. «Трагедія, — говорив Лоренс, — мусить бути як стусан ногою по недолі». Цю тверезу думку можна негайно застосувати. Сьогодні знайдеться досить речей, вартих такого стусана.

Живучи в Альжирі, я завжди терпляче зносив зиму, бо знав, що протягом однієї ночі, однієї єдиної холодної й ясної лютневої ночі дерева мигдалю в Долині консулів укриються білим цвітом. Кожного разу я захоплено спостерігав, як цей тендітний сніг витримує навалу дощів та морського вітру. Рік у рік він вистоював час, потрібний для того, щоб дати плоди.

Не шукайте тут символу. Щастя символами не завоюєш. Треба бути серйознішим. Я просто хочу сказати, що в ті хвилини, коли життєвий тягар у наново сповненій лиха Європі стає надміру важким, я обертаюся до ясних країн, де ще так багато незайманої сили. Я їх надто добре знаю, щоб не збагнути, що то вибрана земля, де помисли й відвага здатні врівноважитися. Задумуєшся над їхнім прикладом і стає ясно: якщо хочемо зберегти духовість, переставаймо бідкатися, а натомість гартуймо силу й авторитет. Наш світ не тільки отруєний недолею, а ще й має з того задоволення. Він цілковито перебуває в полоні зла, яке Ніцше назвав почуттям тягару. Не піддаваймося йому. Немає чого вболівати над духовістю, вистачить на неї працювати.

Чи існують вартості, здатні подолати почуття тягару? Сам Ніцше назвав смертельних ворогів цього почуття. На його думку, це — сила характеру, смак, товариство, клясичне щастя, непохитна шляхетність і холодна стриманість мудреця. Сьогодні ці прикмети потрібні більше, ніж будь-коли. Кожен може плекати ту прикмету, яка йому відповідніша, але, зважаючи на обставини, ми аж ніяк не повинні нехтувати силою характеру. Маю на увазі не ту, що виступає на передвиборчих естрадах з насупленими бровами та погрозами, а тільки ту, яка витримує натиск морського вітру білістю й соковитістю. Це вона серед зими людства готує плоди.

(1940)

ПРОМЕТЕЙ У ПЕКЛІ

*«Мені здається, Бог
втрачає, коли не існує нічого,
що б йому протиставилося».*

Люсьєн «Прометей на Кавказі»

Чим є Прометей для сучасної людини? Можна без вагання сказати, що цей бунтівник, повсталий проти богів, послужив для неї зразком і що його лицарський протест, зроджений на степах Скитії тисячі років тому, завершився в наші дні такою історичною конвульсією, яка не знає собі рівної. Але щось нам нашіптує, що вигнанець і далі перебуває серед нас, а ми, як і раніше, не сприймаємо палкого заклику до бунту в ім'я людяности, до якого єдиний він подає зазивний знак.

Нинішня людина страждає від неймовірного перенаселення тісної поверхні нашої планети. Це — людина, позбавлена вогню та хліба, що для неї свобода є розкішшю, з якою можна почекати. Для цієї людини ще не існують жадні питання, крім одного: як трохи зменшити свої муки? Подібно до того, як для свободи та її останній надбань не може існувати іншого питання тільки одне: як трохи далі відступити в сутінки? Прометей був героєм з такою великою любов'ю до людей, що дав їм водночас вогонь і свободу, ремесло й мистецтво. Сьогодні людство нічого не потребує і нічим не турбується, крім ремесла. Полонені власними машинами, люди дивляться на мистецтво і його твори, як на заваду, на ознаку рабства. Типовою рисою Прометея була нездатність відділити ремесло від мистецтва. Він думав, що тіло й душу можна звільнити одночасно, а нині людина переконана, що в першу чергу треба задовольнити тіло, навіть за рахунок хвиливого замирання душі. Але чи здатна душа хвиливо завмерти? Правду кажучи, якби Прометей з'явився вдруге, теперішні люди зробили б те саме, що тодішні боги: прикували б його до скелі в ім'я гуманізму, найяскравішим символом якого він є. А вражі голоси, що глушилися б з переможеного, були б ті самісінькі, що лунають у пролозі Есхілової трагедії — голоси насильства й жорстокости.

Чи мене здолали скупі часи, голі дерева, вселюдська зима? Ні, туга за світлом свідчить про супротивне: вона шепоче про інший світ, про мою справжню батьківщину. Певно, про неї пам'ятає і ще дехто? У рік війни я повинен був вирушити, щоб повторити кругосвітню подорож Одиссея. Тоді навіть незаможний мольбик міг сподіватися здійснення привабливого пляну — перепливти море назустріч сонцю. Але я вчинив так, як і кожен: я не поїхав. Я зайняв своє місце в шерензі тих, що посувались до від-

критої брами пекла. Поволі ми туди ввійшли. Ледве пролунав перший крик безневинної жертви, брама за спиною в нас зачинилася. Ми в пеклі, ми звідси ніколи не вийдемо. Уже довгих шість років намагаємося ми тут пристосуватися. Палкі видива щасливих островів майорять нам тільки в глибині незліченних прийдешніх років, років без вогню і без сонця.

У похмурій вогкій Європі тяжко сприйняти без почуття жалю й мимовільної співучасті слова старого Шатобріяна, звернені до Ампера, що від'їздив у Грецію: «Ви не знайдете жадного маслинного листка, жадної виноградини, з бачених мною в Аттіці. Я тужу навіть за травою того часу. Мені бракувало сили змусити верес рости». Ми теж, не зважаючи на молоду кров, опановані жахливою німеччю минулого століття; деколи ми тужимо за травою усіх часів, за маслиновим листком, розшукувати якого ми не поїдемо заради нього самого, за виноградиною свободи. Куди не повернися — скрізь люди, їхній галас, їхні біди, їхні погрози. Серед такого стовпища немає де й голці власти. Грунт історії неродючий, верес на ньому не росте. Одначе сучасна людина, вибравши історію, не може, й не повинна, від неї відвертатися. За свої послуги люди задовольняються життям не набагато кращим за рабство. І цим вони зраджують Прометей, сина «сміливих думок та чулого серця». Це штовхає їх знову в крайню нужду, з якої Прометей хотів їх визволити. «Вони дивляться — не бачачи, вони слухають — не чуючи, мов привиди у сні...».

Так, досить одного надвечір'я в Провансі, мальовничих горбів, солоного повітря, щоб переконатися, що все треба починати спочатку. Маємо наново відкрити вогонь, наново освоїти ремесла і заспокоїти тілесний голод. Аттіка, свобода з її винозбором, духова їжа — вони прийдуть пізніше. Нам не лишається нічого іншого, як сказати собі: «Іх ніколи не буде, або вони будуть для других». А потім зробити все конечне, щоб принаймні ті другі не почували себе одуреними. Ми, хто відчуває це з боєм і намагається вирвати його з серця без огірчення, ми, що спізналися чи прийшли передчасно? І чи вистачить нам сили змусити верес рости?

Можна уявити Прометееву відповідь на це питання століття. Власне кажучи, він на нього уже відповів: «Я вам обіцяю поліпшення й відбудову, о, смертні, якщо ви достатньо здатні, добродішні й тверді, щоб здійснити їх власними руками». Якщо справді порятунок залежить од наших рук, то на питання століття я відповів би стверджуюче, враховуючи розмірковану силу й свідому відвагу, які я завжди відчуваю у знаних мені людей. «О справедливосте, моя матусе, — гукав Прометей, — ти бачиш, як мене катують?!» А Гермес глузував з героя: «Дивно, як це ти, будучи безсмертним, не передбачив своїх мук?». «Я знав про них» — від-

повів бунтар. Люди, про яких мова, також — діти справедливості. Вони страждають від загального лиха, усвідомлюючи причину. Вони добре знають, що сліпої справедливості немає, а оскільки історія незряча, то історичну справедливість треба відкинути і заступити, наскільки можливо, справедливістю розуму. Так у наш вік вертається Прометей.

Міти не ведуть осібного життя. Вони чекають, поки ми їх втілимо. Досить комусь одному відгукнутися на їхній заклик, і вони віддадуть нам усю свою силу. Ми повинні зберегти оцей міт, постаратися, щоб його двога дрімота не стала згубною. Божественне воскресіння можливе. Інколи бере мене сумнів щодо можливості порятунку для сьогоденної людини. Але допомогти дітям цієї людини — фізично й морально — ще цілком можливо. Можна відкрити перед ними дорогу воднобраз до щастя і до краси. Якщо ми змушені погодитися жити без краси і без волі, яка красі притаманна, міт про Прометея нагадує нам, що каліцтво людини переб'утне і що той, хто хоче прислужитися їй, — мусить віддатись цьому до останку. Є голод на хліб і голод на верес, але, хоча справді хліб важливіший, проте намагаймося зберегти принаймні пам'ять про верес. У вирі безпросвітніх подій Прометееві люди, не перериваючи тяжкої праці, дивляться в землю, на верту траву. А прикутий герой і серед безнастанних блискавок та грому зберігає незатьмарену віру в людину. Він твердіший за скелю, терпеливіший за яструба. Більше ніж сам бунт проти богів повинна промовляти до нас така стійкість. Як і подивугідна воля, непохитна й суцільна, що завжди мирила й миритиме змучене серце людини з провесною людства.

(1946)

ГЕЛЕНА НА ЗАСЛАННІ

Соняшний трагізм Середземномор'я відмінний од трагізму туманів. Погідним вечором, над морем, біля підніжжя гір, на бездоганну луку малої затоки спадає ніч, а з мовчазних вод струмуче болюче розкішшя. У такому місці легко зрозуміти, чому греки, якщо доходили до розпачу, то тільки через красу, через її властивість пригноблювати. Лихо в позолоті найтрагічніше. У наш час, навпаки, до розпачу доводять потворність та корчі. Ось чому Європа стане мерзенною, якщо колинебудь таким стане горе.

Ми красу вигнали, греки піднімали за неї зброю. Перша відмінність, що існує здавна. Грецькій думці завжди було притаманне поняття межі. Вона нічого не доводила до крайности — ні віри, ні розуму; бо й не відкидала нічого — ні віри, ні розуму. Вона сприймала все, врівноважуючи тіні та світло. Наша Європа, на-

впаки, в погоні за тотальністю впала жертвою диспропорції. Вона відкидає красу так самісінько, як відкидає все, чого не возвеличує. А возвеличує вона одну єдину річ, хоч і на всі лади, — майбутню державу розуму. Шаліючи, Європа розсуває одвічні межі, і в ту ж мить з мороку на неї шугають Ерінії та роздирають її. Бо чатує Немезіда — богиня міри, а не помсти. Кожного, хто перейде межу, вона карає немилосердно.

Греки, що століттями шукали означення справедливості, ніколи не зрозуміли б змісту, який ми вкладаємо в це поняття. Для них справедливість передбачала обмеження, а наш континент гаярково шукає справедливості всеосяжної. На світанку грецької думки Геракліт гадав, що навіть межі фізичного світу окреслює справедливість. «Сонце не вийде поза свій шлях, бо Ерінії, охоронниці справедливості, це зразу помітять». Ми, що вибили з колії всесвіт і дух, сміємося з такої погрози. Ми свіtimo на п'яному небі сонця до вподоби. А межі існують проте, і нам це відомо. У божевільній маячні ми маримо про згублену десь рівновагу, наївно сподіваючись віднайти її під купою помилок. Дитяча самовпевненість, якою пояснюється й те, чому сьогодні саме народи-діти, успадкувавши від нас нерозсудливість, формують історію.

Гераклітові приписують також вислів: «Самовпевненість — гальмо поступу». На століття пізніше людина з Ефесу — Сократ — в обличчі смертної кари визнавала за собою єдину перевагу: «Я знаю, що я нічого не знаю». Найзразковіше життя й думка тих часів завершилися гордим визнанням у невігластві. Забуваючи про це, ми забуваємо свою змужнілість. Нам більше подобається сила, що мавпує велич: перш за все Олександрова сила, а потім сила римських полководців, до схиляння перед якими нас привчають (через страшенну ницість душі) автори шкільних підручників. Адже й ми завоювали, розсунули кордони, опанували небо й землю. Але розум ізолював нас. Залишені насамоті, ми бачимо, що наші володіння в пустелі. Яке уявлення ми здатні мати про ту вищу гармонію, де природа зрівноважує історію, красу, добро, а музика чисел застосована навіть до кривавої трагедії? Ми відвернулися від природи, ми соромимося краси. Наші мізерні трагедійки відгонять канцелярією, а кров, що з них сочить, має колір друкарської фарби.

Тому несумлінно називати себе сьогодні синами Греції. Хіба що синами-ренеґатами. Посадивши історію на Божий трон, ми простуємо до теократії, як і ті, кого греки називали варварами і розгромили вцент у водах Саламіні. Щоб збагнути, наскільки ми різні, звернімось до того з наших філософів, хто є гідним суперником Платона. «Тільки новітнє місто — наважується пи-

сати Гегель — дає розумові терен, на якому він здатний себе осмислити». Ми живемо в період великих міст, коли світ навмисне позбавлений того, що надавало йому сталости: природи, моря, гір, вечірнього роздуму. Немає сумління поза вулицею, бо немає історії поза вулицею — такий декрет. А в наслідок цього і наші найвизначніші твори виявляють ту саму тенденцію. Марно шукати описів природи у великій європейській літературі після Достоевського. Історія не здатна пояснити ні всесвіту, що існував до неї, ні краси, що існує поза нею. Тому вона воліє їх ігнорувати. Коли у Платона знайдемо і розум, і безглуздя, і міг, у наших філософів немає нічого — тільки безглуздя або розум, бо вони заплющують очі на все інше. Кріт міркує.

Християнство почало підмінювати споглядання світу трагедією душі. Але тут, принаймні, бралися на увагу духові вартості, і цим досягалася певна стійкість. Без Бога зостаються тільки історія та сила. Вже довгий час наші філософи скеровують зусилля на те, щоб заступити поняття людської природи поняттям окблешніх обставин, а античну гармонію — безладними скоками випадку чи невблаганним поступом розуму. Греки обмежували волю розумом, а ми вольовий імпульс помістили в саму середину розуму, і це виявилось смертельним. Для греків вартості існували ще до початку дії, а дія відбувалася в чітких межах, а сучасна філософія перенесла вартості на кінець дії. Таким чином у даний момент вони перебувають в процесі становлення, і ми не зможемо їх уповні збагнути аж до кінця історії. Разом з окресленими вартостями зникли й обмеження, а оскільки кожен уявляє кінцевий результат по-своєму, а загально визнаних величин, які правили б за гальмо в боротьбі, немає, — то боротьба набрала нечуваних розмірів, месіанізми стрічаються лицем в лице і лементують, кладучи основу хаосу імперій. За Гераклітом диспропорція подібна до пожежі. Пожежа лютує. Ніщо лишився геть позаду. Дивацтво перестало відзначати європейську філософію, на його місці з'явилися гармати.

Природа, одначе, існує. Людському божевіллю вона протиставить супокійне небо та власний глузд. Аж до пори, коли спалахне сам атом і завершить історію тригономфом розуму та агонією живих істот. Греки ніколи не твердили, що межа не можна переступити. Вони тільки твердили, що межа існує і що кожен, хто наважиться перейти через неї, буде немилосердно покараний. Ніщо в новітній історії цьому не суперечить.

І мистець, і історична думка хочуть змінити світ. Мистець, завдяки характерові своїх зобов'язань, знає свої межі; історична думка меж не знає. Тому остання прямує до тиранії, а перший прагне свободи. Всі, хто борються сьогодні за свободу, в остаточ-

нім підсумку воюють за красу. Звичайно, ніхто не говорить про оборону краси задля краси. Краса поза людиною не існує. Щоб повернути нашій епосі велич і тихомирність, ми повинні сповна пережити її недолю. Ніколи не бути нам більше пустельниками. З другого боку, людина також не може обійтися без краси, — факт, яким наша доба намагається нехтувати. Доба пробує досягти панування та абсолюту, прагне змінити світ — перше, ніж його вичерпати; підпорядкувати — перше, ніж його зрозуміти. Що не кажіть, вона кинула світ напризволяще. Одисей міг вибрати у Каліпсо безсмертя або землю батьків. Він вибрав землю, а разом з нею — смерть. Така проста шляхетність сьогодні нам чужа. Дехто вважає, що нам бракує покори. Проте, якщо добре розміркувати, це слово має двоїстий зміст. Як і блазням Достоєвського, що вихваляються рішуче всім і заносяться попід хмари, а кінчають виставкою свого безчестя в першому-ліпшому гамірному місці, — нам простісінько бракує людської гідності, яка полягає в умінні триматися в певних межах і в проникливій любові до умов життя.

«Я ненавиджу свою добу», — писав перед смертю Сент-Екзюпері, маючи на мислі речі, близькі до тих, про які я згадував. Хоч як приголомшує цей вигук з уст того, хто любив людей за їхні чудові прикмети, ми на нього не зважатимемо. Дарма, що інколи так і пориває показати спину цьому похмурому, нужденному світові! Але це наша доба, і не можемо ми жити в ненависті до самих себе. А доба скотилася так низько в рівній мірі через надмір своїх чеснот, як і через обсяг свої пороків. Борімося за чесноту, що прийшла з давнини. Котру? Коні Патрокла плакали над господарем, убитим у бою. Все гинуло. На місці загиблого побратима став Ахілл і здобув перемогу. Побратимство — чеснота.

Свідомість недосконалости знання, відмова від фанатизму, обмеження світу й людини, обличчя друга і, нарешті, краса — тут ми приєднаємося до греків. Під певним оглядом завтрішня історія не буде такою, як сподіваються. Її визначить боротьба між творчістю і інквізицією. Наперекір ціні, заплаченій мистцями за бездіяльні руки, можна очікувати їхньої перемоги. Ще раз філософія темряви розвіється понад сліпучим морем. О полуднева думко! Троянська війна точиться далеко від поля бою. Та й цього разу жажливі стіни новітнього міста впадуть, щоб звільнити «душу, безтурботну, як спокійне море» — красу Гелени.

(1948)

Усі права застережені.

Copyright by Editions Gallimard, Paris 1957.

Переклад з французької
Оксани СОЛОВЕЙ

ІВАН ДРАЧ: ТРИ БАЛЯДИ

БАЛЯДА ПРО ГЕНИ

*Ген карих очей домінує
Над геном блакитних очей.*

1.

Я підіймаю вогонь на руках,
Рудоволосу мою завію,
Коса її пишна, лоскітно гірка
Карість очей завіює.
Я в заметілі шалу стою,
Всотаний в сіті всоте,
Питаю губами згубу свою:
«Згубонько, звідки ти, хто ти?»
Питаю її, карооку й руду,
Модернову красуню достоту,
Антикварно доскіплююсь на біду:
«Зрадонько, звідки ти, хто ти?»
Катую питанням губи її —
Губи пекуче стоять навпроти,
Раюю в любові серед руїн,
Питаю на доторк, на дотик.
«Біологине, богине, твій код,
Хромосомні твої турботи...»
Та мовчить твій солоний рот,
Твій гарячий скептичний ротик.
«Смертонько, хто ти?»
Тільки дим над бровою
З рудого завою...

2.

Хто я? Ти питаєш, хто я?

Німці з Тетієва на Бугаївку відступали, мама пішла за посльодом до польової комори, набрала півклубака, зайшло трое, потім ще четверо, мати бігала по зерні, послід набирався в чоботи, вона їх скинула — і босоніж, її в закуті зловили, заголили і зачали там мене на посльоді, в польовій коморі за коловоротом, в тій, що покрита церковною бляхою. Всі семеро були рудоволосі, а мама — чорнушка кароока, всі так

стужилися за запахом жіночого любовного поту — оті семеро моїх татусів з баварським ластовинням на виду, а мама — чорнушка карока, обніми мене, рідний, вицілуй з мене пам'ять мою. Мати траву материнку пила, щоб мене скинути, тяжкі клумаки носила, та живіт тільки круглішав — я скажена була і вперта, хотіла діждатися свого батька чи то вітчима. І приїхав він, однорукий, з війни, з Бресляв, бив чобітьми в живіт свою «гулящу курву» — я в маминому лоні лікотками затулялась. Хто я, ти питаєш, хто я?

Одійшов мій вітчим Гордій,
Охолов трохи, витер піт.
Взяв на віз мою матір тоді —
Мала я появитись на світ.
Хльоснув віжками сірих кляч,
Вйокнув хижо з туги грудей
І рвонув, хоч ти сядь та плач,
У лікарню крізь осуд людей.

Хто я? Ти допитуєшся, хто я? В нас такі бакаї на дорогах, такі вибоїни, ніякі подушки мамі не помогли — вона ось-ось вже розродиться, так батько гнав коней до містечка — хоч би кушарку, хоч би бабуповитуху, та тільки стерні кружалом ходили мамі перед очима. Ось вже і залізнична колія, батько ошалів — поставив воза прямо на шпалах перед поїздом і пужалном спинав його. Так мама розповідає. Вона і досі не певна, чи батько думав про те, що сталося потім, чи просто хотів покінчити з усім своїм собачим горем одним чоловічим махом, обніми мене, рідний, випий з мене пам'ять мою й не мою.

Поїзд став. Матюкавсь машиніст.
Йшли в портупеях — гравій скрипів.
Батько на возі на повен зріст.
«Баба родить», — до них захрипів.
Сипонули з вагонів шквалом бійці
В бинтах, без бинтів, чуби й голомозі.
У кожного лють горить в кулаці,
Та ж боець однорукий стоїть на возі.
«Баба родить», — плаче й кричить,
Пужалном сиву сльозу знімає.
Демобілізований натовп мовчить,
Баба на возі у муках мається.
Прорвало нарешті — лікар вже тут,
Біжать санітари — білі халати.
Найзвичайнісінька з мирних скрут —
Регочуть і плачуть мирні солдати.

«Баба родить», — поїзд увесь
Захлинається притьмом пригородою,
І хрумкають коні мирний овес
З лагідною погородою...

3.

Хто я? Ти допитуєшся, хто я?

І коли я з'явилась на світ, батька Гордія фронтовики кидали вгору і знову ловили в руки, підкидали і ловили, вітали, а він ридав, і ку-сався, і сміявся з розпуки, а мати блаженна була й насторожена, а коні рвонули од рику паровоза, і коли зник отой поїзд за обрієм і помахав мені білою хустинкою, я вже отоді в сповиточку добре знала, що отой поїзд — це мій хрещений батько. А вітчим Гордій то купував мені блакитні кісники, то бив мене п'яними кулаками, аж поки я не втекла голісінька в технікум.

Хто я? Ти питаєш, хто я? Не питай — обніми мене...

І коли ти заснеш на руці,
Я здригаюсь з твого лебедіння:
Лебедіє сльоза по щоці
В чорен смуток свого коріння,
Рудіє руда голова,
Лебедіє чужі слова,
Крізь закоханий теплий сміх
Лебедіє заснулий гріх,
Либонь, має на це права,
Лебедіє свої слова:
Ich liebe dich! Ich liebe dich!
Лебідонько...

БАЛЯДА ТВОРЧОСТИ

Скульпторові Теодозій Бриж

Сприймати світ всерйоз — твоя тяжка повинність
І лущити зерно з тісних його одеж,
Тож знову руш в заміс, в тягучу погодинність,
У святі самоти за пульсом глини стеж.

Таж з глини — вся земля, таж з глини — вся людина,
Невже її, плитку, перемісити всю?
Хай стогне у корчах тверда лобата глина
З усіх жарких ярів, з усіх бридких усюд.

Занурюй кулаки в її ядучу душу,
 Йй поперек ламай, прасуй її хребта,
 Хай чує твій екстаз, твою захланність дужу,
 Твій моцартівський дим хай смалить самота.

Знай ситу міру зла й добра веселий голод,
 Спізнай усе, як є, і хай сопе юрма,
 То ж тільки глина є — ще все на світі голо,
 То ж тільки глина є — людини ще нема...

БАЛЯДА ЗОЛОТОЇ ЦИБУЛИ

*Звичайна цибулина —
 Зоря нужденних.*

П а б л ь о Н е р у д а

Вона — золотощока рабиня продажних ринків —
 Маятником погойдуються у гроні вінка,
 Обнявши за шию горбату тітку Горпину.
 Вона — заплетена німфа в зів'ялі коси подруг,
 Обмацана мільйонами ласих очей,
 Прагне збутися своєї золотоавої цноти?
 Вона — малесенька баня підземних церковок —
 Дрижить за свою золоту віруючу душу
 Перед язичницькою захланністю тупого ножа!
 Почервоній — простягаючи за її золото сміття своїх мідяків!
 Вона вже чує, як мліють її золоті груди
 В передчутті палючого ложа сковорідки,
 В передчутті газових об'ємів джигуна Вогню.
 Вона — королева краси сільських світанкових базарів,
 Принишкло сидить на гавптвахті солдатської кишені —
 Невинна золота фея жорстокого Апетиту.
 Вона — рідна сестра черствого житнього Хліба
 І близнючка-сестриця біложупанного Часнику,
 Вона — золота граната у пащу студентського голоду,
 Затята суперниця розвареної рохлі Картоплі,
 Вірна подруга кухонної скромниці Солі,
 Малá Жанна д'Арк на всіх англосаксів-мікробів,
 Вона — ніжна Ляура якогось кирпатого Петра Петрарки
 З київського технічного училища на Подолі,
 Захована в теплиці його саморобної валізки,
 Чи вона — забуга, занедбана цибулина Попелюшка,

Що безіменно зітліє у шлунку якогось гурмана.
Вона — золота, золотісінька — не знає, як їй судилось вмерти;
Чи судилось лягти їй святими білими німбами
На нерозгадану тайну пшеничної скибки;
Чи вона має крутити гуля-гуп перед кривавим Шашликом
Ніжносизими сочистими кільцями-обручами
На срібному тілі грузинського князя Шампура...
Починається золота агонія передсмертного стриптизу:
Вона скидає свою золотаву шубку,
Вона скидає свій золотавий лискучий светр,
Вона скидає свою золотисту ніжну суконьку,
Вона скидає свою золотісіньку льолю-лушпинку
І, оголена, біла, плаче од згвалтованої цноти.
Вона — золота Цибулинка з маминого городу,
Вона — золота весталка з Храму Таємниці Буття,
Зібгана в золотий кулачок переляку...

Передруковано з журналу «Вітчизна», ч. 7, Київ, липень 1967.

В Інституті літератури ім. Михайла Ореста вийшла з друку капітальна монографія з літературознавства

СТРОФІКА

Ігоря Качуровського

Книга розміром на 22,5 друкарських аркушів (360 сторінок), великого формату. Мистецька обкладика Якова Гніздовського. Весь наклад у полотняній оправі.

Ціна одного примірника: в Австралії — 5 австр. дол.; у США і Канаді — 6 дол.; в Європі — 22 нім. марки; в інших країнах — відповідних останньої суми в перерахуванні на місцеву валюту.

У справі набуття книги просимо звертатися на одну з таких адрес:

M. Borys. 8 München 45, Paracelsusstr. 24/1, Deutschland.

T. Kropywiansky. 1098 So. Clarkson St., Denver, Colo. 80209, USA.

K. Kazdoba. 10 Beaconsfield St., Unley, South Australia.

Одночасно повідомляємо, що в нас можна набути ще такі видання: збірник «Безсмертні» (ціна — 4 дол.), збірку поезій Михайла Ореста «Пізні вруна» (1,5 дол.), збірку перекладів «Сім німецьких новель» (1,5 дол.).

**ІВАН ДЗЮБА: У 25 РОКОВИНИ РОЗСТРІЛІВ
У БАБИНОМУ ЯРУ**

Є речі, є трагедії, перед безмірністю яких будь-яке слово безсиле і про які більше скаже мовчання — велике мовчання тисяч людей. Може і нам годилося б тут обійтися без слів і мовчки думати про одне й те ж. Однак мовчання багато говорить лише там, де все, що можна сказати, вже сказане. Коли ж сказане ще далеко не все, коли ще нічого не сказано, — тоді мовчання стає спільником неправди й несвободи. Тому ми говоримо, і мусимо говорити, де можна й де не можна, використовуючи всяку з нагод, які трапляються нам так нечасто.

І я хочу сказати кілька слів — одну тисячну частину з того, про що я сьогодні думаю і що мені хотілося б тут сказати. Я хочу звернутися до вас як до людей — як до своїх братів по людству. Я хочу звернутися до вас, євреїв, як українець — як член української нації, до якої я з гордістю належу.

Бабин Яр — це трагедія всього людства, але сталася вона на українській землі. І тому українець не має права забувати про неї так само, як і єврей. Бабин Яр — це наша спільна трагедія, трагедія перш за все єврейського і українського народів.

Цю трагедію приніс нашим народам фашизм.

Однак не треба забувати, що фашизм починається не з Бабиного Яру і ним не вичерпується. Фашизм починається з неповаги до людини, а кінчається знищенням людини, знищенням народів — але не обов'язково тільки таким знищенням, як у Бабиному Яру.

Уявімо собі на хвилину, що Гітлер переміг би, німецький фашизм переміг би. Можна не сумніватися, що вони створили б блискуче і «процвітаюче» суспільство, яке досягло б високого господарського і технічного розвитку, знало б усі ті наукові та інші досягнення, які знаємо й ми. І, певно, безсловесні раби фашизму згодом «освоїли» б космос і літали б на інші планети репрезентувати людство й земну цивілізацію. І цей режим усе б зробив для того, щоб утвердити свою «правду», щоб люди забули, якою ціною куплено такий «прогрес», щоб історія виправдала або ж забула безмірні злочини, щоб нелюдське суспільство здалося людям нормальним і навіть найкращим у світі. І вже не на руїнах Бастилій, а на осквернених, утрамбованих товстим

Виступ відомого молодого українського літературного критика, Івана Михайловича Дзюби, мав місце 29 вересня 1966 у Бабиному Яру.

шаром піску і забуття, місцях народних трагедій стояв би офіційний напис: «Тут танцюють».

Тому ми повинні судити про те чи інше суспільство не за його зовнішніми технічними досягненнями, а за тим, яке місце займає і що значить у ньому людина, як ціняться в ньому людська гідність і людська совість.

Сьогодні в Бабиному Яру ми згадуємо не тільки тих, хто тут загинув. Ми згадуємо мільйони радянських воїнів, — наших батьків, — які віддали своє життя в боротьбі проти фашизму. Ми згадуємо про жертви й зусилля мільйонів радянських людей усіх національностей, які самовіддано працювали для перемоги над фашизмом. Ми повинні думати про те, щоб бути гідними їхньої пам'яті, щоб бути гідними того обов'язку, який накладає на нас пам'ять про безліч людських жертв, надій, поривань.

Чи гідні ми цієї пам'яті? Мабуть, ні, якщо і досі серед нас знаходять місце різні форми людиноненавистництва і в тому числі та, яку ми називаємо затертим, збаналізованим, але страшним словом — антисемітизм. Антисемітизм — явище «інтернаціональне», він існував і існує в усіх суспільствах. На жаль, не вільне від нього і наше суспільство. В цьому може й не було б нічого дивного, адже антисемітизм — плід і супутник вікового безкультур'я і неволі, перше і неминуче породження політичного деспотизму, і долається він — у масштабах цілих суспільств — нелегко і нешвидко. Але дивує інше: те, що протягом повоєнних десятиліть проти нього по суті не велось дійової боротьби, більше того — він часом штучно підживлювався. Схоже, що забуваються вказівки Леніна про боротьбу з антисемітизмом, як забуваються ленінські вказівки про національний розвиток України.

А в часи Сталіна були одверті, очевидні спроби зіграти на взаємних упередженнях частини українців і частини євреїв, спроби під виглядом єврейського буржуазного націоналізму, сіонізму тощо — обрубувати єврейську національну культуру, а під виглядом українського буржуазного націоналізму — українську національну культуру. Ці хитро обміслені кампанії завдали шкоди обом народам і не сприяли їх здруженню, вони тільки додали ще один прикрий спомин у тяжку історію обох народів і в складну історію їх взаємин.

До цих споминів ми мусимо звертатися не для того, щоб роз'ятрювати старі рани, а щоб до кінця вигоювати їх.

Як українцеві, мені соромно, що і серед моєї нації — як і серед інших націй — є антисемітизм, є ті ганебні, негідні людськості явища, які зветься антисемітизмом.

Ми, українці, повинні в своєму середовищі боротися з будь-якими проявами антисемітизму чи неповаги до єврея, нерозуміння єврейської проблеми.

Ви, євреї, повинні в своєму середовищі боротися з тими, хто не поважає української людини, української культури, української мови, хто несправедливо вбачає в кожному українцеві прихованого анти-семіта.

Ми повинні вижити всяке людиноненавистництво, пересилити всякі непорозуміння і всім своїм життям вибороти справжнє братерство.

Здавалося б, кому як не нам зрозуміти один одного і кому як не нам подати людству зразок братерського співжиття? Історія наших народів настільки схожа в своєму трагізмі, що в біблійних мотивах свого «Мойсея» Іван Франко відтворив шлях українського народу в шатах єврейської легенди, а Леся Українка одну з найсильніших своїх поезій про трагедію України почала словами: «І ти колись боролась, мов Ізраїль . . .».

Великі сини обох народів заповідали нам взаєморозуміння і дружбу. З українською землею пов'язане життя трьох найбільших єврейських письменників — Шолома Алейхема, Іцхока Переца, і Менделе Мойхер-Сфоріма. Вони любили цю землю і вчили творити на ній добро. Близкучий єврейський публіцист Володимир Жаботинський виступав на боці українського народу в його боротьбі проти російського царизму і закликав єврейську інтелігенцію підтримувати український національно-визвольний рух та українську культуру.

Одним із останніх громадянських актів Тараса Шевченка був відомий виступ проти юдофобської політики царського уряду. Леся Українка, Іван Франко, Борис Грінченко, Степан Васильченко та інші видатні українські письменники добре знали і високо цінували велич єврейської історії та єврейського духу, з щирим уболіванням писали про страждання єврейської бідноти.

В минулому у нас не тільки сліпа ворожнеча і прикрі непорозуміння, хоч їх було і багато. В минулому — і зразки мужньої солідарності та взаємодопомоги в боротьбі за спільні ідеали свободи і справедливості, за кращу долю своїх націй.

Цю традицію ми, теперішнє покоління, і повинні продовжувати, протиставивши їй поганій традиції недовіри і недомовок.

На жаль, є ряд факторів, які не сприяють укоріненню і поширенню отієї благородної традиції солідарності.

Серед них — відсутність справжньої публічності, гласності в національних справах, в результаті чого навколо болючих питань створюється своєрідна «змова мовчання». Добрим прикладом для нас тут могла б бути постановка цієї справи в братній соціалістичній Польщі. Відомо, якими складними були відносини поляків та євреїв у минулому. Тепер же не лишилося й сліду колишньої недобррозичливості. В чому «секрет» такого успіху? Поперше, поляків і євреїв здружило спільне лихо в другій світовій війні. Але лихо і в нас було спільне. Подруге — і цього в нас, на жаль, немає — в соціалістичній Поль-

щі міжнаціональні відносини є предметом наукового соціологічного вивчення та публічного громадського обговорення, предметом постійної уваги і втручання преси, літератури тощо, — а це все і створює атмосферу доброго і успішного національного та інтернаціонального виховання.

Про таке — дійове, а не тільки на словах, — виховання повинні дбати і ми, докладаючи всіх своїх сил. Ми не можемо залишати поза увагою фактів антисемітизму, шовінізму, неповаги до будь-якої національності, хамського ставлення до будь-якої національної культури і національної мови. Хамства у нас багато, і в багатьох воно починається з відмови від самого себе, від своєї національності, культури, історії, мови, хоч така відмова не завжди буває добровільною і не завжди людина в ній винна.

Шлях до справжнього, а не фальшивого братерства, — не в самозабутті, а в самопізнанні. Не зрікатися себе і пристосовуватися до інших, а бути собою і шанувати інших. Євреї мають право бути євреями, українці мають право бути українцями у повному і глибокому, а не тільки формальному значенні цих слів. Хай євреї знають єврейську історію, єврейську культуру, мову і гордяться ними. Хай українці знають українську історію, культуру, мову і гордяться ними. Хай вони знають історію і культуру один одного, історію і культуру інших народів, вміють цінити себе і інших — як своїх братів.

Досягти цього важко, але краще прагнути до цього, ніж байдуже махнути рукою і плисти за хвилиною асиміляторства і пристосовництва, добра од яких не буде, а буде лише хамство, блюзнірство і приховане людиноненависництво.

А ми повинні всім своїм життям заперечити цивілізоване людиноненависництво і суспільне хамство. Нічого важливішого за це тепер для нас немає, бо інакше всі суспільні ідеали втрачають свій сенс.

Це наш обов'язок перед мільйонами жертв деспотизму, це наш обов'язок перед кращими людьми українського і єврейського народів, які закликали до взаємопорозуміння й дружби, це наш обов'язок перед українською землею, на якій нам жити разом, це наш обов'язок перед людством.

Передруковано за тижневиком «Українське слово», ч. 1349, від 8. 10. 1967. Copyright 1967, by P.I.U.F., Paris

ВАСИЛЬ БАРКА: ВІДХІД ТИЧИНИ

Звістка про смерть Павла Григоровича Тичини — це звістка глибокої скорботи, змішаної з гіркотою образи за долю генія, так рано занпащеного серед нагород і добробуту.

Могила поета чорними обрисами своїми для всіх — хто стояв біля неї, і хто від неї далеко, — для всіх прихильників української лірики надто несподівана; тяжко її, страшно дійсну, погодити в уяві з чудесним звучанням «Сонячних клярнетів», що символізують собою красу непогасимого духового життя. Не тільки через непримиренність їх як цілковито протилежних: пам'ятника тілесної смерти, і пам'ятника невмирущого духу в поезії! — ні; також і через вражаючу різницю в їх особливому значенні для долі поета.

Могила, в офіційному похороні, прийняла на вічний спочинок — лавреата, академіка, ексміністра, члена ЦК КПУ, депутата Верховної Ради УРСР, орденоносця, героя соціалістичної праці тощо: всі визначки проминущої слави земної закрила вона пругом своєї чорної горбовини, — ознаки, що мав поет, перебуваючи при полюсі, полярно протилежному до народної долі і правди.

Всі визначки миттю згасли — при покійному, в могилі.

Вона підвелася на терені життя, де панують сила й ідея — без духового світла вічного.

Але могила не змогла забрати кращих вицвітів його творчого духу, створених самотнім мрійником: при сміливій протиставі до згаданої сили й ідеї те світло розгорнулося загравою ліричною в несказанній красі як виразі істин, плеканих серед народу віками.

Як тут примирити в уяві?

Могила взяла старого поета з його слабощами і немощами — на сімдесятшестому році життя.

Його ж вершинна лірика, тільки й варта вічності в його доробку, вся склалася в повній сназі молодого віку, з блискучими барвами і повнокровністю надхнення: це — сам вінець ліричний для молодости поета, геній якого мав прикмети молодости як свої найхарактеристичніші, а після неї склав крила.

Неспроможна навіть і сама неминуча могила забрати собі та погасити, чи хоч похилити до своєї чорноти, ніколи — молодий всесвіт його ліризму. Могила привласнила брентні останки співця, що в старості обернувся з картаннями до молодих дерзновенних поетів-новаторів. А до родини їх і сам колись належав, будучи, мабуть, найвизначнішим з неї для всього століття: таким і зостанеться в історії письменства, недосяжно — над млою могили.

Його поетичну службу «культові особи» спобіжить різкий осуд в історії письменства.

Але найкраща лірика його клясичного періоду, від «Сонячних клярнетів» до «Вітру з України» включно, на довгий-довгий час зостанеться в нашій літературі як діамантний зразок досконалости, і в її освітленні будуть ставати нові здобутки поезії — для розсуду: щодо мистецької вартости і властивого місця.

Він був найвизначнішим українським ліриком після Шевченка, належачи до найвищого ряду, де — автор «Слова о полку Ігоревім» та сам творець «Кобзаря».

Ніхто після складачів старовинних пісень і Шевченка не вичарував для віршів так правдиво і гарно панорами всесвіту, в модерних образах її, і одночасно — образу серця: в неповторній, ще незнаній гармонійності і красі почуттєвих барв. Деякі вірші його мають у собі картини з вражаючою пророкою візійністю. Один з них міг би служити як впровідний напис, вибитий в камені над брамою всієї революційної епохи, що почалася після першої світової війни:

Одчиняйте двері —
Наречена йде!
Одчиняйте двері —
Голуба блакить.
Очі, серце і хорали
Стали.
Ждуть.

Одчинились двері —
Горобина ніч!
Одчинились двері —
Всі шляхи в крові!
Незриданими сльозами,
Тьмами.
Доц.

І після другої світової війни пророча візія цього вірша не згасла. Тичина в «Сонячних клярнетах» дає і свою відповідь на загрозу:

Тільки й єсть у нас ворог —
наше серце.
Благословіть, мамо, шукати зілля,
шукати зілля на людське божевілля.

Він тоді прославив пам'ять юнаків-українців, що за вітчизну полягли в битві під Крутами і були поховані на Аскольдовій могилі.

У незрівняному циклі ліричної прози «Замість сонетів і октав» Тичина продовжує тему справжньої перемоги добра — в серцях людських: як передумови до перемоги над озвірілим злом у суспільстві.

«Грати Скрыбіна тюремним наглядачам — це ще не революція». Про терор він писав:

«Велика ідея потребує жертв. Але хіба то є жертва, коли звір звіра їсть?»

Все дужче входячи в драматизм соціальної боротьби і звертаючись до революційних тем, Тичина, в збірці «Плуг» склав символічний образ, відсвітивши тут страшний стан України і власного серця, — в час, коли на півночі без перерви проголошувалося про Росію в поезії:

... стоїть сторостерзаний Київ
і двісті розіп'ятий я.

Лірика Тичини в «Плузі» збагатилася найживішими мотивами з революційних катаклізмів, поширених в уяві на цілий космос, як і в наступній збірці — «Вітер з України»; але, супроти цього феноменального прискарблення і дальшої «кристалізації» всіх самоцвітів віршової майстерности, — вже втрачалося в ліриці блаженне звучання пісенности з світанкових світів. Захоплений революцією в її радянському напрямку для України і оспівуючи її в космічних планах, Тичина часом, хоч іронізуючи, відкривав завісу над дійсністю і подавав вираз сумнівів.

*

З вірша «Перед пам'ятником Пушкіну в Одесі»:

Залузаний бульвар. Бульчить калюжна плавань.
І Пушкін на стовпу — пливе у грязь, як в гавань.
Куди ж ти, підожди! — не хоче говорить.
Внизу сирени рев і море бурунить.

То ж вдячні сина невдячної Росії
поставили його... плечима до стихії:
стій боком до людей, до многочумних площ;
Господь стихи простить і епіграмний доц...

Ах, море і поет! Та хто ж вас не боїться!
Свободи чорний гнів. І блиск, і гарт, і криця.
Поетом будь добро: помреш — то од свобод
все боком ставлять нас, щоб не впізнав народ.

Чи, силою понурої іронії історичних подій, не поставиться тепер так само — боком! — також і пам'ятник Тичині? Боком: стороною сірих газетних віршиків, замість обличчя геніяльного співця українського національного Відродження...

Найістотнішого у великій поезії ніхто і ніколи не зможе пояснити до останньої глибини: якби це вдалося, воно б і не було поетичністю. Наш вік зневажив надхнення, але справжня поезія без нього не народжується; тепер вірші, здебільшого, такі холодні!

Тичина в часи своєї геніяльної творчості жив великою і палкою вірою: у святість доброго почування людей, коли серця були щирі і повні відгуків на страждання інших, здібні дуже жаліти і любити — в помочі їм; серця чисті і милостиві, що їх тоді, особливо в селах, ще не скалічили і не пограбували війна і революція. Коли це відбувалося, для поета і світ став інший:

Не місяць і не зорі,
і дніти мов не дніло!
Як страшно!... — людське серце
до краю обідніло.

Таємниця найкращої лірики П. Тичини — в її незглибинній сердечності, з якою вона прихиляється до кожного болю людського і торкає душевні рани — ніби сестринськими пальцями, щоб покласти хоч крапельку бальзаму з свого світла. Стерпне і скрикне при вигляді чужої невігойної муки, приймаючи її як свою власну. Не проміне і не виправдає нічим ні однієї кривди і терзання людського, — підніме руку в прокльоні і тупне ногою, і закричить: щоб спинити звірство. Порадується, заглядаючи в бідні вікна і бачачи, як у тихій родині любляться батьки і діти їхні: з чистою квітковою ніжністю в почуваннях — одне до одного; може і не завжди висловлених.

Встали мати, встали й татко:
де ластовенятко?
А я тут, в саду, на лавці,
де квітки-ласкавці.

Це не сентименталізм, який завжди можна впізнати з підробок під глибоку сердечність, — ні, це якраз та сердечність, що без неї не буває лірики, і що нею сповнені вщерть наші пісні народні.

Люди сентиментальні можуть бути злими, але сердечні — ні.

Тичина виспівав давній склад життя в простій українській сім'ї — в білій хатці, і в хліборобській громаді: тоді трималися споконвічної святої правди, супроти злиднів, кривд і всякого горя.

Там, де родини берегли її світло, люди проходили свій вік праведно, відчуваючи Царство Боже в самих собі, в серці.

Відсвіт цього вікового життя нашої людности: з правдою Христовою в грудях, сповнею геніяльний ліризм раннього Тичини і дає душу силу для його мальовничої мови.

Стою. Молюсь. Так тихо-тихо скрізь, —
мов перед образом Мадонни.

Лиш від осель пливуть тужні, обнявшись дзвони, —
узори сліз.

(«Квітчастий луг»)

Тут говорять з Богом.
Тут Йому скажу —
(хтось заплакав за порогом) —
з херувимами служу...

(«У соборі» I; 1917)

Хтось на заході жертву приніс...

(«Там тополи»)

— Господь іде! — подумав десь полин...

(«Іще пташки»)

Із сивої-сивої Давнини причалюють
човни золотії.
... З хрестом,
опромінений,
ласкою Божою в серце зранений,
виходить Андрій Первозванний.
: Благословенні будьте, гори, і ти, ріко мутная!
І засміялись гори,
зазеленіли...

.....

Над сивоусими небесними ланами Бог проходить,
Бог засіває.

Падають
зерна

кришталевої музики.

З глибини Вічності падають зерна
в душу.

І там, у храмі душі,
над яким у недосяжній високості в'ються голуби-молитви,
там у повнозгучнім храмі акордами розцвітають,
натхненними, як очі предків

(«Золотий го́мін», 1918)

Висловів побожного, навіть без прямого означення з кола релігійних уявлень, — багато в П. Тичини. Певно, вплинули родинні спогади і навчання в духовній семінарії.

Проте, не в самих ліричних висловах, які б не були вони піднесені, і не в самих образах і картинах, близьких до іконности, виявилася найглибше віра молодого Тичини; її джерельний вираз — в найсвітлішому душі милосердя та в істині Христовій, як також в суто евангельському образі світу і людини. Навіть характер зображення природи з його світлом, мірами образних відтворів, побудовами уяви (на-

приклад, близько до «Апокаліпсиса»: «І являвся мені Господь в гromі, бурі і росі...»), особливою антагоністичністю вселенських сил світла і тьми, з херувимами, Богоматір'ю, ангелами, апостолами, а супроти них — з появою звіра і змія, все близьке до образного змісту цілого Нового Заповіту. Там — первопочаток світла для вершинної поезици раннього Тичининого символізму.

Навіть і саме уявлення про «Сонячні клярнети» становить собою, так би мовити, «перетвір» з тієї пресвітлої ласкавости промінної, що оточує в Євангелії образ Ісуса Христа.

Як писав один визначний дослідник, у цьому образі велика подібність до сонця: в постійній ясності і животворчій теплоті, з невичерпною щедрістю його променів.

Тичинине уявлення про «сонячні клярнети», здається нам, склалося набагато — з саява, взятого від ореолу навкруг образу Христа і перекомпонованого в світляну алегорію вселенського гармонійного ладу. У провідному вірші, що дав назву для самої збірки, це уявлення ставиться супроти релігійних образів («не Зевс, не Пан, не Голуб — Дух»). Тільки декотрі прикмети збережено, скажимо — «п'ятми творчої хітон і благовісні руки». Тут нема цілковитої новини, — так ставалося в часи ренесансу на Заході: де відходили від Бога, образ його в уяві часом розточувався світлом на весь космос.

Знаходячи джерельне багатство Тичининого уявлення, можна здогадуватися про величезний і повний найпрекраснішого освітлення, сполученого з музичною патетикою, космос віри молодого лірика. Тільки така віра могла породити чудо «Сонячних клярнетів», як і більшість справді великих здобутків творчого духу людини. Її полум'я в душі Тичини, вже при відступі і навіть повному відході від релігії, не могло вгаснути відразу; звернене в нові ділянки, давало снагу для чудової лірики, аж поки не пропало — від гвалтовного морозного подуву з новоприйнятої матеріялістичної доктрини.

До диктатури Марксової і Фройдової схем з наукоподібними мітологіями для «аналізи» духових сфер і душевного життя людини, тут здійснилися надзвичайні висвітлення в невмирущих зразках нового письменства (Сковорода, Гоголь, Гете, Бальзак, Діккенс, Шевченко, Достоевський, Леся Українка, Франко, Толстой, Блок).

Відкрилася душа людини в своїй реальності як універсум, незрівняно багатший і чудесніший, ніж весь матеріяльний космос. Відкрилася в живому житті своєму, зовсім відмінному від усього, що відомо про матеріяльні «стихії» світу: в житті, феноменально текучому, ніби безперервне палахкотіння незримого вогнища з непочисливими свіченнями, сполохами, поривами, вибухами, течіями в перехідності їх, весь час зв'язаних, при їх зрості і занепаді, виникненні і погасанні. З великими і постійними силами, як також із дрібними: найрізноморднішого характеру і довгочасности. З успадкованими і новоз'явленими, суто

особистими. З будовами в неозорих вимірах, від надзоряности до низів проклятого підсвіття в людині. З святістю дітей Бога, створених на Його образ і подіб'я, ненабагато гірших від ангелів, і аж до звіроподібности та демоніяцтва. З могутностями різних радів — думки, уяви, волі, почування: при дивовижних закономірностях для кожної сфери, особливо в творчій здібності пізнання і в здобутках мистецьких. З неосяжними потужностями окриленої душі — в її вірі, в її любові, в її надії, здатності до пожертви, шляхетної діяльності, спокути і молитви, очищення від гріхів, поступами в моральному самовдосконаленні. З найособливішою і найтаємнішою сферою серця. З неоясними зовсім спроможностями щодо інтуїції і дивних надприродних феноменів, тепер загально визнаних, навіть і в країнах офіційного безвір'я.

Тут виявилось: душа людська якимись найтаємнішими і найнезвичайнішими силами своїми, найістотнішими для богоподібного образу і безсмертної природи її, — зовсім, абсолютно не зв'язана з жодними обставинами матеріяльного світу і ніяк не залежить від них.

Зокрема, в колосалітеті мистецьких архитворів виявилася загадкова сила проникати так глибоко в життя, передусім у духове життя людей, що потім століттями відкривають все нові й нові відсвітні сторони, незнані досі.

Життя душі виобразилося, ніби неозориме дерево з найрізноманітнішими множинами гілля, цвіту, плоду, птаства співучого і явищ освітлення: в наймогутніших, з грізністю, і найвитонченіших, до пелюсткової делікатности, тонах почуттєвих, і в безконечних гамах барв та звучань, з ними пов'язаних.

Тут — окремий всесвіт, близький до Творця, передусім у голосі сумління, в незнищенній потребі і здатності віри, в скарбах молитви, в огні самопожертви ради ближнього, в сердечному світлі добрих людей, в жаданні правди і справедливости.

У новітній час поширилися матеріялістичні, науковоподібні міти: що все це життя душі залежить неодмінно від матеріяльности, у виразі її через «базу виробничих відносин», або через фізіологічні, плотські жадання.

Колишній вчитель Тичини, наймудріший з мислителів наших, Сковорода, писав про матеріялістичний світогляд і знання при ньому: «Біс по-еллінському — *daimonion*, значить — відання, знання, підле помислення, стихійне розуміння, долом плазуюче, не прозираюче в Божій стихії, виконує виконання. Це є рідне ідолашановання, не бачити в світі нічого, крім стихій, се есть начало всякого зла і провина і кінець, як мовляє Соломон».

Подекуди, з погляду «долом плазуючого» світорозуміння пробують цілком «пояснити» найодухотворенішу сферу «Сонячних клярнетів», сповнену символічного саява з віків віри — для найінтимніших виявів

душевного життя: «пояснити» зразу і до кінця, як розгвинчують і показують складні прилади. І при цьому — така певність, ніби поза складеними, згідно з «методологією», формулками вже ні листочка від галузок істини не зосталося.

У той час як «клярнетизм» Тичини взагалі ще майже не досліджений по-справжньому: ні як лірико-філософська концепція, ні як суто мистецький стиль. Уже проблема правдошукання, як проблема душевного життя: і в ліричній поезії, і в мистецтві взагалі, незоре поле для модерних дослідів.

Тут немає просто «клясових» ключів до неї, бо чому так багато щирих комуністів: світоглядових марксистів, лєнінців, навіть сталінців, радянських авторів, тепер реабілітованих, писали — всупереч офіційній догмі і тенденції, і воліли радше згинуть, ніж відмовитися від правди свого зображення життя. І в наші роки — Солженіцин, Вознесенський, Симоненко і багато інших. Як і навпаки, чому, наприклад, Достоевський, маючи релігійний світогляд, виконав з ним такі глибокі аналізи душевного життя людей і також суспільного життя, що надовго випередили його час і виявилися ревелюційними для психології як науки, і пророчими для історичних подій? Одночасно ж письменники з поглядами атеїстичними, скажім, Чернишевський, обережно кажучи, пасли задніх у мистецтві слова, після Достоевського. Бо шукання найглибшої правди в мистецтві — це передусім етична сторона духового життя людини: в нові часи вона склалася під впливом християнства з його всепроникаючими істинами, найбільшими і найсвятішими з усіх, відомих людству в його історії.

Правдошукання Тичини, разом з прагненнями до високої досконалості в ліриці, підтримувалося серед того оточення, що з ним був пов'язаний поет. Трудно знайти розгадку кожної з таємниць творчості — без доброї уваги для такого оточення і духової атмосфери в ньому, не менше потрібної для серця поетового, ніж повітря, тепло і світло квітучій рослині. Це — неоцінна дорогоцінність: зрозуміння дружнє і глибоке, братерське тепло, підтримка в розбитий час, при напасті і нещасті життєвому чи в труднощах, при занепаді і незваженості, заохота і поміч при здійсненнях. А головне: спочуття і співучасництво у вершинному поступі, новому розвитку — супроти тяжкої сили чужості і нерозуміння навколо, байдужості і глумливої помсти за нововідкривані дороги в завтрішній день. Оточення з природною інтелігентністю, багате скарбами культури і душевними прикметами добрих і витончених, спочутливих і люблячих натур з вишуканими смаками мистецькими було для Тичини: починаючи від його братів, а далі — в духовній семінарії та Комерційному інституті, де вчився; також при Коцюбинському і в капелі Стеценка; в колах чернігівського і київського освіченого громадянства, серед художників, музик, відомих вчених, громадських діячів.

Тоді, по окремих середовищах, побут культурний у Києві та ще декотрих містах був — на рівні всіх течій, що хвилювали думку і серце мистців — у Парижі чи Відні, чи Петербурзі; ще не було варварської стіни для повної ізоляції від культурного Заходу.

Можна було відвідувати його культурні центри, бачити нові картини на виставках, виписувати всі новинки книжкові, журнали та часописи. Вся скарбність Заходу, «країни святих чудес», була відкрита для багатьох з інтелігенції, що захоплено вивчали її.

Геній раннього Тичини визначився в своїх здобутках як у синтезі не тільки українського чи слов'янського, але — всесвітнього розвитку при мистецькому правдошуканні християнського часу.

Це: від щедро інструментованого з візійною символічністю вірша Вільяма Блейка; через німецьку клясику: з філософськими глибинами в поезії і запальною романтикою в ній; через лірну елегантність і смугливу співучість від строфіки французьких символістів, з модерними знахідками віршової образности для абсолютного музицизму слова; і потім — через різку метафоричність «проклятих поетів» та вулканічний захват з верлібру Вергарна; через творчу свободу в широких символічних картинах «симфорній» Белого, при його багатих модерністичними гранями виразах у ритмізованій прозі; через вишуканість ліричного рисунку Блока: в багатючих нюансами виспівах і найшляхетнішому строї самої віршованої мови, як ніби сонатного викладу таємниць зворушеного серця; а найближчий напрям — через рідні ниви: від загадкової, з жарючими образами, степної епіки «Слова о полку Ігоревім» (перетвореної в поемі «Плач Ярославни»), через чародійне багатство ліричних пісень старовини і дум; через духовну поезію «Богогласника» (порівняти: «Сотворіння світу» в Тичини); через науку в мудрому спогляданні світу, при невиданій могутності аналізуючої думки — для алегоричних узагальнень у складі свого пречудесного особистого барокко в Сковороди; через острови і течії письменства з відродженою поезією правди народної — в Котляревського, Пузини, Боровиковського, Гребінки, і найбільше через прекрасні сфери, сказати б можна, в домобудівника нашої нової поезії, Тараса Шевченка; як потім — через сніцарську лірику Щоголева, через пасмуги від золотих огників з вікон поезії Грінченка; а вже що й казати: вірш Куліша, вірш Грабовського, вірш Лесі, вірш Чернявського, вірш Франка, були світляними стовпами і на шляху Тичини до його верхів'я — і в громадянській, і в інтимній ліриці; коли Кримський відкрив килими східної елегійности і прикладом захопив до вивчення орієнтальних мов і літератур, отже спричинився справді до всесвітньої синтези в поезиці Тичини, початої вже з античних перовзорів; далі — через брильянтно вигранену естетику новелі в Коцюбинського і Стефаніка; зрештою, через наші модерні-

стичні вірші: Олесья, Пачовського, Філянського, як і Вороного та Чу-принки.

Не оглянути всього, що звідалося при шляхах поетичної долі Пав-ла Тичини: від Алкеевого віршу і Гафізового — до новітнього розвит-ку в Рільке чи Аполінера.

Одно стає перед очі: Тичина «клярнетист» був, можливо, найвиз-начнішим ліриком серед світового письменства — на всі десятиліття нашого віку, доки жив.

Як на свій час Рафаель і Моцарт завінчували гармонійний есте-тизм попередніх віків творчості, так тепер Тичина синтезував мис-тецький досвід світового письменства — у вічних з'явах доскона-лості, з абсолютною гармонійністю всіх мір зовнішньої і внутрішньої форми, з незною доти красою метафоричного вислову: і в його ду-ховному малюнку, і в мовному звучанні, піднісши душевні скарби українського народу — на вселенський світлокруг життєвий.

Для чого Бог покликав цього чоловіка в світ? Для усправедлив-лення. Хоч потім цей чоловік зруйнувався правдою, але покликання сповнив попереду.

Мова кожного народу повинна розвинути до найбільшої доско-налості — для славлення Бога, для виразу любови до Нього і до ближніх, як і для всякого доброго життєвого вжитку. І з нею поезія мусить стати при серцях, щоб очисною силою своєю готувати їх світ-лицями Божого перебування в людях.

Але хижою силою імперіяльної кривди в царській Росії мова укра-їнська була зневажена і стримана від повного розцвіту, — тоді здій-снилося посланництво Шевченка; він сам один надолужив, спричине-ні злом, недоимитки мови; її, поетичну, розвинув з більшою силою, красою і душевними багатствами, ніж поезія мови, що нею гордили-ся кривдники.

Те саме призначилося через півстоліття в покликання — для Ти-чини; і він сповнив.

Може б вічно повинен звучати над його могилою «Реквієм» Бер-ліоза: виразити найгорючішу журбу при втраті посланого на успра-ведливлення, і гіркущий жаль — за його долю генія, так рано і так безжалісно замордованого духово: в підсвітній «культоособній» ка-торзі розуму і почування.

Вічна пам'ять! Забути всі гіркоти при цій могилі; забути образи на час, — нехай самі найлюбіші лілії, оббризкані росами, покладуться на чорноту могили: скажуть німим цвітом своїм все, від народу Укра-їни — разом від братів і сестер, що в ній, і що далеко від неї, у світах.

АНТОНИЧ НА ЗАХОДІ

Якщо читач погодиться, що людині дозволено сприймати світ, тобто поезію, скісно, — тоді розгляд другої книги Богдана Ігоря Антонича на початку буде мати хоч іраціональне оправдання. Бо те, що ми починаємо розгляд явищ т. зв. Західньої України, цілком раціональне; після здушення мистецьких процесів на Україні в 30-их роках, пробуджена творча течія пішла боком — через Галичину, Варшаву, Прагу, Мюнхен і Нью-Йорк. Її творили і репрезентували такі поети, як Маланюк, Ольжич, Лятуринська, Стефанович, Липа, Антонич, Осьмачка і Барка. Цей «бічний процес» розвитку української поезії був основним між тридцятими і шістдесятими роками, бо поетичні досягнення на Україні в той час — не значні. Лише в 60-их роках творчі нуртування на Україні відродилися, і основний процес розвитку нашої поезії, виглядає, перекинувся назад під українське небо.

Отож мова буде спочатку про хронологічно другу книгу Антонича — «Зібрані твори», що появилася в 1967 році в Нью-Йорку й Вінніпезі, під редакцією поетів Святослава Гординського та Богдана Рубчака. У книгу ввійшли видані раніше збірки «Привітання життя», «Три перстені», «Книга лева», «Зелена євангелія» та «Ротації». Включені тут також ще недрукована збірка релігійної лірики «Велика гармонія», 52 поезії поза збірками, лібретто «Довбуш» у двох редакціях, два уривки прози Антонича, три його статті і від редакторів видання: опис рукописів Антонича, примітки, бібліографія прози Антонича, бібліографія матеріалів про Б. І. Антонича, словничок менше зрозумілих слів і назв, абетковий показник. Ми присвятили трохи більше місця на перелік, щоб унагляднити факт, що праця Рубчака і Гординського солідна, вийнятоква. Книга зредагована в стилі кращих західніх видань.

Зупинимось коротко на «Великій гармонії» і на недрукованих або невідомих поезіях. Видані раніше збірки поезій були предметом часті обговорень, оцінка їх була в загальному висока — і це правильно, бо Антонич є поетом великого значення, поетом такої величини, як Тичина і Бажан. Нам здається, що були дві причини, чому книга релігійної лірики «Велика гармонія» не була видана: перша причина — мистецька, що говорить про самокритичність і добрий смак Антонича; друга — духовна, бо збірка не оправдувала б сподівань багатьох близьких Антоничеві людей щодо глибокої релігійности цих поезій.

Бо, не зважаючи на виключно релігійну тематику цієї збірки, тяжко говорити про справжню глибоку метафізичність її. Звичайно, це — наше припущення, бо справжніх почувань людини-поета ніхто не знає, але з цих віршів виходить, що Антонич не писав їх з великої внутрішньої конечности, а радше тому, що йому, як синові священика, випадало чи треба було писати до релігійних журналів. Поет сам досить ясно висловив своє ставлення до цієї творчости:

Чи добрі дні, чи гірші,
думки спокійні, рівні.
На хвалу Божу вірші
пишу собі наївні.

Як перед тим зазначив Богдан Рубчак, у цій збірці багато стилізацій під християнські гімни, і тільки деколи пробиваються рядки справжньої великої поезії. Релігійність у цих віршах формалістична, обрядова чи, висловившись інакше, церковна. А містицизм Антонича, його глибока і всеохопна зелена віра, приходить пізніше, коли поет перетворює природу в Божу оселю, коли якимось підсвідомим інтуїтивним способом переплітає і узалежнює поняття Бога та природи. А людину в цій містичній залежності Антонич наближає до природи, перетворює її навіть у явища природи, як глибокий метафізичний акт зближення з надземним світом. Ця релігійність Антонича має своє коріння далеко в минулому і включає багато поганських первнів.

Щодо мистецького боку збірки «Велика гармонія» наступна строфа скаже читачеві приблизно все:

Усі до церкви поспішіть!
Вій, теплий вітре, повівай!
На дверях власної душі
Я вішаю зелений май.

До перших двох рядків не легко признаватись, останні два рядки — справжня поезія. У такому нерівному пляні скомпонована вся збірка.

Ось декілька прикладів першого:

Ти поклав мені на плечі — страшний тягар,
двигати його я мушу, мушу конче.

*

Страшна, страшна це річ живим
упасти в руки Бога.

*

Немов мале дитя,
плескати у долоні голосно, здорово.
Сьогодні без пугтя,
сьогодні всі безглузді, всі обов'язково.

І приклади другого:

Великий Женче душ. Ти серпом золотим
із мого серця сумнівів бурян та хопту витни,

*

Вітер строїть ніч під Божий камертон.

*

Бог кладе мене, мов скрипку, до футляра.

І коли ми згадували про смак Антонича, він справді його мав, коли не публікував цієї збірки. «Велика гармонія» була написана 1932 року, тобто між першою, недозрілою, збіркою Антонича (1931) і другою збіркою «Три перстені» (1934). Це був період переборювань і відштовхувань для поета, і саме тому ця збірка цікава для дослідника (як міст між мистецьки дозрілим і недозрілим Антоничем). Навіть у цій збірці є вже ознаки відштовхування себе від минулого (в релігійно-церковному сенсі) до глибокого містицизму природи, тобто до свого справжнього майбутнього. Отож переборювання йшли в двох площинах: мистецькій, що показують цитати, і духовій.

Антонич за два роки перейшов дуже довгий шлях від початківця — до поета, і від поета — до великого поета. Цей шлях різкіше і наглядніше показують поезії поза збірками, які поміщені в хронологічному порядку. Є там слабкі вірші, які включають багато злободенних кліше, не перетоплених на поезію:

Рубаєте словами, мов сокирами,
гримкі, могутні виголошуєте фрази як а, б . . . ,
але в своє загляньте серце щиро,
чи не обрїхуете ви самі себе.

Тут навіть ритміка і рима шкутильгають. Є й дешеве загравання з читачем (таке, на жаль, популярне в сучасній радянській поезії):

. . . чому є сніг такий м'який, срібlistий,
оксамитний та пушистий, наче теплий блам,
наче пух, що по воді здається плисти,
вітер не сказав мені, й я не скажу теж вам.

Можна також натрапити на рядки, які могли краще написати поети-вісниківці:

Місто — обличчя твоє досконале
вирізьбив стисло стилос сталевий століть.

А наступні рядки міг написати Олесь:

Ох, зворушення в серці заплаче,
не дає говорити мені.

Але вже в 1933 році творилися такі «антоничівські», в мистецькому і метафізичному сенсі, рядки:

Ти, що живиш і пструга й комаху,
полум'я даєш кометі,
борони від вічності і страху
риб, комах, поетів.

Поезії, писані після 1933 року, — на рівні доброго Антонича. Там є вже початки урбаністичної лірики, яка дуже сильно виявилася пізніше:

В м'якім атласі ночі сплять, мов пні, подружжя,
труна любови — ліжко, кислий хміль, подагра.
Це душі та тіла на терезах байдужних,
а місто вінчане стягами перших заграв.

Кохаються й їдять, жадібно, заздро й товсто,
і парафінову олію ллють в зужиті шлунки,
а сон, мов тепле хутро, гріє тіло повстю,
аж день букетом світла гримне в шиби лунко.

Зібрані твори доповнюють спадщину Антонича цілим рядом добрих поезій: «Зерно сочевиці», «Чайник», «Схід сонця», «Зелена віра», «Молитва» і «Ніч».

НА СХОДІ БЕЗ ЗМІН

Цей підзаголовок тільки умовний, для загострення уваги, бо зміни на сході є. Одним з найвартісніших доказів цієї зміни є книга творчості Б. І. Антонича «Перстені молодости», яку підготував Микола Неверлі. Книжка появилася в Пряшеві 1966 року; художнє оформлення Ореста Дубая. У цю книгу включено всі публіковані збірки поезій Антонича, вісім поезій поза збірками, два уривки прози, другу

редакцію «Довбуша» й тільки одну статтю «Монументальний реалізм». Крім того, є там розділи: спогади про Б. І. Антонича, літературно-критичні матеріали про Б. І. Антонича, примітки, словничок незрозумілих і менше вживаних слів, бібліографія літератури про Б. І. Антонича.

Це — також дуже солідне видання, таких літературних видань даліше на сході України ще не було (поняття України тут ужите в духовому сенсі — воно географічно сягає від Нью-Йорку на схід і аж по Зелений Клин). Тут виринає потреба порівнювань, які деколи виходитимуть поза обговорювані книги.

Пряшівська і нью-йоркська антології приблизно однакового об'єму. У західньому виданні є 91 поезія більше, ніж у пряшівському. Це — не заслуга західніх редакторів видання, ні не недотягнення східніх. Обставини склалися так, що рукописи були доступні тут, на Заході, і тільки тут вони могли бути надруковані, бо Сходові ще довго доведеться грітися до сонця (парафразуючи Юрія Шереха), щоб друкувати поезії тільки тому, що вони добрі або являють собою літературно-історичну вартість. Потреба грітися на сонечку у Пряшеві умовно мала, але що вона там існує, вказують відсутність «Слова про Альказар» у збірці «Книга лева», відсутність багатьох віршів поза збірками і відсутність двох публіцистичних праць Антонича — «Національне мистецтво» і «Становище поета». Ми погоджуємося з Ортегою, що «я є я плюс мої обставини». Але всілякі діри в літературі, всілякі відсутності, існувати не можуть, бо вони знижують (а часто навіть нищать) науковість літературознавства, це стосується особливо радянського літературознавства. Добре зредаговані в пряшівському виданні розділи «Спогади про Б. І. Антонича» та «Літературно-критичні матеріали про Б. І. Антонича»; тут робота зроблена з науковою об'єктивністю (хоч незначні деталі могли б не існувати) і такої наукової солідності ще жадне радянське видання не досягнуло, на жаль, бо ми щиро хотіли б ставитися з пошаною до радянського літературознавства.

Паралельних розділів в західньому виданні немає, і це оправдане, бо тут доступніші джерела. Зате нью-йоркське видання має повну бібліографію прозових творів Антонича і далеко повнішу бібліографію матеріалів про Антонича, не згадуючи вже абеткового показника; це хоч не значний додаток, але він є закінченням і окрасою кожного доброго наукового видання. Натомість вступна стаття Неверлі, який дає стилістичну аналізу творчості Антонича, на наш смак, переважає статтю С. Гординського, який дає хронологічно-біографічну аналізу. Але це проблема смаку. Обидва видання високого рівня, обидва мають багато плюсів, обидва мають мінімум мінусів. А це досягнення!

УКРАЇНА БЕЗ УКРАЇНСЬКИХ ПОЕТІВ

Цей підзаголовок вже не умовний. Антонич удостоївся передруку тільки декількох поезій у журналі «Жовтень», і за це на редактора посипалися закиди, злоба, блюзнірство і найнижчі вияви графоманського самозахисту перед силою правдивої поезії. Підготована Д. Павличком книжечка творів Антонича загрузла в офіційній видавничій політиці. І не йшлося тут про повне видання творів Антонича. До цього рівня там ще духово не піднесли офіційні чинники. Так виглядає. Антонича вибирали, неутралізували, викривляли до крайніх меж, перетворюючи його в матеріяліста, і все одно книжка не появилася. Виходить, дискримінація йде в двох площинах: проти доброї поезії і проти доброї української поезії. Бо як інакше пояснювати такі явища? А теза про матеріялізм Антонича доходить до гумористичних пропорцій. Цю тезу базують на єдиному вірші — «Пісня про незнищимість матерії», де поет подає в поетичній формі стару наукову концепцію, що матерія незнищенна, вона тільки переходить з одного виду в другий, як от вугілля в двоокис вуглецю та інші хемічні компоненти при спаленні.

Проблему матеріялізму прекрасно рішає для них сам Антонич у статті «Національне мистецтво». Говорячи про помилкову концепцію, що мистецтво відтворює, відбиває, віддзеркалює реальність, Антонич писав:

«Цей погляд є далекою спадщиною по матеріялізмі, чому не перечить те, що він є також основою початкового, примітивного розуміння мистецтва. Матеріялізм, визнавши мистецтво не за ціль, а тільки за засіб до осягнення інших цілей, не міг погодитися на визнання окремої мистецької дійсності і таким чином придав первісному, спрощеному підходові зовнішню покришку науковости. Треба сказати різко: отже ні! Мистецтво не відтворює дійсності, ані її не перетворює, як хочуть інші, а тільки створює окрему дійсність».

Тут можна було б писати томи про радянську науковість, але в журналі місце обмежене... У радянському бутті існує дивна вимога до письменників і мистців бути марксистами і матеріялістами. Ця вимога однаково стосується автора «Слова о полку», Шевченка і сучасних непоетів, які останнього року (коли Ліна Костенко, Вінграновський, Калинець, Кудлик попали в соціальну клясу неблагонадійних) заливають журнали непоезією. На цій вимозі варто зупинитися, бо вона у своїй суті антимистецька, вона в суті заперечує можливість мистецтва. Мистці, поети — є на те, щоб іти попереду своєї доби, щоб приносити людству свої власні духові світи, свою власну дійсність, як висловився Антонич. Вимагати, щоб поет був марксистом, позитивним релятивістом, чи визнавав якоїнебудь іншої філософії, однозначне з присудом його на маленького поета. Тому й немає сьогодні

великих «поетів-марксистів» і не буде. Але є і будуть Еліоти, Маяковські, Езри Павнди, Тичини і Неруди. Поети завжди будуть тільки собою. І це треба шанувати, як найбільше диво нашого тут, на землі, буття.

Нам прикро, але з жалем мусимо ствердити, що на Радянській Україні існує дуже сильне намагання викреслити Антонича з літератури, як існує закономірне намагання викреслити цілий «бічний процес» розвитку нашої літератури, про який говорилося на початку. Наївні заходи. Ніхто ще не зумів викреслити єдиного доброго рядка поезії з літератури. Поезії губилися під час катастроф, поети губилися через тисячоліття, але не викреслювались пляново. Нам вистачить видати обширнішу антологію цього «бічного процесу», перекласти її в сконденсованому виді на одну з чужих мов — і проблема буде розв'язана; а «науковість» такого викреслювального літературознавства буде наявна.

Виглядає також, що є й офіційне намагання викреслити пам'ять Антонича, бо виготовлений молодими любителями творчості поета пам'ятник, у зображенні Світоvida, не дозволили поставити. І його земляки-лемки в Америці складають цент до centa, щоб упорядкувати могилу поета. І тут немає логічної закономірності — українська держава ніколи не могла б так поводитися із своєю культурною спадщиною і з пам'яттю своїх добрих поетів. А в офіційній радянській термінології ніби говориться про українську державу.

Може, засобом такої мистецької незакінченості закінчимо наш розгляд.

У видавництві ПРОЛОГ вийшла з друку
книжка есеїв та мистецької творчості п. н.

ГНІЗДОВСЬКИЙ

Книжка має 180 стор., у тому числі 60 стор. репродукцій образотворчих праць мистця.

Ціна: в м'якій оправі — 3,5 амер. дол., у твердій — 5,— амер. дол. або рівновартість цієї суми в даній країні.

Замовлення просимо адресувати до:

„Prolog“, Assn. Inc.
875 West End Ave., Apt. 14B.
New York, N. Y. — 10025, U.S.A.

або до видавництва «Сучасність».

НА АКТУАЛЬНІ ТЕМИ

КОЛЕКТИВОВІ ЖУРНАЛА «ПЕРЕЦЬ»

До ЦК КПУ, в редакцію газети «Радянська Україна»,
до Спільки письменників України, в редакцію газети
«Літературна Україна», до Спільки журналістів України.

У вересневому числі київського гумористичного та сатиричного журналу «Перець» за 1966 рік був надрукований пасквіль п. н. «Про містера Стецька і великомученицьке жабеня», що його відтак у цілості або у виїзках передрукували українські емігрантські газети. Своїм вістря пасквіль був спрямований проти видатного українського літературного критика Івана М. Дзюби.

Анонімка «Перця» викликала обурення серед широких громадських кіл України. Одним з показників цього був лист трьох українських журналістів — П. Скочка, В. Чорновола та Л. Шереметьєвої, що його вони надіслали редакціям «Перця» та інших київських газет і ЦК КПУ. Цей лист у відписах поширюється на Україні, в СРСР та в країнах «народної демократії». Один з відписів отримала редакція нашого журналу і ми пропонуємо його нашим читачам. Серед авторів листа українській еміграції відоме прізвище Вячеслава Чорновола, який був заарештований 3 серпня цього року і листа якого до першого секретаря ЦК КПУ Петра Ю. Шелеста ми надрукували в жовтневому числі нашого журналу.

Редакція

Пекучий сором за свій осквернений фах, за колеґ-журналістів поймав нас, коли в бібліотеці глухого верховинського села, гортаючи «Перець», ми натрапили в сімнадцятому номері на матеріал під назвою «Про містера Стецька і великомученицьке жабеня».

Якби на обкладинці журналу не стояло «вересень 1966 року», а в статті не відмінювалося прізвище популярного серед творчої молоді літературного критика Івана Михайловича Дзюби, можна було б подумати, що якийсь злий чаклун перекинув нас у страшні тридцяті роки. Коли, за кілька місяців або тижнів до пострілів в енкаведистських катівнях чи в квартирах самогубців, людей розстрілювали на газетних і журнальних шпальтах. Коли, не дуже турбуючись про докази, на вчених, письменників, діячів культури вішали у пресі найстрашніші ярлики: «фашист», «зоологічний націоналіст», «терорист». Коли, розгорнувши вранці свіжий журнал, народний улюбленець Остап Вишня, учнями якого Ви себе називаєте, знаходив там статтю нині суцього О. Полторацького і дізнавався з неї, що він, Вишня, — ідеолог куркульства. А невдовзі слідчий НКВД вже детально розповідав письменникові, як саме той готував замах на Постишева...

Проводячи таку аналогію, ми не будемо голосливими, як автор статті «Про містера Стецька...», що сховався за псевдонім «Василь Осадчий» (бо в пресі досі ми зустрічали зрідка ім'я лише Михайла Осадчого, інструктора Львівського обкому КПУ, потім викладача факультету журналістики Львівського університету, котрий вже кілька місяців виробляє меблі в мордовських таборах суворого режиму).

Віддавна відомо, що найнепереконливіша форма доказу — злість і лайка, незалежно від того, чи лається й сердиться баба Параска, чи високопоставлений Юпітер. Тому залишаємо на журналістській совісті «Василя Осадчого» і всіх перчан розтягнуті недолугі алегорії, лайки, обзивання І. М. Дзюби жабеням, недоумком (за популярним принципом: назви дурнем ближнього, щоб не побачили, що дурень ти). Такий «високий штиль» свідчить хіба про те, що не знайшлося майстернішого журналіста, який погодився б на юдину роботу, або про те, що брехня і талант не ходять в одній упряжі.

Звернімося до фактів, які дали право лити на людину бруд (наче таке право взагалі існує). Та ба! На цілій перчанській сторінці, «присвяченій» І. М. Дзюбі, ми не знайшли жодної поважної підстави для тих лайок і образ.

І. М. Дзюбу звинувачено в тому, що «йому не подобається метода соціалістичного реалізму», що «він протиставив себе радянському народові, ленінським ідеям, комуністичному світоглядові», що його «загалом не задовольняє наш радянський спосіб життя». Все це стверджується категорично, але голосливо, без будь-якої аргументації.

Ми читали все, або майже все, написане І. М. Дзюбою. І ранні його статті, і книжку «„Звичайна людина” чи міщанин?», і статті останніх років, і «рекомендації» (під останніми «Осадчий» очевидно розуміє послану І. М. Дзюбою до ЦК КПУ та ЦК КПРС роботу «Інтернаціоналізм чи русифікація?», яку він написав у зв'язку з арештами серед української інтелігенції). Та ніде ми не знайшли виступів проти соціалістичного реалізму, якщо такими, звісно, не вважати дбайливого вишукування непомітних пагінців таланту і дотепної критики трісучої бездарности, сірости, художньої та ідейної безпорадности. Якщо ви називаєте це виступом проти соціалістичного реалізму, то що ж тоді ви розумієте під соціалістичним реалізмом? Зрештою, хіба на сторінках сатиричного журналу, а не в творчих дискусіях має вирішуватися питання про творчу методу літератури і мистецтва?

Ніде в І. М. Дзюби ми не знаходили виступів проти радянського ладу, проти ленінізму. Навпаки, його робота «Інтернаціоналізм чи русифікація?» — це болісний крик душі на захист потоптаних принципів ленінської національної політики, за гуманність і справедливість. І. М. Дзюба глибоко проаналізував марксистську літературу з національного питання, дискусії в партії (які тривали доти, поки «вождь народів» прожогом розв'язав складну проблему, одягнувши

радянські республіки в уніфіковані однострої сталінського крою) — і дійшов до висновку, що теперішнє становище і взаємини націй в СРСР дуже далекі від того, про що писав Ленін.

Не один тільки І. М. Дзюба сьогодні прийшов до думки, що правовий статус України як союзної республіки кричуще невідповідний її фактичному становищу в СРСР. Завтра людей, що так думають, буде ще більше, якщо, звісно, це пробудження від вимушеного тридцятилітнього летаргійного сну не буде зупинене репресіями (а хіба ж це вихід?). То може Ви всіх їх назвете жабами і недоумками, може назвете зрештою недоумком весь український народ?!

А Ви, сатирики й гумористи, невже справді не бачите і не відчуваєте на собі невмолимого котка централізації і винародовлення, що вже декілька десятиліть душить на Україні національну гідність і свіжі пагони національної думки? Невже, з нумера в номер, з року в рік, пережовуючи тему підлабузника та okozамилувача, пишучи про вибоїни на дорогах і про поламани містки, Ви не помічаєте поламаних душ і вибоїв у серцях, спричинених безжалісною машиною денационалізації? А чому б Вам не висміяти в «Перці» чиновних глазиріних, які називають українську мову бандерівською, за що їх потім посилають заступати Україну на міжнародних конгресах? Або висповідати наставників студентської молоді типу Тельнової, яка в своєму войовничому шовінізмі не зупинилася перед оскверненням пам'ятника Кобзареві? Або поглузувати з тих, хто з усіх сил калічить рідну мову, орієнтуючись на начальство, яке скрізь і всюди ігнорує «державну» мову «суверенної» республіки? Або гнівно застерегти тих, хто за «неугодні» мислі залишає людей без шматка хліба чи навіть викидає з квартири, як одного з авторів цього листа? Або поглузувати із «вчених», які в своїй вірнопідданчій насназі домізувалися до «теорії двох рідних мов»?...

А який чудовий фейлетон можна було б написати про цьогорічний франківський ювілей у Києві! Як у залі консерваторії лунало на честь Каменяра «Россия, родина моя!» та «как ты посмела не поверить...», а під консерваторією і біля пам'ятника хапали за читання франкових і власних віршів студентів та молодих поетів, кидали їх на півмісяця у в'язницю, не придумавши нічого розумнішого, як звинуватити в... «посягательстве на жизнь работников милиции»!

От би де розгулятися перчанським здібностям! Та ба... Ви волієте обкидати багнукою людину, яка набралася мужности сказати про такі й подібні факти та про те, що стоїть за ними, яка посміла засумніватися, чи все це сумісне з ленінськими принципами національної політики. Дев'ять місяців чекав І. М. Дзюба відповіді на посланий до ЦК КПУ лист — Ви йому виносили й народили гідну відповідь!

Але повернімося до «фактів», якими оперує «Осадчий».

Нам відоме вміння деяких журналістів, що пишуть за принципом «чого изволите-сь?», говорити напівправду: ніби і не збрехав, але й правди не сказав. Справді, колгоспник з Лопушного, де ми, відлучені від газет, прилучившись до Карпатської експедиції АН УРСР, змушені вивчати погоду, може й обуритися: «Чи ти бачиш! Я кілька років не одержую на трудовень ні копійки; працюю, як за панчини, за десятю долю сіна та третю долю картоплі та ще за те, щоб не відібрали 30 соток кам'янистого ґрунту; щоб прохарчувати сім'ю, мушу добровільно на 7-8 місяців їхати в Архангельську область рубати ліс, — а той Дзюба безкоштовно по санаторіях прохолоджується». Та не сказав би так лопушнянський дядько, якби «Осадчий» не замовчав того що І. М. Дзюба хворіє сухотами і посилають його в санаторію лікарі...

До речі, якщо «Перець» організовує кампанію проти безкоштовного лікування туберкульозних хворих, то може заодно Ви почнете хрестовий похід проти начальницьких «ліксанупрів», спецмагазинів та утримуваних народним коштом дач? Можете бути певні, союзників у цьому поході матимете безліч.

«Осадчий» малює таку собі ідилічну картину, як одягнений «по останній моді», «чубатий» і вкрай невдячний за це все Дзюба щоранку крокує мимо київських каштанів в Академію наук. «Сатирик» чомусь тільки не уточнив, що ж робить у тій академії І. М. Дзюба. Клясичну літературу вивчає чи сучасну? Отим то й ба. Не в Інститут літератури, не в Інститут філософії чи психології поспішає щоранку літературний критик, член Спілки письменників України, а в Інститут... біохемії, де йому, після чергового вигнання з роботи, вдалося влаштуватися літпрацівником у відомчий журнал. Гідне використання неабиякого таланту і працьовитости.

Між іншим, якщо перчан зацікавить для майбутніх викривальних статей про «тунеядців», скільки ще науковців, журналістів, педагогів, літераторів або безробітні, або перебиваються випадковими заробітками, або працюють не за фахом тільки через те, що комусь не сподобались їхні переконання, висловлювання, а то й просто небажані знайомства, — можемо постачити немалий список.

Нарешті, залишається в «Осадчого» єдиний, дійсно реальний факт, через який, як кажуть росіяни (чи то пак, як кажеться на другій рідній мові), «сыр бор загорелся»: за кордоном весною цього року почувлися голоси на захист нібито заарештованого і засудженого І. Дзюби (та І. Світличного, додамо заради істини). Ось, виявляється, в чому винен І. М. Дзюба. Його ще ніхто не заарештовував, а різні там КУК-и, «союзи українців» «махові націоналістичні репильки» та «різні націоналістичні групки» вже вимагали його звільнення.

Але чи задумалися Ви, чому такої версії «зачухані націоналістичні часописи» не висували два чи три роки тому, а саме тоді, коли по

Україні прокотилися політичні арешти та суди, коли в «ізоляторах» КГБ, а потім здебільшого і в таборах суворого режиму опинилися науковці, викладачі, художники, студенти, коли І. М. Дзюба разом з іншими «невгамовно і непримиренно», як слушно Ви пишете, протестував всіма доступними засобами проти арештів і незаконних таємних судів. Ці арешти й суди сховали від громадськості за запоною боягузливого мовчання, то ж зрозуміло, що не лише за рубезжем, але й у нас люди жили чутками, часто фантастичними (ми особисто чули восени 1965 року від партійних працівників нижчої ланки про «знайдену в націоналістів зброю»). От би їх за це в «Перець».

Так що був дзвін, шановні товариші, а оті зарубіжні протести — то вже відгомін. То ж не обурюйтесь «роками концтабору», що ними нагородила Дзюбу закордонна преса. Адже відсидів вісім місяців у в'язниці інший критик, Іван Світличний, ім'я якого ті «репильки» називали поруч із Дзюбином (що Ви, задля обачности, обійшли мовчанкою). Сьогодні ті «роки концтабору» (назвіть їх «таборами суворого режиму») одержали за читання «недозволених» книжок (і такі, виявляється, існують) та анонімних статей художник, журналіст, вчитель, мистецтвознавець, науковець, інженер, викладач вузу, студент, — завтра може настати черга літературного критика і письменника.

За залізною логікою «Осадчого» І. М. Дзюба винен у тому, що «його підносять на щит як своєрідну ікону», що його «хвалить „антибільшовицький бльок народів”», що йому «гаряче аплодує „Комітет українців Канади” і т. п. А речення: «Часто-густо ім'я І. Дзюби тепер молитовно проголошують і афішують поряд з іменами Петлюри, Бандери, Мельника», — це вже зловісний натяк і підказка. Бо ж з петлюрами і бандерами особливо церемонитися не слід...

Будьмо послідовними, тов. Осадчий, чи як Вас там. Давайте викинемо на сміття ідеї Маркса, бо їх брав та деколи й зараз бере на озброєння західноєвропейський соціал-демократизм. Давайте розвінчувати Маркса й Леніна ще й за те, що їх «підносять на щит як своєрідну ікону» маодзедуністи, які творять щось дуже далеко від марксизму і дуже близьке до сталінізму. Давайте повикидаємо з бібліотек перевидання творів замордованих в 30-і роки українських письменників М. Куліша, О. Слісаренка, М. Зерова та інших, бо їх раніше перевидали на Заході з тенденційними передмовами і коментарями. Давайте, нарешті, рішуче повертатися до сталінських норм суспільного життя, бо розкриття культу особи використала і використовує буржуазна пропаганда. Та ще й як використовує, які висновки робить! Куди тому Дзюбі з його літературно-критичними статтями!

Здоровий глузд підказує, що творчість письменника, критика, публіциста треба розцінювати за її об'єктивним змістом, а не за тим,

хто їх бере на озброєння з кон'юнктурною метою. Бо справді: І. М. Дзюбу, якщо вірити «Осадчому» (самі ми того прочитати не можемо, за це — тюрма), хвалять і підносять на щит емігрантські КУК-и і союзи. І водночас І. М. Дзюба (це вже ми самі знаємо) дуже популярний і поважаний серед української творчої молоді, яка вихована в радянських школах і вузах і яку, мабуть, же гріх ставити на одну дошку із «зборищем скорпіонів», «колишніми головорізами» тощо. То чому ж перше ставиться Дзюбі у вину, а друге скидається із шальки терезів? Бо так велено? Чи не так, тов. «Осадчий»?

Ми не збираємося захищати емігрантські КУК-и, ब्लюки і комітети. Ми, зрештою, просто-напросто до пуття не знаємо, що то воно таке. Про їхнє існування ми дізнаємося тільки з «Перця» та «Літературної України». Але нам соромно за той стиль, за той тон, яким Ви їх критикуєте. Якщо двом бабам, що лаються за межу, забракне висловів, вони можуть сміливо збагачувати свій лексикон, передплавивши «Перець» чи «Літературну Україну».

Ось навіть не всі «перли» з вашої статті «Про містера Стецька...»: «капосне жабеня», «недоумок», «лихі жаби чорнороті», «сучий ти синну!», «зачухані націоналістичні „часописи“, що квацють на покидьковому папері смердючі опуси та дописи», «чу-чу, тупорилі», «махрові націоналістичні рептилії», «головорізи», «зборище скорпіонів», «чорні зрадники», «націоналістичне жабуриння», «недобитки», «квакають, аж мало не луснуть, чорнороті жаби на затхлому болоті», «носа почав копилити» (це про Дзюбу) і т. п. У людини, яка не знає КУК-ів, може скластися враження, що лайкою Ви компенсуєте брак аргументів.

Ми з сліпою послідовністю звикли копіювати «старшого брата» в економіці, культурі, освіті та ін., то чому б не повчитися і тут. Чи зустрінете ви щось подібне в «Крокодиле» або в російських газетах? Чи називають там російських емігрантів не те що скорпіонами, бандитами, головорізами, шовіністичним жабуринням, (а їх же там чимало, «єдінонеделімців»!), а хоча б «чорними зрадниками російського народу»? Ні ж бо. Якщо коли-не-коли й з'явиться там стаття, де згадуються емігрантські російські організації, то витримана вона в дусі аргументованого викриття, а не базарної лайки. Більше того, російська преса навіть надала трибуну білоемігрантові Шульгінюві для статей з добре відчутним шовіністичним присмаком.

А російська політична еміграція не поступається перед українською числом і активністю. Там і еміграція з часів громадянської війни, що виростила друге й третє покоління, і емігранти з останньої війни — власовці, російські поліцаї, старости, просто втікачі з ідейних міркувань, військовополонені, що не побажали повернутися на батьківщину, тощо. Але російська преса, мабуть, уважає, що їй не робить чести лаятися з цими позбавленими батьківщини людьми, що

лайка й надмірне вип'ячування самого факту їхнього існування не підносить престижу російського народу. Росіяни, не в приклад нам, не хочуть бути подібними до відомої унтер-офіцерської вдови, яка сама себе відшмагала.

Зрештою, чи задумувалися Ви над тим, що українська еміграція, навіть т. зв. непрогресивна, дуже неоднорідна і що, обзиваючи головорізами і бандитами людей, які нікого не різали і не вбивали, Ви цим самим відрізаєте шлях до порозуміння з ними. Чи задумувалися Ви, чому так мало серед українських емігрантів наших прихильників і так багато більших чи менших противників? Адже Ю. Косач, сам прогресивний емігрант, писав у листі до свого давнього знайомого на Україну, що ми переоцінюємо сили прогресивних українських організацій (тобто тих, які нам симпатизують), що вони, на жаль, кількістю своїх членів відносяться до непрогресивних, як одиниця до тисячі. Чому це так? Чому за КУК-ами йде не тільки політична, але й значна частина трудової еміграції? Чи ж справа тільки в доллярах і в буржуазній пропаганді (хоч ми не відкидаємо можливості впливу і доларів, і пропаганди)? А може ще й у тому, що, вряди-годи потрапивши як турист на батьківщину, заокеанський українець здивовано закліпає очима, не почувши «державної» мови в столиці України (ні на вулиці, ні в магазині, ні в державній установі, ні у вузі) і зрідка почувши у Львові, де до 1939 року за переписом проживало 12 росіян, а тепер вони становлять сорок відсотків населення. І не повірять він у голосні слова про взаємодопомогу, зустрівши на львівських вулицях двірника чи водія трамваю, що приїхав з Красноярського краю, і водночас дізнавшись, що його родичі змушені переселятися з густо населеної Галичини на південь України, або емігрувати до Росії, де їх чекає без рідної школи, культурної установи, друкованого слова неминуча русифікація.

Тож чи не найкращий спосіб змінити те неміле співвідношення на зворотне — тисяча до одного (тим одним залишиться бандит, головоріз і скорпіон) — це відновити ленінські норми національного життя, які почали були впроваджуватися у нас в 20-і роки і які потім «кальоним железом» вишкав «вождь народів»? Але ж саме за відновлення ленінських норм і виступав у роботі, поданий до ЦК КПУ та ЦК КПРС, І. М. Дзюба, якого Ви занесли в один реєстр з головорізами та скорпіонами.

«Осадчий» дорікає І. М. Дзюбі, що той не спростував чуток про його арешт, які ширилися в західній пресі. Цікаво, а звідки ж він міг дізнатися про брехливі чутки, коли у нас тих «рептильок» ніхто не читає, а якщо хтось (крім спецдопущених осіб) десь дістане і прочитає, то за це потрапляє в тюрму (саме за це судили весною цього року братів Горинів, Мороза, Осадчого [не «Василя!»], Заливаху та багатьох інших)?

Але припустімо, що І. М. Дзюбу викликали до КГБ чи якоїсь іншої організації і, взявши розписку про нерозголошення, показали ті «репильки». Не знаємо, чи захотілося б І. М. Дзюбі відповідати «скорпіонам», знаючи, що його відповідь вони прочитають (бо там вільно наші газети одержувати), а їхнього слова — відповіді ні І. М. Дзюба, ні його співвітчизники не почують. Хіба ж це суперечка на паритетних засадах?

Добре, нехай такі питання етичного пляну не стурбували б І. М. Дзюбу, і він погодився б писати «головорізам». Чи ж міг би він, не забувши про людське сумління, заперечувати факт свого арешту, але й словом не згадати про ув'язнення І. О. Світличного, прізвище якого у «репильках» стояло поруч із Дзюбиним. Чи ж міг він навіть не заїкнутися про арешт 26 осіб і наступне засудження 21-го? Адже саме за протест проти арештів його у вересні 1965 року викинули з роботи у видавництві, після чого І. М. Дзюба змушений став «прогулюватися під київськими каштанами, прямуючи на роботу до Академії наук УРСР» — правити орфографічні помилки в рукописах біохеміків і перекладати їх на українську мову.

Гадаємо, таке Дзюбине спростування не задовольнило б тих, хто доручив «Осадчому» вимагати у Дзюби відповіді «репилькам». А на інше порядна людина (а таким ми вважали і будемо вважати І. М. Дзюбу всупереч найбрутальнішим лайкам «осадчих») не погодилася б. І не надрукували б таку відповідь у «Літературній Україні», і не передрукували б у «Литературной газете»...

... Помітивши, що перчани уподобали алегорії і дають їх по декілька в одній статті, спробуємо і собі утнути, запозичивши сюжет в «Осадчого».

Так от текла собі річка, на вигляд нібито й широка, зовні начебто й глибока. Плив по ній красень-теплохід, розцяцькований веселими фарбами і бадьорими гаслами. Стояли за кермом теплохода браві капітани. З води ж до них тривожно волало річкове населення: і лиси, і окуни, і жаби (бо й їм вода потрібна), і навіть завжди обережний сом, сторожко озираючись, тихо жебонів: «Будьте обачними. Міліє річка не днями, а годинами. Гляньте надовкіл — ліс рубають, річкові джерела висушують...»

Та не вловлювали вуха керманічів цих зойків, не пристосовані вони були чути звуки, які йдуть знизу... Очі їх дивилися вдаль, шукали на обрії далекі гавані. Не бачили вони мілин і химерних звивин на нелегкому шляху. А теплохід все частіше шкрябає об пісок днищем, яке густо обсіли черепашки, — і невдовзі зупиниться назовсім. Потім той теплохід перетворять на музей старовини, а невдач-капітанів за непотрібністю скинуть на берег. І згадуватимуть екс-капітани річкове роздолля, віщі застереження лина, сома і тієї риби, яку вони, не розгледівши, в своїй зарозумілості і близорукості взи-вали жабням капосним...

... А на закінчення — ще кілька слів до автора статті й до всіх перчан.

Якби суворо дотримуватися букви й духу радянських законів, автора наклепницької статті можна було б судити за кримінальний злочин: за безпідставні звинувачення у виступах проти радянського ладу і ленінських ідей (а звинувачення дуже серйозні), за образливі лайки, за приниження людської гідності. Та ми не такі наївні, щоб сподіватися, що наклепника хтось судитиме. Адже ж писав він не своєю рукою... Але є інший суд — суд совісти, є суворіша кара за всі можливі вироки — людська зневага.

Ми знаємо багатьох перчан як здібних журналістів і письменників. І не віримо, щоб щось подібне міг написати Олег Чорногуз чи Юрій Кругляк, Юрій Ячейкін чи Дмитро Молякевич. Ми не знаємо, як зустріли перчани — старші і молодші — вказівку друкувати пасквіль на І. М. Дзюбу, як вони реагували (чи ще будуть реагувати) на появу в їхньому журналі такої ганебної статті. Нам особисто на їхньому місці соромно було б відтепер при знайомстві рекомендуватися: «Я працюю в „Перці”»...

27 вересня 1966 року

с. Лопушне на Закарпатті.

П. СКОЧОК,
В. ЧОРНОВІЛ,
Л. ШЕРЕМЕТЬЄВА,
журналісти

(зараз «працюємо в Академії наук УРСР»)

Нова книга видавництва ПРОЛОГ!

Вийшла з друку

АНТОЛОГІЯ МОЛОДОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ПОЕЗІЇ П. Н.

**ШІСТДЕСЯТ ПОЕТІВ
ШІСТДЕСЯТИХ РОКІВ**

Упорядкування, вступна стаття і довідки

Богдана Кравцева

У книзі — також біографічні дані та короткі творчі силуети окремих поетів. Видання має XXIV + 300 сторінок.

Ціна буде подана в наступному числі нашого журналу.

Замовлення просимо адресувати до:

„Prolog”, Assn. Inc.

875 West End Ave. Apt. 14 B

New York, N. Y. 10025 — U.S.A.

або до видавництва журналу «Сучасність».

ОЛЕКСА ГОРБАЧ: НА X МІЖНАРОДНОМУ КОНГРЕСІ ЛІНГВІСТІВ

У Букарешті від 28 серпня і до 2 вересня цього року відбувся Десятий міжнародний конгрес лінгвістів при участі коло 1550 осіб з різних країн світу, в тому числі найбільша кількість з самої Румунії; з СРСР прибуло на конгрес коло 100 делегатів. Організатором конгресів, які влаштовуються кожних п'ять років, є Постійний міжнародний комітет лінгвістів. Попередній конгрес мав місце в Кембріджі, США, в 1962 році.

Румунські господарі подбали про належну підготову та організацію: крім надрукованих обіжників з темами доповідей та інформаціями про окремих доповідачів, опубліковано своєчасно також том коротких резюме із зголошених доповідей. Від готелів і від студентського гуртожитку Грозавешть, де приміщено більшість учасників конгресу, постійно курсували безкоштовні автобуси до викладових заль Букарештського університету. Деякі доповіді на пленарних засіданнях перекладалися симультанно іншими мовами, прийнятими для праць конгресу.

Крім кількох пленарних засідань, де свої доповіді із загальних питань лінгвістики виголосили чоловічі представники мовознавчого світу, відбулися засідання в 13 секціях, де зачитано понад 690 доповідей. На пленарних сесіях виступили з доповідями Р. Якобзон (США), Б. Мальмберг (Швеція), Дж. Девото (Італія), Е. Петрович (Румунія) й О. Ахманова (СРСР). У рамках конгресу працювали секції: теорії мови, соціолінгвістики, лінгвістичної географії, історії лінгвістики, семантики, синтакси, поезики, психолінгвістики, стилістики, типології мов, дитячого та патологічного мовлення і мовознавчої всячини. У кожній секції доповіді читалися паралельно в 2-6 відділах.

Основні питання конгресу такі: а) стосунок діяхронії до синхронії в мовних процесах, б) питання географічного поширення різних мовних явищ, в) проблеми соціальних діалектів, типології мов і машинізованого перекладу, г) питання дитячого мовлення та стосунок мови до мислення, г) семантика, синтакса, стилістика та поезика окремих літературних мов й авторів (головне англосакських); у відділ «мовознавчої всячини» вкладено спеціальні питання міжмовних зв'язків, етимології тощо.

Після доповідей — пленарні тривали 45, секційні 20 хвилин — відповідно відбувалися 60- або 10-хвилинні дискусії. Допущеними мова-

ми на конгресі були: англійська, французька, російська, еспанська, італійська та німецька; фактично переважали три перші і німецька.

Згідно з обіжниками участь у конгресі зголосили, між іншим, 24 мовознавці з різних міст Української РСР і 4 українці з-поза Радянського Союзу — Я. Рудницький з Вінніпегу, Дж. Павльс (І. Сидорук) з Сінсінаті, І. Робчук з Букарешту, О. Горбач з Франкфурту на Майні. Насправді з УРСР прибуло тільки 11 учасників: І. Білодід, Ф. Жилко, О. Мельничук, Віра М. Коломієць, Т. Назарова, Віра Колесник, Г. Колесник та О. Дем'яненко — з Києва; В. Кухаренко — з Одеси; П. Невельський — з Харкова, І. Тараненко — з Миколаєва. З доповідями висупили тільки: Ф. Жилко — «Теоретичні основи лінгвістичного картографування», О. Мельничук — «Аспекти загальної теорії речення як одиниці мовлення», В. Кухаренко — «Проблема індивідуального стилю автора», П. Невельський — «Суб'єктивна ентропія тексту як ненадійність угадування». І. Тараненко своєї зголошеної доповіді п. н. «Тарас Шевченко й українська літературна мова» чомусь не читав. Серед делегації СРСР (фактично Російської РФСР) були також українці-русисти з Уралу та Сибіру. Через неприбуття авторів на конгрес не читалися доповіді Я. Рудницького («Семантичний елемент в етимологічній формулі») та І. Павльса-Сидорюка («Перехід „е” в „о” в північно-західньо-поліському діалекті Білоруської РСР»). І. Робчук виголосив доповідь п. н. «Румунсько-українські фонетичні інтерференції», а підписаний — «Лексика і словотвір дитячої мови у слов'ян». Доповіді учасників з УРСР (як також і з решти СРСР) були прийняті і затверджені Інститутом мовознавства АН СРСР у Москві і з них надруковано окремі просторі резюме, які роздано всім зареєстрованим учасникам конгресу.

Провідний діалектолог в УРСР, Ф. Жилко, інформував у своїй доповіді про праці над діалектологічним атласом української мови. Від двох років уже готові 2 квадрати-томи — центральний-київський та західній-львівський; підготовляються південний-одеський та східний-харківський. Їх опублікування (кошти коло 200 тис. карбованців) залежить від налагодження справи фінансової. З подібної причини не надрукований, готовий від років, атлас надприп'ятських говірок українсько-білоруського пограниччя, що його опрацювала Т. Назарова. Атлас, про який інформував Жилко, включає в собі всю українську етнографічну територію, як також і пункти південної Вороніжчини, Кубані, Уралу та Зеленого Клину. Подібно й для готовленого загальнослов'янського атласу узгляднено пункти з Румунії, ЧССР, Польщі, БРСР, РРФСР, а навіть з югославської Бачки. Графічно-кольорове виконання поставить київський атлас на одне з перших місць у світовій діалектології. Свою доповідь Жилко проілюстрував кількома картами з київського квадрату на поширення слів *к р о п и в а* й деяких фонетичних та морфологічних явищ.

У своїй доповіді І. Р о б ч у к старався довести румунський вплив на відоме явище спорадично півпалятальних зубних приголосних перед „е” та „и” під наголосом у гуцульських та буковинсько-покутських говірках, зводячи це явище (чути і позначуване в 1930-их роках румунським діалектологом Е. Петровичем у гуцульській Бродині, як дифтонг „йе” та „йи” — „дітйина”, „до тйебе”) з ідентичною дифтонгізацією перед „е” в молдавських говірках румунської мови. Польські діалектологи Янув та Курашкевич уважали таку гуцульську вимову (як і подібну під Замостям) архаїчним залишком протоукраїнської палятальної вимови приголосних перед праслов'янськими „е”, „і” (в гуцульському узагальненої на всяке „е”, „и”).

Наш здогад, висловлений під час дискусії, що в подібному молдавському явищі треба хіба бачити слід протоукраїнського субстрату від засимільованих тиверців чи уличів, енергійно заперечив приязний румунський словакіст П. Ольтяну, повторивши відому румунську теорію, що, мовляв, українці прийшли в Молдавію пізно — аж у 14 стол. Він забув при цьому про топонімні дані (наведені М. Штефанеску та Е. Петровичем про українські повноголосі форми типу „Воронец” та „Городнік” з усєї молдавської території в межах колишнього Галицько-Волинського князівства), як також і про такі ж протоукраїнські запозичення там же, стверджені Райхенкроном на підставі румунського діалектологічного атласу. На нашу думку, сама ота «дифтонгічна» чи «півпалятальна» вимова має свої відповідники в покутській обниженій вимові „и” та в напруженій вимові типу „динь” (день) у бойківсько-лемківських і надсянських говірках. Наші ж власні спостереження у гуцульській Бродині стверджують таке явище головне в мові жінок, а в чоловіків хіба у співаних піснених текстах (колядках); якби це було наслідуванням румунської вимови, його по-статевий розподіл мусів би бути якраз протилежний. Такої вимови ми цілковито не зустріли на давньому покутському острівці Іпотешти під Сучавою, що від віків живе в молдавському довкіллі, як також і в такій же Данилі, де ми брали діалектний матеріал на магнетофонну стрічку. Все ж таки теорія Робчука заслугове на увагу; а заторкнена проблема — на ґрунтовне дослідження при допомозі модерних засобів експериментальної фонетики із спектрограмами елементів вимови, які — без інтерпретування в ці дослідження своїх суб'єктивних вражень даним записувачем — виявили б усі складові елементи цієї вимови як по українському, так і по румунському боці.

*

Згідно з радянською традицією делегація Української РСР мала свого «начальника». Ним був, як і на славистичному конгресі в Софії в 1963 році, Іван Костянтинівич Білодід — «бос» від організаційно-мовознавчих справ у Києві. Своім підвладним він і цим разом (як у Софії) заборонив розмовляти з нами трьома «антирадянцями» з За-

ходу. Його «вуха та очі» стежили за точним дотриманням цієї заборони. Крім участі в «організованій дискусії», — відоме зачитування вже заздалегідь підготовленого панегірика для котроїсь радянської доповіді, — багато хто з-поміж «привезенців з УРСР» іншої діяльності на конгресі так і не проявляв.

До випадкової контрверсії дійшло після дешевої, пропагандистської доповіді, зрештою солідного, московського мовознавця Ф. Філіна — «Соціолінгвістика й питання розвитку суспільних функцій сучасних мов світу», читаної в «колективному сослуженні» з Ю. Дешерєвим (Москва) та Н. Корлатяну (Кишинів). До речі, Дешерєв — це партспец від мовної політики. Прославляючи в також «колективній» статті (разом з М. Кашмарі та М. Мілікяном) п. н. «Розвиток і взаємозбагачення мов народів СРСР»¹⁾ російську мову, як «мову міжнаціонального спілкування, як другу рідну мову для інтелігенції всіх радянських народів», він із захопленням стверджував:

«Більше того, під час перепису 1959 року 10,2 мільйона осіб неросійської національності вказали, що вважають російську мову своєю рідною». А далі пропагував створювати термінологіями «як на основі рідної мови, так і шляхом запозичення їх з російської та інших мов (там, де це доцільно), зважаючи на перспективи розвитку і зближення термінології, утворення інтернаціонального лексичного фонду» (цит. «УМІЛШ», стор. 13).

Отже йдеться про парттеоретика «злиття мов», тобто русифікації, в СРСР. Читана Філіном доповідь була суцільним панегіриком «бурхливому розвиткові молододописьменних мов СРСР». Соромно було за цього солідного науковця, який дозволив аж так з'валтувати себе. Однак, щоб на майбутнє прогнати таку дешевеньку пропаганду з форуму міжнародних конгресів, я — хоч прийшов тільки з думкою, щоб послухати Філіна — дозволив собі поставити доповідачеві декілька недискретних питань:

1) Чи немає суттєвого протиріччя між підтриманням дрібних мов у Дагестані з кількома тисячами осіб і офіційною партійною теорією про «злиття мов», про утворення «зональних мов» та пропагуванням «другої рідної мови»?

2) Чи пропагована в СРСР двомовність (російської і даної національності) не веде до асиміляції, тобто до русифікації? Відомо ж з історії, що, наприклад, романізація кельтів мусіла пройти етап кельтсько-латинської двомовності. До того, в СРСР двомовність досягається державним тиском через школу («*cuius regio, eius schola*»), а кожна влада не вільна від насилля та зловживань.

¹⁾ «Коммунист», ч. 13, Москва 1965; стаття перекладена на українську в ж. «Українська мова і література в школі» («УМІЛШ»), ч. 12, Київ 1965, стор. 9.

Щодо першого питання Філінові довелося викручуватися, мовляв, теорію про злиття мов відкладено до часоно ближче не визначеної майбутньої доби комунізму, а тепер чесно підтримуються всі національні мови. Щодо другого питання Філін боронився загальниками про «повну добровільність». Приявний німецький соціолог з Франкфурту, проф. Л ю к м а н н, реплікував, що існують посередні засоби, наприклад, економічні, при допомозі яких легко змусити батьків вибирати для дітей школу з тією чи тією мовою навчання. Філінові на допомогу вискочили приявні на залі радянські «нацмени» (казах та вірменин), які продеклямували відомі штампи про «збагачування національних мов під благородним впливом мови російської» і двомовності. Вони тільки забули згадати боротьбу держави з «буржуазним націоналізмом у неросійських мовах СРСР». Білодід, до речі, урерсерівський епігон всесоюзної теорії про «дві рідні мови» (у протиставленні до О. Потебні, який таке виключав), поспішився запевнювати, що, мовляв, нині «асиміляції не буде, бо в СРСР є національні школи», і відразу (на моє питання, скільки їх в УРСР) навів фальшиву статистику: ніби їх є аж 82%, коли українців в УРСР є тільки 76%.

Таку дискусію з колишнім міністром освіти в УРСР і теперішнім віцепрезидентом Академії наук УРСР довелося продовжувати на коридорі. Я пообіцяв подати йому дещо інші статистичні дані на підставі співредагованого ним журналу «УМіЛШ», що є органом міністерства освіти (МО) УРСР. На це він вилаявся, мовляв, це все — неправда, і що я «все радянське бачу викривленим, як багато таких, що приїжджають до нас, щоб побачити дірку в цілому, а на місці переконуються, що в нас цілком інакше».

Отож дотримую слова і винотовую із журналу «Українська мова в школі» («УМШ») такі подані там статистичні дані:

1) У числі 5 за 1957 рік у редакційній статті «40 років великого жовтня» (стор. 5) сказано, що в навчальному 1956-57 році на 30 326 загальноосвітніх шкіл було 25 111 з українською, 4 000 з російською, 258 з іншими (молдавською, угорською та польською) мовами навчання». Тут дуже хитро замовчано всі інші, спеціальні, школи, які не є у віданні МО УРСР.

2) Ті самі дані повторила на такий самий лад редакційна стаття «Провідна роля Комуністичної партії України в розвитку української соціалістичної культури» («УМШ», ч. 4, 1958, стор. 5), де сказано: «Зараз на Україні є понад 25 тис. шкіл, у яких навчання ведеться українською мовою, близько 4 тис. шкіл з російською мовою навчання і понад 200 шкіл мовами інших національних меншостей, які проживають на території УРСР, — молдавською, угорською, польською». Більше національно-мовної статистики шкіл цей журнал не опублікував. У редакційній статті «Творчо працювати в новому нав-

чальному році» («УМШ», ч. 4, 1962, стор. 3-4) сказано тільки таке: «У 1958-59 навчальному році загальноосвітніх шкіл було 34 511, а тепер їх — 40 564; у них навчається понад 7 мільйонів 300 тисяч осіб».

3) Зате С. К. Гутянський у статті «Великий жовтень і деякі питання культурної революції на Україні» («Український історичний журнал», ч. 4, 1967) пише: «До революції на Україні не було жодної державної школи з українською мовою навчання. Тепер у республіці 34 613 загальноосвітніх шкіл, з них — 24 тис. українських. У школах навчається близько 8,7 млн дітей» (стор. 12).

На мій закид, що українська мова в «суверенній Українській РСР» не розвивається повністю, — партійні бюрократи й творча інтелігенція говорять нею тільки з трибуни, на сцені або при радіомікрофоні, а не дома та за лаштунками; не створюється термінологія військова, транспортна, модерно-технічна тощо, — пан Білодід відповів: «А нам національної армії, якої вам так дуже хочеться, не потрібно, бо УРСР — багатонаціональна держава».

На мій аргумент, що й Румунія, в якій тепер гостюємо, з угорською автономною областю, і Чехо-Словацька Соціалістична Республіка — також «багатонаціональні держави», однак свою армію таки мають, моєму опонентові залишалось тільки по-дитячому вмовити в мене, що «і Соціалістична Республіка Румунія, і ЧСРР — держави однонаціональні».

Коли я нагадав йому поборовання поліційними чинниками вільного розвитку української термінології (також і військової) в тій же УРСР, в Інституті української наукової мови, в 1920-их роках, — під налічкою «українського буржуазного націоналізму», мій дискусант, автор праць з історії української мови та учень Олексі Наумовича Синявського, заявив, що «це була шкідлива та непотрібна робота, і тому її відкинено». А на мою репліку: «А хто має рішати, чи дана робота корисна, чи шкідлива? Невже слідчий НКВД?» — мій опонент удався до штабських псевдоаргументів (у стилі «а ти такий дурний») і дослівно заявив: «Ви зле вчилися української мови. І взагалі — в кого ви її вчилися? Бо й Янув, і Свенціцький не живуть, а про Сімовича, як це ви подаєте,²⁾ то це неправда, бо я питав І. Ковалика, який сказав мені, що такого не було».

Тож мені довелося порадити йому, щоб він поінформувався про мене в НКВД. Не знаю, чи зрозумів мій натяк пан віцепрезидент Академії наук УРСР, який у 1962 та 1963 роках на підставі архівних даних НКВД хотів компромітувати проф. Юрія Шевельова на терені Міжнародного комітету славистів — як «німецького колаборанта».

²⁾ Білодід, мабуть, мав на думці біографічну нотатку в «ЗНТШ», том 169, стор. 557, де сказано, що 1940 року я був старшим лаборантом при кафедрі української мови, якою керував проф. Василь Сімович.

Ці розмови наводжу тут просторо, щоб поінформувати непоінформованих і вказати на примітивний рівень отаких офіційних висланників «української радянської науки» з Києва, як також на спосіб та стиль їхнього дискутування на фаховому науковому форумі. Щоб пізнати ментальність цього нашого земляка, вистачить ще згадати, що мій виступ разом із виступом проф. Люкманна (після доповіді Філіна) Білодід назвав у розмові зі мною «дивною сьогодні західньо-німецько-ізраїльською співпрацею на міжнародному форумі». Він узяв чомусь Люкманна за представника Ізраїля.

Для повноти образу Білодіда додамо: своїх дітей у Києві він посилає до російської школи. Дискусію зі мною він представив своїм підлеглим як «як повний розгром антирадянського собаки, який так і гавкає „гав-гав” на все радянське». І ще одна соціопсихічна нотатка: його пересадну службовість пояснюють його російські колеги «комплексом непровиненої вини» — його брат загинув при відступі німецької армії, як... німецький поліцай.

Дослідно-видавниче об'єднання ПРОЛОГ у Нью-Йорку
опублікувало в серії

«Суспільно-політична бібліотека» — ч. 19
гостро публіцистичну працю, перше видання якої появилoся
в 1919 році в Саратові:

Сергій Мазлах і Василь Шахрай

ДО ХВИЛІ

Що діється на Україні і з Україною

Вступне слово Івана Майстрєнка.

На зміст цієї книги складаються такі розділи: Pro domo — Війна і революція — Дві доби революції — Росія й Україна на тлі світових подій — Стратегічний план відродження єдиної і неділимої Росії — Скоропадський і Денікін — Директорія — Тимчасовий робітничо-селянський уряд України — Окупанти — Тенденція українського руху: самостійна Україна — Революція в Австрії. Галичина — Чи можлива незалежна від Росії Україна? — Як пишуть історію — Український національний рух на тлі сучасного капіталістично-імперіалістичного господарства — Єдність чи самостійність? Дві політики — Союз пролетаріату з дрібною буржуазією проти світового імперіалізму — Століпінщина — Українська комуністична партія (більшовиків) — Ми «націоналісти». Ми «шовіністи» — Запитання тов. Ленінові.

Книжка має 304 стор. Ціна — 3 дол. або відповідна сума в перерахунку на іншу валюту.

З замовленнями звертатися до видавництв «Пролог» та «Сучасність».

Адреса вид-ва ПРОЛОГ: Prolog Ass'n. Inc.
875 West End Ave.
New York, N. Y. 10025, U.S.A.

ІСТОРІЯ І СУЧАСНІСТЬ

ЄВГЕН ВРЕЦЬОНА: ЗАГИБІЛЬ ЛЕМКІВЩИНИ

ВИСЕЛЕННЯ І ОБОРОНА

Рік 1947. Населення Лемківщини ще тримається в мало доступних гірських лісах Бескиду — від Сянока по Криницю. Це ті найтвердіші, що взяли на себе труди життя в голоді й холоді, під нелюдським обстрілом ворога. Велику частину сіл, зокрема північнокарпатських, «переселили» польські каральні відділи, а радше забрали в ясир і повезли до Східньої Пруссії або над Одру, на землі, з яких прогнали німців, що їх більшовицька навала 1945 року не встигла фізично знищити.

Польська акція виселення українського населення Лемківщини почалася вже влітку 1945 року. Люди не хотіли залишати своїх прадідних садиб, а обіцянки всіляких благ радянськими переселенчими комісіями їх не переконували. Коли польський комуністичний уряд вислав на Лемківщину військо та поліцію, які відомими пацифікаційними методами заохочували виїжджати на «відзискані землі», населення скріпило самооборону. Самооборонна акція мала свою традицію вже з часів німецької окупації й вона мала на меті оборонити населення перед засланням на каторжні роботи до Німеччини. З моментом пересунення фронту далі на захід польський уряд у Варшаві організував спершу добровольчі відділи з всілякого шумовиння, які грабили і винищували населення. Коли наступ цих добровольчих відділів був успішно відбитий самообороною населення, уряд післав на Лемківщину регулярні військові відділи з частин, що боролися проти німців у радянських рядах («армія Берлінга»). Справа самооборони стала тяжча, і тоді головне командування УПА вислало на Лемківщину та Засяння («Закерзоння») інструкторські кадри, складені із старшин і політичних виховників. Ці кадри дуже швидко опанували ситуацію, зорганізувавши самооборонні відділи у правильні і добре озброєні бойові сотні. Улітку 1946 відділи УПА перейшли до наступу, в наслідок якого військовій частині і добровольчі відділи ворога перейшли в оборону, укріпившись у кільканадцятьох пунктах опору, центром якого став Сянік. Спроби робити випадки на гірські села завжди кінчалися невдачами, і ворог був примушений пильнувати сам себе.

Такий стан тривав до весни 1947 року. Для ліквідації опору Лемківщини була укладена у березні 1947 угода трьох держав — СРСР, Польщі і Чехо-Словаччини, при чому радянські та чеські війська

взяли на себе бльокаду від сходу і півдня; офензивні акції від півночі залишено за поляками.

На Лемківщині діяв у той час курінь Рена (Іван Мізерний) із сотнями Хріна (поляки називали його «Гринь»), Біра і Стаха. Це було більше, ніж тисяча бійців. На правому крилі Рена оперував курінь Байди — Сянїччина та Перемищина. Крайовим провідником підпілля на «Закерзонні» був Стяг (Ярослав Старух), районним провідником на Лемківщині — Ігор.

Це — очевидно не хроніка, і тому персональні деталі дуже не певні. Всі згадані впали на своїх постах. Додам тільки, що це були націоналісти вже нової школи, яких формувала нова дійсність. Всі вони вийшли з ОУН, а також, зокрема в бойових частинах, з інших організацій, як «Пласт», «Сокіл», «Луг», або були просвітянськими діячами, бо були ще замолоді, коли вибухла війна і згадані організації вже не існували. Підкреслюю ці факти тому, щоб вказати, що це не були люди випадкові, яких доля занесла в ряди підпільно-революційної боротьби, але люди ідейно зформовані та свідомі мети боротьби й своїх завдань.

Загальний наступ був започаткований інспекційною поїздкою міністра народної оборони варшавського уряду ген. Сверчевського. Це — старий комуністичний ветеран еспанської громадянської війни, в якій він під псевдонімом «Вальтер» командував міжнародною бригадою ім. Домбровського. Командир 34 полку, що брав участь у боях проти УПА на Лемківщині, Ян Гергард, написав роман-хроніку «Заграви в Бескидах» («Луни в Бещадах»), на який ми будемо часто посилалися тому, що, хоч роман написаний на підставі, як сам Гергард згадує, поліційних та слідчих матеріалів, це — хронологічно майже непогане літературне опрацювання спогадів чотового Островерха, очевидно, з польсько-комуністичного пункту бачення. Може, це тільки випадкова збіжність тематичного порядку. Однак я думаю, що Гергард читав «Спомини чотового Островерха», і «Зимом в бункері» та «Крізь сміх заліза» Степана Хріна.

Інспекційна колона Сверчевського в супроводі панцерних автомашин впала в засідку УПА сотні Хріна — між селами Бистра і Яблінка. Це було 28 березня 1947. Після короткого бою загинули ген. Сверчевський і більша частина його охорони.

Головним командиром польського війська проти групи УПА «Лемко» був ген. Стефан Моссор, який замінив своїми частинами 8 та 9 піхотні дивізії, що до того часу мали тільки неуспіхи. Це були свіжі дивізії ВП (Війська польського), скріплені окремими відділами ВВВ («Війська внутрішньої безпеки»), МО («Міліції громадянської») і ВОП («Війська прикордонної охорони»). Перед таким навальним наступом, бльоковані від сходу і півдня, чотири сотні УПА, хоч складені з самих досвідчених бійців, не мали жадних виглядів встоятися. Після

одчайдушних оборонних боїв група «Лемко» перестала існувати. Це був початок осені 1947. Деякі частини пробилися таки на західні області України; решта під командуванням курінного УПА Байди, перейшла славним рейдом через Словаччину, Чехію та Австрію до Баварії, де була інтернована американцями. З більше відомих командирів УПА сотенний Хрін переходить на Україну, де вже як полковник УПА стає командиром відтинка «Маківка 24». На своєму посту він загинув у бою з більшовиками.

Заки я перейду до цікавіших деталей того часу, мушу підкреслити, що загибель Лемківщини не була тільки наслідком тодішнього безвихідного становища. Загибель була запланована у Варшаві і поблагословлена в Москві. Лемки не мали жадної можливості «вибирати», бо «і тут Сталін, і там Сталін». Добровільна репатріяція, тобто заміна одного терористичного режиму на другий, не входила до уваги; репатріяції в якихось розумних розмірах взагалі не було, було тільки перегонення народу з одного ясиру в другий — у буквальному розумінні цього слова. Не можна забувати, що йшлося про населення, яке за жадну ціну не хотіло залишати своєї рідної землі. Тут ні при чому спекуляції на тему, «що було б, якби лемки пішли на добровільну репатріяцію на Сибір». Москва була свідома, що йдеться про частину українського революціонізованого населення, для якого в цілості на Україні місця не було. Тому Сталін «великодушно» залишив цю справу полякам.

Як виглядали пляни Варшави, свідчить звернення міністра В. Вольського до українського населення Лемківщини, в якому найважливішим було ствердження, що українці мусять зрозуміти, що Польща постає як однонаціональна держава. Ця справа була висунена пізніше в голосній дискусії над доповіддю В. Сулевського, доповненою висновками Левандовського, на дискусійному вечорі «Клюбу кривого кола» у Варшаві, весною 1960 року. Сулевський і Левандовський виправдували акцію польського війська на Лемківщині; опоненти вказували доповідачам на жакливий терор, при допомозі якого цю акцію ведено. Опоненти ставали на оборону УПА, якої в жадному випадку не можна називати якоюсь фашистською організацією.

Найцікавіші деталі про бої на Лемківщині я знайшов у «Споминах чотового Острове́рха» (вид-во «До зброї», Мюнхен 1953) і «Заграви в Бескидах», («Луни в Бещадах», вид-во Міністерства національної оборони, Варшава 1962). У дальшому я використав «Зимом в бункері» і «Крізь сміх заліза» Степана Хрі́на (вид-во «До зброї», Мюнхен 1950 і 1952). Крім згаданих монографій, я користувався деякими звітами УПА, що дійшли на Захід, і приватними інформаціями з польських кіл, за які складаю їм на цьому місці окрему подяку.

Монографії Степана Хрі́на і Острове́рха це, хоч сирий, дуже цікавий матеріал, який є не тільки історичним джерелом, але також чекає

свого літературного опрацювання. «Зимою в бункері» — це майже готовий, наладований драматичним напруженням, фільмовий сценарій. «Заграви в Бескидах» Й. Гергарда — це майже роман у стилі Сенкевича «Вогнем і мечем». Подібність іде так далеко, що навіть персонажі Гергарда можна порівняти з персонажами Сенкевича. Основна різниця між Сенкевичем і Гергардом та, що в першого немале місце займають любовні проблеми героїв, в другого — це вже цілком модерний «секс». Це, очевидно, принада для сучасного польського читача. До речі, Гергард читається цікаво, і його можна порівняти із заангажованими письменниками нової російської літератури, включно з поліційним підходом до подій та осіб. Він подає навіть досить докладну організаційну схему українського підпілля, зокрема УПА, з його командним складом. Його інтерпретації діяльності нашого підпілля і УПА це, очевидно, криве дзеркало, але все таки це підтвердження їх існування та дій, в які ще нині багато старопатріотів сумнівається. Українському читачеві Гергард таки цікавий. Тут треба визнати, що він поцілів кулею в чорне. Роман я дістав у руки випадково, і подібність, навіть ідентичність подій у Гергарда та в згаданих монографіях дала мені дуже конкретну причину писати про загибель Лемківщини, власне опираючись на згадані джерела. Очевидно, ці матеріали далеко не повні; зокрема польська поліційна література, також і Гергард, подають ще більше цікакого матеріалу.

*

Центральною постаттю в романі Гергарда є сотник Хрін. За всіма приписами комуністичної ангажованої літератури він бруднить його болотом; думаю, навіть для власних однодумців таки забагато. Але навіть такий Хрін («Гринь») Гергарда гідний подиву, і здається, що навіть сам автор не може скрити свого подиву для цього неймовірного партизанського командира. Хрін сам згадує, що поляки хотіли дістати його за всяку ціну в руки живим. Він це використовував тактично в той спосіб, що ненадійно появлявся там, де місцеві шпигуни могли донести полякам про його появу. Коли ж вони з усіма силами рушали на облаву в ту околицю, тоді Хрін несподівано вдаряв у цілком іншому місці, очевидно, тими відділами, при яких не мусів бути присутній.

Усі ми знаємо, ким був командир Хрін. Про себе він говорить, що після закінчення середньої школи працював інструктором у «Соколі», давав реферати в читальнях «Просвіти» і належав до таємного «Пласту» — до куреня ім. Дмитра Вітовського. Був у Березі Картузькій і частим «пенсіонером» у польських, опісля німецьких, тюрмах. Жінка його померла, і він з любов'ю згадує свою маленьку донечку Лілю та свою матір, яка дала йому патріотичне виховання. Після закінчення кампанії на Лемківщині, він перейшов із своїм ближчим шта-

бом у західні області України (18 серпня 1947), де мав одружитися з Тетяною, відомим вістуном УПА. Вона загинула трагічно якраз у ніч, коли весільне партизанське товариство йшло до церкви. Про вістуну Тетяну, лемківську дівчину, яка по черзі була розвідником УПА, санітаркою і керівником Червоного хреста, організації для допомоги цивільному населенню, машиністкою штабу і стрільцем-бойовиком, маємо прегарну згадку в спогадах Островерха.

З групою повстанців у відділі Хріна перейшло в УРСР також декілька дівчат-повстанців. Варто це місце зачитувати: «В дорозі я за-примітив, як деякі референти (важливіші діячі підпілля — Є. В.) смалили очима за нашими дівчатами-повстанцями, а найбільше за Тетяною, що була дуже гарна, мала гарну поставу, карі очі. Вона, за-примітивши це, сказала мені: Якої біди вони на мене заглядаються? Я відповів: Та бо ви гарні».

Командир Хрін загинув на українській землі в сутичці з більшовиками і, щоб не віддати себе живим у руки ворога, розірвав свою голову ручною гранатою, тримаючи її в зубах. Його вірному повстанцеві, який ніколи не залишав свого командира самим, вдалося взяти з собою шапку командира. Ця шапка-мазепинка є за кордоном. Більшовики дуже довго не знали про смерть командира Хріна, тоді вже полковника УПА, думаючи, що він або скривається, або подався за кордон. Таким був командир Хрін.

У Гергарда Хрін був наємником («форналем») у землевласника на Поділлі, Червінського, якого ніби вбив сокирою, як також і свого вітчима. Поранений він переховувався в українського поліційного шефа дистрикту і звів його малолітню дочку, з якою опісля одружився. Коли перейшов на Лемківщину, окопався в неприступному таборі на Хрещатій, а свою молоду жінку з маленькою дитиною примістив у селі Микові. Ця його легендарна жінка Марія відіграє в романі Гергарда видатну роллю і вона, може найвидатніша жінка в романі, хоч автор, мабуть, цього не хотів.

Хрін Гергарда — це найчорніша постать. Автор роману навіть не помітив, що, вживаючи забагато чорного кольору, робить з Хріна якогось характерника, якому все вдається і який не до зловлення. У Гергарда є також зразок народно-демократичної патріотки. Це — учителька в Балигороді, яка має бути противагою до Марії, зрештою наскрізь невдалою. В Островерха є згадка про учительку-польку в Лукові, яку польська розвідка старалася підсунути командирові Хрінові. Таких збіжностей у Гергарда і Островерха більше, зокрема, якщо мова про бої та їх топографічні особливості.

Для прикладу наведу опис засідки на ген. Сверчевського. У Гергарда він їде автомашиною з малою охороною вояків на вантажній машині. Під час наступу сотні Хріна з засідки він особисто керує боєм аж до приходу допомоги, але при цьому гине. Опис бою дуже драматичний і навіть не поганий.

Опис чотового Острроверха цікавий з історичного боку. Він сам не брав участі в бою, але його опис подій настільки цікавий, що подаю його дослівно:

«Цілу ніч командир не спав, тільки курих цигарки одну за одною, ходячи по поляні. Видно, що одержав якісь вістки від розвідувачів, які його нервували. Уранці, як тільки почало сіріти, командир наказав залишити тут усіх шевців, кравців, хворих, а між ними, на превеликий жаль, залишилися я і чотовий Дуня. Довгим стрілецьким рядом, втомлені, що снідали тільки вчора рано, і то кілька бульб, рушили вояки на засідку. На шляху Балигород-Тісна час від часу постріли, гук моторів, а навколо нас відбувається облава. Мене це дивувало. Чому саме „Старому” захотілося йти тепер на засідку.

«Чекаємо нетерпляче, чи по дорозі наші не будуть обстріляні ворогом. Слухаємо, чи не силплється барабанний вогонь і не почнеться засідка. Здається, що скоріше почуємо стріли ворожої облави, що зближається до нас. Раптом черга з „дегтяра”, а потім барабанний вогонь, гуде, дуднить, аж луна йде лісом. Богу дякувати. Вже наші почали коломийку. Дивлюся на годинник: минає п'ять, десять хвилин. Чути двосторонній бій. Геї, друзяки. Грім би то ясний побив, а скавання Боже, що там бій. Збираймося і ходім на допомогу нашим. Зірвалися всі хлопці. Вже і я видужав тоді. Ні одного хворого не було: той шкутильгає, той підскакує, третій вантажить амуніцію на плечі, всі готові йти на допомогу своїм друзям. Я слухаю далі. А тут бій втихає, а з другого боку чути тільки поодинокі постріли, мое вояцьке вухо диктує моему розумові, що наші вже викінчують ворога.

«Ніколи не були мені такими довгими години, як тоді, коли я чекав повороту наших. Через кілька годин вони прийшли. Не прийшли, ледве прилізли. Кожний підпирається палицею та й тягне рештками сил втомлені ноги. Командир прийшов, запитав нас, чи тут спокійно, наказав дати собі свою торбу, витяг з неї політичний календар, погортав, а потім, побачивши лисого генерала, сказав мені: „На, маеш: дивись, Олексю. Оцього діда ми нині парнули”. На світліні було підписано: генерал Сверчевський».

У Варшаві, в Бельведері, стоїть пам'ятник-погруддя генерала Сверчевського, на якому видніють знаменні слова: «загинув від куль УПА».

Гергард пише, що командир Хрін мав свою твердиню на Хрещатій. Правда, був там укріплений і замаскований табір, були бункери з запасами харчів та амуніції. Сам Хрін каже про свою сотню (в розмові з хорунжим Мироном), що його терен операцій не давав змоги сидіти на місці, бо не було великих можливостей скриватися з таким великим відділом, як його сотня (280 вояків). Опісля він зорганізував ще другу сотню, і тому його відділи мусіли бути в постійному рейді. Острроверх подає села, де сотня Хріна радо заходила на коротке квар-

тирування. Крім цього, він подає в списку «наші гнізда» аж 37 місць, де відділи могли коротко відпочити.

Бій за лісовий масив на Хрещатій у Гергарда — це один опис героїств польського вояка і офіцера. Острроверх описує аж три наступи на Хрещату в 1947 році: 12 травня, 10 червня і 20 червня. Поляки наступали великими силами: згідно з більшовицькою тактикою — з підтримкою артилерії і літаків. Все таки відділам УПА вдалося вирватися з оточення з порівняльно невеликими втратами. Циферні дані подаю далі за звітом Хріна. З цих боїв відділи вийшли переможно й закінчили бойові операції аж тоді, коли вже не стало Лемківщини, не стало кого боронити, а весті дальші бої тільки для самого воювання не було сенсу. Сотні були розчленовані, частина їх перейшла в УРСР, частина під командуванням Байди перейшла вже згаданим рейдом на Захід — до Баварії. Все відбулося за наказами Головного командування УПА, без паніки і без безцільної блуканини, хоч уже з більшими втратами, ніж за попередні два роки.

*

У романі Гергарда багато уваги присвячено чужинцям у рядах УПА, яку автор називає прибіжищем різних контрреволюціонерів, фашистів, німецьких та словацьких недобитків. Так, у нього керівником «шпитальки під Круглицею» є німецький штабний лікар Кемперер. Під час атаки польських відділів на шпиталь, який обороняється, цей німець-лікар старається переконати, очевидно криком, що збройна оборона шпиталю противиться женевській конвенції так, якби комуністи, зокрема польські, респектували якунебудь міжнародну конвенцію.

В Острроверха керівником шпитальки є д-р Рат, і разом з ним працює його дружина Дора, також лікарка; обоє — євреї. Шпиталь обороняється власне під керівництвом д-ра Рата. В обороні беруть участь всі: санітарний персонал, легко поранені і, очевидно, збройна охорона шпиталю в повній свідомості, що для них жадної пощади від ворога не буде.

Острроверх згадує про кількох італійців. Один з них, «Пікольо», попав живим у руки поляків, але, не зважаючи на тортури, не зрадив своїх бойових друзів, хоч, як кожний вояк УПА міг багато дечого сказати. Згадує про іншого італійця, що на весіллі одного бійця УПА зчинив великий бешкет і стрілами заалярмував «куц» (самооборонний відділ, прив'язаний до села). Його поставлено під суд, він дуже просився, і командир відтинка («КВ») помилував його, але зазначив, що робить це тільки тому, що він чужинець. Є також згадка про одного казаху.

Очевидно, чужинці в УПА були. Були навіть німці (вістун Лис у відділі Тараска), але їх було дуже мало, і вони були тільки звичай-

ними стрільцями, а деякі, що добре вивчили українську мову, підстаршинами. У санітарній службі було багато євреїв, зокрема на постах лікарів, але їх не вважали чужинцями. Вистачить згадати, що шефом служби здоров'я при ГК УПА був майор-лікар, єврей зі Львова. Коли демобілізували більші частини УПА, він відмовився відійти від своїх бойових друзів, з якими воював уже з 1943 року. Він загинув як старшина УПА також в обороні підземного шпиталю.

Якщо мова про український характер УПА, він був наскрізь соборницький, зокрема на Волині і взагалі на ЗУЗ. У групі «Лемко» командиром одного куреня був старшина радянської армії, згаданий уже Байда. Одним з командирів чот у сотні Хріна був Грань, років 45, матрос родом з Херсонщини, відомий своїми «поверховими» лайками, які він вигукував під час бою на адресу ворога. Він завжди носив на голові «петлюрівку» з тризубом. Пропагандивним референтом у надрайоні була Степова, родом з Полтавщини. Тут треба нагадати, що пораненого провідника Левка лікувала в Сяноці лікарка-українка родом із східних областей України.

Спинюся ще на євреях. Островерх згадує, що у спецвідділі майора Міхальського (коло триста осіб), що паціфікував та грабив Лемківщину, були також євреї. В Островерха — це тільки згадка, і він до цієї теми не повертається. Зате в Гергарда зустрічаємо багато місць, присвячених ліквідації решток євреїв від 1945 року. На диво, він резервує ці ліквідації для польського підпілля, для відділів «ВІН» («Вольносьць і Неподлеглосьць»), і не обтяжує ними УПА. Ми знаємо, що УПА ставилася до євреїв на всій території своїх дій прихильно, рятуючи їх у міру своїх спроможностей, і навіть приймала охочих у свої ряди. В охоронній групі «Вірних» ген. Чупринки був молодий єврей, що загинув в бою з НКВД під Білогорщею коло Львова. Може хтось сказати, що це наші власні джерела, і нам вигідно їх наводити. Але ж Гергардові мусіло бути відомо, яке було ставлення УПА до євреїв і що говорилося на цю тему, зокрема серед євреїв. З приватної кореспонденції з одним визначним діячем польського «Жовтня» (польський рух опору проти комуністичного терору в 1956 році), який брав жваву участь у дискусіях «Кривого кола» у Варшаві, знаю, що тоді говорилося якраз серед євреїв, що УПА допомагала в переводженні єврейських дітей на Словаччину, де передавано їх під опіку місцевих сіоністських організацій, які старалися транспортувати їх до Ізраїля. В Островерха є тільки загальна згадка про співпрацю УПА з пачкарями із Словаччини, які робили для неї багато, правда за гроші, що не може нікого дивувати, бо відомо, що пачкарі мусять також за все платити. Із Словаччини йшли ліки, тютюн та інші товари. Островерх говорить про пачкарів, що вони завжди були льояльні і робили все за дуже низьку ціну.

Під час однієї дискусії в клубі «Кривого кола» на доповідь Войцеха Сулевського на оборону українців та УПА виступили видатні

поляки. З найпалкішою обороною виступив єврей-троцькіст, родом з Галичини. Ці речі мусіли бути загальновідомі і тому Гергард приписує протиеврейські виступи відділам ВІН, зокрема відділові майора Жубрида. Можливо, що в Гергарда ще й були інші задні думки.

При цій нагоді згадаю ще раз про чужинців — гостей в УПА, про яких дуже широко розписується Гергард, але про що немає згадки ні в Островерха, ні в Хріна. Йдеться про двох журналістів: англійця Куртисса й американця Робінсона. Вони є приявні при зустрічі командира відтинку Рена з командиром відділу «Горючого серця» майора Жубрида, очевидно, в монастирі польських монахинь. Ці журналісти відвідують підземний шпиталь на Хрещатій (помилка, бо шпиталь був на Буковиці — Є. В.), отже в районі дій сотні Хріна. Гергард робить з перебування тих журналістів майже «аферу». Куртисс заходить ночами до жінки Хріна Марії, якій обіцяє дістати британський паспорт — для неї і дитини. Марія зникає опісля з овиду подій і ніхто вже ніколи не бачив її. Очевидно тому, бо такої Марії взагалі не було.

Гергард має окреслену мету: показати читачеві американського та англійського журналістів, не дуже симпатичних осібняків, щоб вказати на пов'язання УПА й українського підпілля з «новими союзниками» на Заході. Зв'язковий осередок між командуванням УПА і за кодромом називається в Гергарда «Голодоморе».

УКРАЇНЦІ І ПОЛЯКИ

У західній частині Лемківщини поляків було дуже мало, зате у східній, зокрема на Сяніччині, були цілі села з польською більшістю. Ці села зорганізували комуністичні грабіжницькі групи. Такою «спецгрупою» був відділ майора Міхальського під назвою «баталіон смерці» (куринь смерти). Міхальський, шкільний товариш Хріна, обминав боїв з сотнею Хріна і, як згадує Островерх, Міхальський навіть переказував Хрінові, що він не буде його чіплятися і просить його робити те саме. Найактивнішим був відділ з Небещан, що вславився винищенням всього населення Завадки Морохівської.

Командир Хрін був лицарської вдачі. Наприклад, перед наступом на Борівницю він дав наказ не брати нічого в населення і воювати тільки проти озброєних чоловіків. Не всі наступи на польські гарнізони мали характер відплатних акцій. Островерх описує наскок на Тарнаву. Хрін вибрав плебанія, де якраз святковано ім'янини однієї учительки. Увійшовши до кімнати, Хрін представився, хто він такий. Після першого страху польська інтелігенція, зібрана в домі священника, почала розмову з повстанцями і після перших вияснень, що йдеться про контингент, бо навколишні українські села наскрізь пограбовані, розвинулася взаємна інформативна розмова. Справа кон-

тингенту закінчилася досить несподівано. На прохання місцевого воєнського в'їта, що село не зможе дати контингенту, 200 центнерів збіжжя, Хрін заявив, що дарує селу контингент, але тільки тому, що село чесне і що деякі чоловіки з села боролися в рядах польської Армії крайової проти червоного терору.

В УПА була звичка звільнювати полонених польських вояків, і це була також одна з причин, що УПА мала серед польського вояцтва добру славу. Значна частина польської місцевої інтелігенції ставилася до боротьби УПА з симпатією, а в деяких випадках навіть активно допомагала інформаціями, квартирами або матеріально.

Була також активна співпраця з відділами ВІН проти червоних поляків. Це — була польська національна організація, яка не перестала воювати проти більшовиків також після «уявлення», тобто виходу з підпілля, АК (Армії крайової). Знаємо, як закінчилося це «уявлення» — засланням на Сибір польських видніших діячів підпілля, зокрема офіцерів АК. У книжці патера Цішека (рецензований у «Сучасності») згадано, що багато поляків було в російських концентраційних таборах ще в 1963 році, тобто в час, коли патерові Цішекові вдалося виїхати до США (він був громадянином США).

Островець і Хрін дуже мало згадують про таку співпрацю. Зате дуже багато уваги присвячує цій справі Гергард. У його романі діє відділ ВІН «Горючого серця», командиром якого є колишній капітал польської армії Жубрид. Шефом штабу Жубрида є капітан Пісморж, якому Гергард, так само як і Жубридові, не жаліє найчорніших прикмет характеру. Вони грабують і вбивають людей, зокрема переводять ліквідації євреїв. Він згадує й інші відділи ВІН, що оперували в околицях Бржозова і Жмигроду. Гергард дає їм якнайважливіше завдання — вішати людей, також і їхніх українських союзників, наприклад, у селах Мокре та Тирява Волоська. Зате українцям він дає привілей розстріляти українського комуніста з Теребовлі, Вербицького, офіцера польської червоної армії. Злишнім є вияснювати, що цих злочинів допускалися власне польські комуністи із спецвідділів та безпеки. До безоглядних у поведінці супроти населення Островець зараховує 34 піхотний полк, командиром якого був «Гергард», здається ідентичний з автором роману. Островець називає його комуністом, який воював в Іспанії.

У Гергарда українсько-польська співпраця йде так далеко, що УПА організує вибори на користь Міколайчика, колишнього прем'єра польського екзильного уряду в Лондоні, який за намовою західних альянтів повернувся до Варшави і став членом варшавського «народно-демократичного» уряду. Квартиру районного провідника Ігоря він приміщує в домі жінки польського судді.

Однак за одне мусимо бути вдячні Гергардові: ліквідацію українського населення Лемківщини він приписує тільки польським ко-

муністам, а польську «реакційну інтелігенцію» він обвинувачує у сприянні УПА. Це, щоправда, тільки в романі; але все таки це — важливе визнання, бо воно відтяжує польську суспільність від відповідальності за цю жахливу трагедію.

Я маю ще й інше свідчення. Один видатний поляк, що виїхав з Варшави, пише мені, «що велике повстання УПА в 1947 році було наслідком терору польської влади над цивільним населенням Ряшівщини, а не його причиною». Цитую дослівно. Цього переконання є не тільки автор листа.

Від себе додаю малу замітку, бо цю справу треба обговорити при іншій нагоді: співпраця з польським підпіллям почалася продумано, на горі, і то в 1943 році. Я сам був постійним членом делегації від УПА для розмов з АК, які опісля пересунулися на вищий щабель — УГВР і Крайовий делегат польського уряду в Лондоні. На жаль історія пішла таким шляхом, що ці розмови і вже деякі конкретні домовлення залишилися тільки епізодом у формуванні українсько-польських стосунків найновіших часів. Але й цей епізод може ще мати своє значення, як доровказ на майбутнє.

ХАРАКТЕРИСТИКА УПА — «ЛЕМКО»

Зачну від Гергарда. Він не може не визнати за повстанцями на Лемківщині високих вояцьких вартостей. Перевагу над польським військом він вияснює, поперше, невмінням польських офіцерів пристосуватися до рухливої тактики повстанців, що ніде не засиджували місця; подруге, меншою завзятістю польського рядовика. Порівнюючи різні матеріали та свідчення учасників, виходить не так. Польські військові частини на Лемківщині мали добірний людський матеріал — як офіцерський, так і рядовий. Це були великою мірою переконані комуністи. Вони були добре озброєні і мали над УПА величезну чисельну перевагу. Островерх описує бій польської групи полк. Комара із сотнею Хріна (коло Хоценя), яка дала себе заскочити тому, що перемучені вояки застави заспали. Бій вівся з обох боків дуже завзято — віч-на-віч, ручними гранатами і рукопашною зброєю. Це було 24 серпня 1946, отже ще надовго перед великим наступом поляків. Це був єдиний бій, який командир Хрін програв, як він сам до цього признається.

У наступі на табір УПА, 8 жовтня 1946, брала участь ціла польська дивізія. Вона повторювала лобову атаку (знову радянська тактична школа) декілька разів, хоч завжди була відкинута і мала великі втрати вбитими та пораненими. Хрін боронив табір тільки однією чотою під командуванням Граня. У час найбільше кризової ситуації, на умовний знак «утікаймо», чота скрилася за бічними скалами без

втратах, впустивши поляків у табір, де якраз була велика кількість харчів та всіякого іншого добра, якого Хрін наказав не рухати. Коли поляки почали грабити цінну для них добич, Хрін ударив усіма своїми силами (дві добре озброєні сотні) і розгромив поляків дощенту. Це, очевидно, привело до паніки й серед сусідніх польських частин, які відступили. Наступного дня польські частини знову пішли в наступ. Хрін змінив тактику і замість засідки, чого сподівалися поляки, він прийняв вступний бій усіма своїми силами, що так захитало польські ряди, що вони панічно відступили — тепер уже остаточно. Найцікавіше, що добре замасковані сотні Хріна не мали ні одного вбитого, зате польські втрати вбитими і пораненими були великі. Взагалі Хрін був надзвичайним тактиком: ворога оцінював правильно і його в жадному випадку не легковажив. Після цього бою на Хрещатій він негайно змінив місце постю.

Дуже цікавим є опис наступу на укріплене поляками село Прусек, з якого виселено українців. Хрін дуже докладно обговорив бойові завдання з кожним чотовим. Тактика знову інша: нічний наступ о 24 год. Стрільці підійшли до застав ворога на віддаль голосу і, не вдаючися з ним у бій, відразу вдерлися в село. Островерх каже: «Ми бігли як шалені». Залогу села, 300 добре озброєних бійців, перебито або примушено до втечі, при чому доходило до рукопашних боїв. Польську відсіч (військо із Сянока, спецвідділи з Небещан, Андрушкова, Победної і Марковець) відбили призначені на цей випадок відділи з інших сотень так, що Хрін мав час знищити всі укріплення, забрати добич і відступити в порядку. Очевидно, й по боці УПА були втрати — декілька вбитих і кільканадцять поранених.

Загально можна окреслити тактику УПА як незвичайно рухливі операції, в яких не було якоїсь визначеної тактичної схеми, зате бойові заходи завжди були пристосовані до завдання, терену і характеру ворожих частин, проти яких ведено операцію, все одно чи це була оборона, чи наступ.

Основну оцінку тактики УПА на Лемківщині у формі розмови між хорунжим Мироном і командиром Хріном знаходимо в розділі спогадів Хріна «Зимою в бункері» п. н. «Регіт кулеметів у лісах». Цитую такі характеристичні місця:

«Від осені 1945 до травня 1947 мої дві сотні звели коло 100 боїв, акцій та засідок. У тому ж часі з двох сотень впала 41 особа, в тому числі два чотові і 6 підстаршин, 3 померли, 4 поранені попали в полон. Інші сотні мають на половину менше оперативних дій і мало що менші втрати за нас. Затє в травні і червні 1947 року, під час безперервних боїв впало майже таке саме число вояків». І далі: «Ворог мав 20 разів більше вбитих, поранених і полонених, ніж ми. Підсумовуючи наші бої і наші втрати, виходить, що на кожду акцію припадає один убитий. Вже це свідчить, що наші втрати були розмірно невеликі».

Про ворога Хрін висловлюється без призи́рства. Цитую:

«На Лемківщині ворог не міг швидко маневрувати, перекидати сили, використовувати вповні середники механізації. Важко було йому підвозити гармати, міномети та впроваджувати в дію летунство. Він мусів іти за нами з крісом, автоматом і кулеметом. Коли ми з вигідних позицій сипнули вогнем по його чолі — він мусів розчленуватися в бойовий лад. За той час ми переносилися на інше місце і слід за собою замінювали піхотинськими мінами. Не раз ми пройшли за ніч стільки, що ворожа погоня мусіла обморожена завертати з половини дороги» («Зимом в бункері», стор. 133).

Дуже влучну характеристику ментальности УПА на «Закерзонні» і на ЗУЗ знаходимо в Островерха — «Дві характеристики». Вона цікава тим, що дає її рядовик, який у безнастанних боях дійшов до ступеня чотового, отже першого старшинського ступеня.

«Політично вироблені, як одні так і другі, однаково. Знання нашої ідеології та взагалі літератури засвоєне на Закерзонні багато слабше, ніж на Україні. Поперше, тому, що, хоч у нас і були відповідні люди, але цим ніхто не цікавився; подруге, військо було в боях, і на це не було часу. І ті, і ті кадри були ідейні. Але закерзонців, передусім вояків УПА, характеризували розмах, бойовий гарт, відвага; бій для них був забавою; а далі — злютованість, карність; вони не прив'язані до одного терену, їм було однаково, чи воювати на Лемківщині чи на Перемищині, на Словаччині, чи під Києвом. Це, можливо, постало в наслідок безнастанних боїв і рейдів. Тут я спостеріг, що вояцтво, а передусім тереновики, прив'язане тільки до свого села чи терену, їм бракує розмаху, вони бояться ворога і дещо пригноблені. З нашим приходом усі були задоволені, настрої піднісся, а стрілецьтво тішилося, що щойно тепер буде воювати. Командний склад закерзонців кращий, більш досвідчений і загартований. Вояки витривалі в боях. Тут командний склад за малими винятками (хор. Мирон, ст. бул. Тараско) слабший. Це постало в наслідок недооцінки УПА деякими провідниками цих районів та легковажного ставлення до військових фахівців. (Наприклад, ставлення до пор. Нички). Військо тут не рейдує, а пересиджує коло сіл. Єдиний командир Тараско час від часу відскакує на кільканадцять кілометрів і робить засідки.

«Як між одними, так і другими помітна товариська єдність. Натомість бойова єдність більше помітна у закерзонців. На Закерзонні внутрішні агенти траплялися дуже рідко. Можливо тому, що поляки не були здібні впхатися в наші лави, хоч і мали більшовицьких радників, військо мало менший контакт з родинами, а населення в загальному крайне вороже наставлене до ворога. Натомість тут більшовики різними способами впхалися в низи, монтуючи свою агентурну сітку. Населення тут менше активне в боротьбі з ворогом. Можливо тому, що не було таких бойових дій, як на Закерзонні.

«На Україні помітне також, хоч і в малих розмірах, взаємне недовір'я. Між вояками УПА, як одними, так і іншими, і тереновиками, як одними, так і другими (розумію тут тільки низи), помітне те, що в УПА є багато більше дисципліни, послуху і контролю. Мало вибагливості щодо харчів і вигоди. Взявши разом усіх, можна сказати, що вони нетерпляче чекають війни. Низи й вищий провід на Україні поставилися до нас дуже добре. Скрізь нас вирізняли, частували і визнавали, що ми воювали чесно й славно. Натомість між деякими районowymi провідниками, а навіть надрайоновими референтами і провідниками, я чув прикрі для нас вислови, що „поляків на Закерзонні можна було бити палицями і шапками. От спробуйте воювати тут”. Ми й повоювали. Видавалося, що закерзонці вміли краще бити більшовиків тут, на Україні, ніж місцеві повстанці. Натомість низи Закерзоння менше знали конспірацію, ворожу агентурну роботу, з чим повстанці на Україні були краще ознайомлені і вміли краще конспіруватися та вишукувати ворожу агентуру. Військовий вишкіл у закерзонців стояв на багато вищому поземі, ніж тут, на Україні. Це мій погляд, і на цю тему я нераз дискутував із своїм командиром та з місцевими командирами, що в більшості погоджувалися зі мною».

*

Трагічна загибель Лемківщини — це вже історія, колеса якої не можна повернути назад. Лемківщина для України втрачена. Лемків, найбільш на захід висуненої вітки українського народу, вже немає. Їх діти розсіяні по всій Україні, є вони також у Польщі. Ми зараховуємо цю жорстоку ліквідацію стільки українських людей до горезвісного голоду, якого зазнала Україна «з ласки» сталінської Москви. Підсумовуючи втрати, ми додаємо до них наших незабутніх лемків.

ДИСКУСІЯ, РОЗМОВИ

АНДРИЙ КАРИЙ: ДЕЯКІ ДУМКИ З ПРИВОДУ СВІТОВОГО КОНГРЕСУ ВІЛЬНИХ УКРАЇНЦІВ

Перша програма західнонімецького телебачення демонструвала 5 березня цього року фільм «Розповідь боягуза». Продюценти фільму поставили перед собою завдання переконати світ у тому, що кожний, хто вимагає національної свободи для українського народу, є негідником і що боротьба за самостійну Україну є інтригою американців. Фільм був образою українського народу. Центральне представництво української еміграції в Німеччині звернулося в цій справі до прокуратури, вищої прокуратури і до крайового суду Баварії, але всі вони відмовилися відкрити судовий процес проти Баварської радіостанції, яка зробила цей фільм.

Німецьке телебачення передало 28 вересня в першій програмі півторогодинну передачу під назвою «50 років після радянської жовтневої революції». Говорячи про перші роки після жовтневої революції і про Берестейський мир, коментатор, між іншим, зауважив, що німці хотіли незалежної України. Чого хотіли українці, він не сказав; у слухачів неминуче повинно було постати враження, що незалежної України хотіли тільки... німці; отже українська національно-визвольна боротьба була «німецькою інтригою».

Мінімум 99 % німців переконані в тому, що Україна є такою самою складовою частиною Росії, як Баварія є складовою частиною Німеччини. Один антикомуністичний західнонімецький політик сказав, що він не може прихильно ставитися до національно-визвольної боротьби українців, бо він мусів би підтримувати також баварський сепаратизм, а цього він робити не може. В аналогічний спосіб думає про Україну громадськість інших некомуністичних країн. Винятки є. Але вони трапляються порівняно рідко.

Цей спосіб думання є наслідком тотальної дезінформації світу про Україну. Коріння дезінформації слід шукати в західній історичній науці, в тому, як викладають «російську історію» в західніх школах і університетах. Уявлення про це ми дістанемо, якщо прочитаємо статтю «Російська історія» у відомій німецькій енциклопедії Брокгавза. Переді мною лежить скорочене видання цієї енциклопедії в одному томі, яке вийшло у світ 1956 року у Вісбадені під назвою «Дер Фольксброкгавз». Тут ми читаємо:

«Російська історія. Варяжець Рюрик, шведський норман з племені русь (звідси Росія) став 862 року князем Новгороду; його нащадки поширили своє панування майже на всі слов'янські племена Росії і зробили Київ столицею. Вони вступили у близькі зв'язки з Візантійською імперією, і Володимир Святий прийняв 988 року східне християнство. Пізніше Київська імперія була послаблена багатьма поділами. У 1224—40 роки більша її частина потрапила під панування монголів (татар, Золота орда), в той час як західні області потрапили під панування Литви, потім Польщі. Під монгольським пануванням, яке тривало до 1480 року, поступово зміцніло Велике князівство Московське. Іван IV, Грізний, прийняв 1547 року царський титул...» Далі слідує оповідання про царів у Москві і Петербурзі.

Так викладають історію в західних школах та університетах. Там розповідають про історичні події на території України, але не роблять і згадки про український народ. Замість того, щоб викладати історію українського, російського та інших народів Російської імперії, там викладають історію «російських» династій. Слово «російських» беру в лапки, бо не можна тим самим словом окреслювати представників різних народів.

Викладання історії в західних школах та університетах побудоване так, що воно є суцільним запереченням факту існування українського народу і його прав на національну свободу. Західні школи та університети прищеплюють майбутнім політикам, публіцистам, журналістам вороже ставлення до національно-визвольної боротьби поневолених Москвою народів.

Тому боротьбу за здобування світової громадської думки слід починати з вимог генеральної ревізії західної історичної науки, з вимог радикальних змін у викладанні історії в західних школах та університетах.

Зробити із світової громадської думки союзника поневолених Москвою народів не можливо без спільних зусиль цих народів. Треба поширювати і поглиблювати культурні та наукові зв'язки з литовцями, латишами, естонцями, білорусами, північними кавказцями, грузинами, вірменами, азербайджанцями, туркестанцями та всіма іншими. Українська наука повинна нарешті вийти з «українського гетто». Світові треба представляти проблеми України не відірвано від проблем інших неросійських народів СРСР, а як складову частину величезної проблеми — проблеми народів, жертв російського імперіялізму. Треба давати місце у редагованих українцями наукових публікаціях, насамперед чужомовних, представникам інших народів; треба їх зацікавити у співпраці з українськими науковими установами.

Сьогодні існує ряд редагованих українцями чужомовних видань, які розглядають на своїх сторінках виключно проблеми України.

Значно доцільніше, на мій погляд, мати редаговані українцями видання, які розглядали б проблеми Східної Європи, проблеми всіх народів Радянського Союзу. Якби це сталося, неминуче зросло б зацікавлення західного світу до цих видань і тим самим зросло б зацікавлення проблемами України. Що вигідніше: опублікувати п'ятсот рядків про Україну в журналі, який має тираж 10 тисяч примірників, чи опублікувати три тисячі рядків про Україну в журналі, який має тираж дві тисячі примірників? Докладні інформації про Україну та її історію треба подавати у серйозних книгах.

Слід перейти, на мою думку, від метод пасивної інформації світу про Україну до метод активного втручання у ті ділянки західного наукового та культурного життя, які заторкують проблеми Радянського Союзу. Видань про український народ і історію України надруковано вже чимало. Чого сьогодні бракує — це наукових і науково-публіцистичних праць, які не тільки інформували б західній світ, але також вели б наукову дискусію з ним, доводили б неправильний підхід західної науки та публіцистики до проблем Радянського Союзу, до проблем народів СРСР.

Але перш ніж вимагати від народів світу ревізії у викладанні «російської історії» в їхніх школах та університетах, треба дати чітку, ясно сформульовану історичну концепцію, яка б мала прийти на зміну сьогоднішній концепції західної історичної науки. Сьогоднішня концепція західної історичної науки — це та сама концепція, яку вона вживала вже в минулих двох століттях; цю концепцію вона сприйняла від російської імперіальної «науки», звикла до неї і ніяк не може її подолати. Основні риси цієї концепції: народи — жертви російського імперіялізму — позбавлено права на свою власну історію і зфальшовану історію їхніх країн прилучено до «російської історії» як її невід'ємну складову частину. Ця концепція — антинаукова.

Західна історична концепція включає до «російської історії» не тільки історію України, але також історію Туркестану, Азербайджану, Грузії, Вірменії, Північного Кавказу, Білорусії, Литви, Латвії й Естонії. Тому не можна звертатися до західної історичної науки тільки з вимогою виключити з «російської історії» історію України. А що робити з історією усіх інших названих вище країн? Треба запропонувати західній історичній науці чітку концепцію, яка говорила б про всі ці країни, а не тільки про Україну і Росію. Треба запропонувати для західних шкіл та університетів схему викладання історії тих країн, які входять до складу СРСР.

Українські історики на чужині повинні видати різними мовами, насамперед англійською, французькою і німецькою, колективну працю під заголовком: «Дві концепції історії народів Радянського Союзу».

Український вільний університет (УВУ) видав 1964 року українською мовою працю проф. Н. Полонської-Василенко «Дві концепції

історії України і Росії». Факт видання цієї праці треба вважати позитивним явищем, але в ній немає дискусії з західньою історичною наукою. Ця праця охоплює всього 52 сторінки і не розглядає історичних проблем Туркестану, Кавказу, Білорусії, Прибалтійщини. Книга, яку я маю на увазі, повинна ставити проблеми ширше. Її завдання — довести антинауковий характер історичної концепції, яку застосовує західня історична наука, на конкретних прикладах показати перекручення фактів у західніх підручниках історії, у західніх енциклопедіях, показати, в кого запозичила західня історична наука ці всі перекручення. Книга повинна пояснити, що викладати треба не «історію Росії», а «історію народів Радянського Союзу».

Ні в якому разі не слід говорити, на мій погляд, про українську історичну концепцію; не повинно бути окремої української, грузинської, туркестанської, білоруської чи балтійської історичної концепції. Її слід називати *історичною концепцією антиколоніалізму*, якій протистоїть *історична концепція російського імперіялізму та колоніалізму*.

Крім такої чисто наукової праці, призначеної для окресленого кола західніх істориків, потрібна поява чужими мовами ряду науково-публіцистичних праць, що розглядали б проблеми під тим самим кутом. Ці праці повинні зокрема показувати, як західня наука та публіцистика замовчують організований Московою на Україні в 1932—33 рр. штучний голод, як вони замовчують боротьбу Української Повстанської Армії; замовчування ж таких історичних подій є також фальшуванням історичної правди.

Досвід учить, що книжки, які видаються чужими мовами в українських видавництвах, не можна продавати в західніх книгарнях, бо українські видавництва не мають розбудованих зв'язків з цими книгарнями. Треба намагатись, щоб чужомовні книжки українських авторів видавали відомі на Заході видавництва. Щоб підтримувати і стимулювати появу таких книжок на західньому книжковому ринку, належало б заснувати, скажім, «Всесвітній український видавничий фонд», який міг би замовляти в західніх видавництвах згадані вище книжки у великій кількості з тим, щоб висилати їх безкоштовно до західніх бібліотек, університетів, редакцій тощо. Саме такі замовлення, одержані західніми видавництвами ще заки манускрипт пішов до друку, і вислані видавництвам готівкою гроші стимулюватимуть появу так потрібних книжок у західніх книгарнях.

Українські науковці, що працюють у чужинецьких високих школах та наукових установах (зокрема у США та Канаді), повинні б звернутися до науковців згаданих народів з пропозицією виготовити спільну декларацію в справі навчання «російської» історії в західніх середніх школах та університетах.

Ця декларація повинна б вимагати:

- 1) генеральної ревізії західньої історичної науки;
- 2) цілковитої перебудови викладання історії у західніх школах та університетах з тим, щоб у них викладали не «історію Росії», а «історію народів Радянського Союзу»;
- 3) заснування при кожному університеті катедри для вивчення проблем російського колоніялізму і проблем народів — жертв цього колоніялізму;
- 4) викладання в кожному університеті мови принаймні одного неросійського народу Радянського Союзу.

Створений Світовим конгресом вільних українців (СКВУ) виконавчий орган повинен стати організатором і керівником змін та правок в усіх ділянках наукового та культурного життя західніх країн, які вивчають або висвітлюють проблеми Радянського Союзу. Український народ потребує наукової політики — добре продуманої стратегії боротьби за завоювання світової громадської думки.

З приводу 110-річчя з дня народження та 50-річчя з дня смерті Івана Франка у «Суспільно-політичній бібліотеці» (ч. 17) видавництва ПРОЛОГ вийшов з друку збірник матеріалів п. н.

І в а н Ф р а н к о

ПРО СОЦІЯЛІЗМ І МАРКСИЗМ

(Рецензії і статті — 1897-1906)

Упорядкування, вступна стаття і довідки Богдана Кравцева.

Книжка має 260 стор. Ціна — 2,50 дол. або відповідна сума в перерахуванні на іншу валюту.

З замовленнями звертатися до видавництв «Пролог» і «Сучасність»

**КИРИЛО МИТРОВИЧ: ФАКУЛЬТЕТИ,
ІНСТИТУТИ ЧИ СТИПЕНДІЇ?**

ДО СТАТТІ ПРОФ. О. ПРИЦАКА — «СУЧАСНІСТЬ», Ч. 4, 1967

У статті про «Організацію і завдання української науки у США» проф. Омелян Прицак подав оцінку теперішнього стану української науки щодо припливу нових молодих наукових сил і потреби дальшого наукового поглиблення українознавчих дисциплін, при чому він висунув деякі пропозиції для майбутньої організації української науки на еміграції.

Його основне ствердження: «Джерела української науки висихають...»

Звертаючися зокрема до нашої національної спільноти у США, він висунув цілий ряд передумов, які я назвав би «... якби». Можна було й треба все ще сподіватися, що на його думки відгукнуться передусім особи, відповідальні за наше наукове життя, в тому числі зокрема його колеги у США. Однак тому, що стаття, за його ж словами, стосується нашої наукової політики, я дозволю собі забрати голос у цій справі, так би мовити, з європейського терену. Уважаю, що це тим більш оправдане, бо цього вимагає не тільки ювілейний рік п'ятдесятиліття української революції, але також спонукує до дискусії Світовий конгрес вільних українців (СКВУ), — до дискусії, яка повинна б довести до деяких практичних висновків.

В основному пропозиції О. Прицака зводяться до того, що, якби вдалося зібрати суму у висоті 2,250 млн. доларів, можна б «поставити українську науку у США на належну висоту». І тут О. Прицак висуває декілька «якби» на адресу нашої громади у США, які, на мою думку, є цілком реальними. Останні роки показали, що ця громада диспонує належною фінансовою базою, щоб такий капітал виділити без надто великих труднощів, і що на добрі цілі (а деколи й на менше добрі) вона здатна скласти серйозні грошові суми. Організаційний плян української науки, висунений ним, є також цілком реальний. Однак здається, що у висновках О. Прицак поминув той фактор, що його він визначив на початку своєї статті як основний «у висиханні джерел» української науки на еміграції — недостачу наукової молоді зміни і занедбання вирощування молодого покоління науковців. А дійшовши до такого ствердження і визнавши його основне значення, треба наново насвітлити висунений ним плян чи проект.

Немає наукової молоді зміни не тому, що немає спеціальної катедри українознавства в якомусь чужому університеті; і не тому немає наукових праць (чи не досить таких праць) з українознавчих ділянок, що немає чужинців-україністів у чужих університетах. Цього всього немає просто тому, що в нас не існує зусиль заохочувати до

українознавчих студій. Коли переглянути річники докторських праць у славістичних відділах чужих університетів, українські мовознавчі та літературні теми можна полічити там на пальцях однієї руки. Вина в тому не в браку професорів-україністів. Найновіший приклад з Парижу: пані Оксана Ашер-Драй-Хмара захистила в червні цього року докторську працю в Сорбоні на тему «Михайло Драї-Хмара й українські неокласици», попрацювавши три роки під керівництвом професора, який при захисті дисертації признався, що це була для нього нагода ближче познайомитися з українською літературою. При цьому треба згадати, що це, мабуть, перша дисертація в Сорбоні на суто українську літературну тему. Подібною є ситуація в американських, англійських чи німецьких університетах. Один з визначних славістів у Франції сказав недавно, що навіть, якби ввести в програму славістики курси з української мови та літератури, не знайшлися б відповідні кваліфіковані кандидати на ці пости (у принципі для цього потрібний державний докторат). Пригадується також інший недавній приклад: в Австрії на місце померлого викладача української мови довелося шукати наступника через... пресу.

Отже, якщо не брак катедри є перешкодою для поширення та поглиблення українознавчих студій, треба принаймні частково переглянути справу та клопотання за таку катедру, а зокрема фондів, які збираються на цю ціль. Отож знову приходимо до питання фондів, точніше, до питання використання фондів. Для кращого наświetлення цієї проблеми я поставлю ще кілька питань: Чому з нагоди довгої черги ювілеїв, — Шевченка, Франка, Коцюбинського, Грушевського, — що їх ми недавно відзначали, не появилася жадна оригінальна наукова праця чужою мовою про цих людей, за винятком німецькомовної праці професорів Ю. Войка та Е. Кошмідера? На таке питання відповідь досить проста: жадна з наших наукових чи культурних установ не проголосила конкурсу, відкритого для наших та чужих науковців, на тему вище згаданих видатних громадян України. Припускаю, що ніхто не скаже, що на це не знайшлися б гроші. Також ніхто не заперечуватиме, що наші наукові інституції могли б такою справою зацікавитися. Усе лихо в тому, що в нас немає того роду «традиції» — немає ні постійних або неперіодичних наукових чи літературних премій, ні стипендій, ні конкурсів, ні фондів для таких справ. Великі грошові суми вкладають наші громадяни в «домівки», «оселі» та інші «стіни», які й так стоять у більшості порожні. А люди? Вони, може, виростуть колись як... гриби. Мабуть не потрібно тут наводити, як ці справи стоять у чужинців: списки фондів, стипендій, премій та інших матеріальних стимулів (чи заохочень) до наукової праці кожний зацікавлений може знайти в річниках різних чужих університетів та в публікаціях ЮНЕСКО.

Отож насувається перший висновок.

Для посилення допливу наукової молододі зміни в українознавчих

дисциплінах конечно визначити відповідні суми у формі стипендій, конкурсів, премій. Щобільше, мені здається, що з сум, уже зібраних на розвиток українських наукових установ, треба виділити значну частину саме для цієї цілі. Можна припускати, що колись, коли зберуть запропановану проф. О. Прицаком суму, не буде ким обсадити ці катедри та дирекцію інституту, а то й навіть студенти не знайдуться. О. Прицак з великим почуттям реальности натякає на того роду труднощі й відмічує, що й без катедри, але при «визначеній кількості студентів» можна отримати введення курсів українознавства в окремих американських університетах.

На цьому місці треба нагадати, що наша традиційна академічна допомогова установа КоДУС має на своєму списку окремі фонди для студентів-україністів, але ці фонди, на жаль, порожні. До того КоДУС ніколи не міг диспонувати такими сумами грошей, щоб уділювані ним стипендії були справді заохочуючими. Студент, який бажав би присвятити себе будь-якій українознавчій дисципліні й який уже на університетській лавці відчує труднощі свого покликання та мале зацікавлення ним з боку власного суспільства, не легко знайде в собі героїзму для такої студійної праці. Подібне можна сказати про багатьох молодих (чи умовно молодих) українських випускників різних чужоземних університетів: вони працюють або не за фахом, або на другорядних напівфахових постах, переобтяжені викладацькою роботою, і не мали та не мають нагоди спеціалізуватися у своїх дисциплінах. Маємо на думці українознавчі чи, ширше окресливши гуманістичні дисципліни. Це все є наслідком браку стипендій або таких достатніх стипендій, які забезпечували б мінімум прожитку і не змушували б упродовж років ділити працю на заробітну і на фахову.

Коли говорити про студійну політику і про вирощення наукової молоді змін, не можна не заторкнути справи Українського вільного університету (УВУ), як українознавчої інституції високошкільного типу. Проф. О. Прицак називає УВУ у своїй статті, наголошуючи радше деякі негативні аспекти в претенсіях абсолютентів УВУ. На жаль, так сталося, що про позитивні можливості цієї інституції в нас говорять мало. Зате з її минулих часів і з теперішніх перспектив висувуються тільки невідрадні моменти, ніби це дивне, що емігрантська установа не могла обминути їх у своєму існуванні. При цьому незаперечним фактом залишається, що як перед другою світовою війною, так і після неї, саме в найкритичніші часи УВУ зробив великі прислуги і студіюючій молоді, і науковим кадрам на еміграції. Для багатьох професорів та студентів УВУ став корисним місцем праці, коли незнання чужих мов або й інші перешкоди засудили б цих людей на звичайне животіння і втрату будь-якої кваліфікації. Праця, пророблена в УВУ, дала багатьом визнану кваліфікацію для професійної роботи в чужих наукових установах, а для інших стала важливим трампліном для завершення студій у чужих університетах.

Доля дипломів УВУ така, як і багатьох інших університетів; вона, ця доля, великою мірою залежить від вартости самих носіїв цих дипломів. Деякі зловжиття і використання формального значення цих документів можна пояснити чисто емігрантськими соціологічними моментами. Більша чуйність університетських властей могла обмежити різні небажані наслідки.

Що ж стосується сьогоденного стану УВУ й його можливостей, про те можна б висловити подібну критичну оцінку. УВУ, як і інші наші наукові установи, не допильнував справи наукової молоді зміни. Сьогодні не тільки не обсажені різні катедри або обсажені професорами, які в нормальних умовах уже давно були б на пенсії, але також немає асистентів та доцентів, які могли б перебрати працю в різних ділянках. Такий стан мусів спонукати керівництво до великої обережності в плануванні роботи на майбутнє. На цьому місці не доцільно продовжувати дискусію про шукання нових форм праці за останні роки. Я хочу тільки ствердити (наперекір тим, які виключно бачать негативні аспекти в теперішній праці УВУ), що ця установа робить великі та гідні уваги зусилля, щоб вийти на шлях позитивної прислуги у вихованні нових наукових кадрів і поглиблення українознавчих студій.

Літні курси українознавства, які ведуться вже третій рік, набувають форм, що при деякому уточненні могли б стати повновартісними варстатами праці для спеціалізації студентів-славістів, а кадри університету — платформою для наукової праці в українознавчих ділянках для професорського складу. Питання, яке треба розв'язати, це — приплив нових сил і фінансові засоби. Щодо цього треба таки сказати, що наше емігрантське суспільство нічим не спричинюється до цієї розв'язки. Якби деякі наші, вже визнані в чужих університетах, молоді професорські сили погодилися ввійти в склад УВУ (поставивши при цьому вимоги, що гарантували б рівень праці й їхню відповідальну та творчу участь у житті УВУ, — а не тільки статичну, «іконографічну фігурацію»), можна б тоді обминути небезпеку «провінціоналізму, обмежености та дилетанства», про що пише проф. О. Прицак. Якби вдалося забезпечити мінімальну фінансову базу для УВУ, — а для цього треба б виділити деяку (аж ніяк не астрономічну!) суму із збірок на культурні цілі в країнах наших сильніших емігрантських поселень, — то УВУ міг би виконати свою місію, не ставши перешкодою для різних місцевих плянів, що їх, наприклад, пропонує О. Прицак для США.

Останнім уступом про УВУ я аж ніяк не хочу відійти від обговорення справ, порушених О. Прицаком. Для дискусії і для можливих рішень компетентних кіл (екзекутива Фонду катедри українознавства чи відповідні комісії СКВУ тощо) завжди залишається відкритим питання: Яким шляхом, якою ієрархією засобів та зусиль забезпечити розвиток наукової праці в українознавчих ділянках на чужині?

СПОГАДИ

ЄВГЕН ОНАЦЬКИЙ: ПО ПОХИЛІЙ ПЛОЩІ

ЗАПИСКИ ЖУРНАЛІСТА І ДИПЛОМАТА

(Продовження)

Варто тут зазначити величезний вплив на цю партію російського більшовика Водовозова, який проживав у Римі (недавно виїхав до Літвінова в Копенгаген) і надавав італійським соціалістам в українській справі відповідний напрямок. Певна річ, Водовозов з товариством не мало користав для своєї акції з Кам'янецької катастрофи і з перебування Головного отамана у Варшаві. Так «Аванті» в ч. 28 від 1 лютого, подаючи нашу вістку про взяття Одеси українським військом Павленка, зазначає, що ця вістка цілком неймовірна, і додає:

«Українці, тобто ті, що інсценізували відому арлекіану незалежної Української Держави, тут рішуче ні при чому, бо їхній „уряд” і їхнє „величезне військо” перебувають у... Варшаві. Тут мова йде, очевидно, про червоне радянське військо, що оперує на Україні і що в усіх повідомленнях називається „революційним українським військом”. І тому нехай заспокоїться місія української оперетки, що воює в Римі. Тільки помилково вона могла б зарахувати цю подію на свій балянс. Петлюра тепер... лише руки поляків».

Засильно, але ясно. Подібних цитат з таким добором висловів можна б навести більше, але не в них справа. Досить і однієї такої ілюстрації, щоб висвітлити фактичне ставлення офіційного органу партії до справи визнання незалежності УНР, і його, очевидно, не в силі змінити в теперішній ситуації деякі наші симпатика (в наслідок особистих зносин із членами дирекції партії), як Серрати та інші.

Щоб довести, що таке наставлення партії у вищенаведеній цитаті не відокремлений факт, дамо ще дві цитати з останніх днів.

Подаючи телеграму Чічеріна ч. 66 від 18. 3. з приводу призначення Харкова місцем румунсько-російських переговорів (з участю представників радянської України), «Аванті», навіть не помічаючи, що Росія та Румунія не мають спільних кордонів, коментує: «Отже, Дністер перевозитиме не генералів, а мирних румунських уповноважених, яких запрошено до російського міста Харкова...»

Матеріали з найновішої історії України, опубліковані в цьому редакційному відділі журналу, друкуються на відповідальність авторів.

А в ч. 71 від 23. 3. знаходимо постанову дирекції партії:

«Щодо інтернаціональних відносин партія, здираючи маски з усіх націоналістичних, імперіялістичних та буржуазних рухів і всіляко проти них змагаючись, буде всіма засобами допомагати справі поширення революції, розповсюдження її, що йде з Росії і зміцнюється в усьому цивілізованому світі».

Це фактичний стан речей.

Але де ж ті ідейні підвалини, той ідейний ґрунт, що на ньому італійська соціалістична партія збудувала своє негативне ставлення до національних рухів?

Залишаючи на боці ті загальні причини, які дозволяють італійським соціялістам дивитися на боротьбу поневолених народів у Росії проти російських більшовиків, як на боротьбу всесвітньої буржуазії (ланцюг малих держав Клемансо, французька політика в Польщі, англійська — на Кавказі та в Прибалтиці) проти російського і всесвітнього пролетаріату, завойовника своїх прав, — струна, на якій дуже ретельно грають більшовики, — звернемося до спеціальної статті «Демократія, імперіялісти і більшовики», що з'явилася в «Аванті» в ч. 32 від 6. 2. Вона ясно і вичерпно наświetлює точку зору італійських соціялістів (і очевидно російських більшовиків) на національну справу:

«Соціялістичну розв'язку національної проблеми не треба змішувати з розв'язкою демократичною. Коли ми проголошуємо право на самовизначення, ми визнаємо потребу знайти таку розв'язку, яка не повинна бути військовим насильством. Але ж ми знаємо, що буржуазія ніколи б не знайшла такого мирного способу, бо вона завжди імперіялістична.

«... Слова „право на вільне самовизначення” означають право соціялістів запевняти в плебісцитах, що не може бути волі самовизначення під буржуазним режимом; що розв'язка національної проблеми, єдино справедлива і довготривала, полягає в інтернаціональному єднанні пролетаріату.

«Але ми йдемо далі. Ми не можемо прийняти щодо національної проблеми тез демократії, як у стосунку до дрібної власності не можемо прийняти тез дрібної буржуазії.

«Право маленького народця, маленької батьківщини, обмеженої у своїх кордонах обручем традицій, звичаїв, мови, релігії, — обручем, нарешті, дуже мінливим і невикінченим у часі й історії, має бути віддане в жертву загальним інтересам усіх народів, усіх батьківщин, особливо в тому колективі, який працює і не милується літературою й історичними спогадами та спостереженнями. Право дихати, їсти, пити — ось позитивніші і реальніші права, ніж права історичні, мовні тощо.

«Саме тому, коли націоналістична демократія румунська, сербська, болгарська, грецька губляться в даремних зусиллях патріотич-

но розв'язати свою національну проблему і запалюють вогонь війни, . . . соціалісти румунські, сербські, болгарські, грецькі простягають одні одним руки братерської згоди, що, відкидаючи всякі мотиви історичні, етнічні, релігійні, лінгвістичні і базуючись тільки на реальних інтересах бідного населення, проголошують республіканську спільку Балканських країн . . .

«Ця наша унітарна концепція викличе проти нас галас демократичної журналістики, яка вбачає в ній самій імперіялізм, — особливо ж із приводу політики, яку проводили наші товариші з Радянської Республіки стосовно країн Балтики, України, („малий народець"! — Є. О.), Грузії, Туркестану та інших, що в них виявлялися національні і сепаратистичні рухи . . .

«Теперішній т. зв. панрусизм, який проповідують наші товариші, що кермують Радянською Республікою, і який вони, наскільки можливо здійснюють у житті, — це не старий панславизм, що закінчив свої дні з останнім Романовим. Саме навпаки!

«Панрусизм російських більшовиків відповідає соціалістичній концепції проти концепції демократичної. Боротьба пролетаріату проти буржуазії не може бути успішною, не може дати задовільних наслідків, якщо вона десь не зосередиться, якщо не набере у відповідний момент диктаторської форми. Панрусизм — це тільки вираз диктатури пролетаріату. Радянська Федеративна Панросійська Соціалістична Республіка почуває, що вона не може існувати, не може протиставитися ворогові і його перемогти, якщо не збере всіх сил для оборони і протинаступу.

«Ось чому, за всіма тими суперечностями, що тільки видаються такими, більшовики, склавши проєкт великої Радянської Республіки на просторах всієї колишньої царської імперії з умовною автономією для окремих національностей, що її склали, — від естонців до грузинів, від поляків до румунів, від литовців до українців, — муслили потім ужити принуки та сили.

«Демократія, що ділить, шматує просторі колективи на такі клітини, що відповідають уже пережитим історичним традиціям, а не реальній доцільності економічної ситуації, теперішньої й майбутньої, — це реакція. Диктатура, що зосереджує різні енергії і супроти забобонів, і національного егоїзму, дбає про інтереси якомога більшого колективу, — не імперіялізм, а революція.

«Саме тому Антанта вживає „маленькі демократичні народи", що посідають землі від Балтійського моря до Чорного, щоб збудувати огорожу з колючого дроту від більшовизму. Демократія своїм змістом — реакція».

Ця стаття цілком недвозначно вияснює ті ідеологічні підвалини, що на них сперлася італійська соціалістична партія в своєму рішенні

поборювати «націоналістичні» змагання окремих народів і, зокрема, вияснює ставлення до справи визнання Української Народної Республіки.

28 березня 1920

Сьогоднішній «Іль Темпо» в телеграмі з Парижу від 27. 3. повідомляє про інтерпеляцію в українській справі у французькому парламенті, про яку попереджав Лучинський. Інтерпеляцію зробив Бансель-Гайард, що вже нераз виступав в обороні української справи. Він знову настоював на тому, що Франція повинна підтримати Польщу, Литву й Україну, які борються проти більшовиків, і домагався негайного офіційного визнання України.

Газети повідомляють також про якийсь «новий наступ поляків на Київ».

30 березня 1920

Сьогодні о 10.30 год. папа прийняв о. Бона і П. Карманського, які вручили йому меморандум про українську справу взагалі і про переслідування українців-католиків у Польщі зокрема. Розмова з папою тривала півгодини в дуже приязній атмосфері. Меморандум французькою мовою надто довгий, щоб його тут наводити, але беру з нього дещо, поперше, початок:

«Виконуючи мандат, довірений від уряду Української Республіки й усього українського католицького духовенства, представники українського народу при св. Престолі осмілюються скласти у стіп Вашої Святости голос смутку і страждання, — голос, що виривається з серцець мільйонів вірних, глибоко переконаних, що Ваша Святість зверне свої, повні милосердя, очі на народ, який за п'ять з половиною років безперервної війни спинався по узгір'ях свого горя — Кальварії, однак не стає йому більше сил донести цей тяжкий хрест до кінця.

«Коли сильні світу цього позатикали вуха, щоб не чути того голосу, український народ припадає до стіп Вашої Святости, як останнього свого прибіжища, і молить Вас із глибини свого серця прийняти його під Ваш покров і врятувати його від нещастя, яке загрожує йому через факти жахливого переслідування, рівного якому не доводилося переживати жадному народові на всій земній кулі.

«Те, що Ваша Святість зволила вже осолодити незчисленні терпіння цього народу шляхом призначення Апостольського візитатора й уділення багатой матеріальної допомоги, надає нашому благанню ще більше сподівань і запоруки, що наші уклінні благання будуть вволені.

«Український народ, що нараховує коло 40 мільйонів душ і який протягом століть стогнав у панському ярмі Росії та Австрії, був колись одним з наймогутніших народів Сходу, і хоча тепер належить до східної православної Церкви, все таки за минулих століть він робив заходи, щоб перейти під ласкаве берло заступників св. Петра. Один з його наймогутніших володарів, король Данило, удостоївся корони, яку йому послав у 1253 році папа Інокентій IV, і дістав мандат з Риму боронити, згідно з іншими володарями, Західню Європу, якій тоді загрожували монголи. Але залишається факт, що ані тоді, ані на Констанцькому соборі, де брав участь український делегат, ані на тім, що відбувся у Фльоренції, де Митрополит київський заявив, що він готовий визнати зверхність папи, ані в жаднім іншим випадку його історії не пощастило українському народові допровадити свої заходи до бажаної цілі, тобто повернутися на лоно правдивої Церкви. Хай же, однак, Свята Столиця не тратить надії щодо досягнення цієї мети, тобто щодо довершення унії української Церкви з Римом...»

Сумніваюсь, щоб цей вступ до меморандуму був узгіднений з нашим урядом, православні члени якого напевно з таким формулюванням справи не погодяться.

У дальшому меморандум зазначає, що на дорозі до осягнення бажаної мети, тобто довершення унії православної Церкви з Римом, стоять поляки, які своєю безглуздою політикою й переслідуванням українців, викликають і продовжують викликати в них нехіть до всього латинського. Вказавши на ту успішну акцію, що її повів митрополит А. Шептицький у здобуванні симпатій українського народу і головно інтелігенції до українського уніятського духовенства, що визначалось і визначається українським патріотизмом, меморандум зазначає:

«... Але через злочасний імперіялізм і спрагу панування одного католицького народу пірвано цей гарний ланцюг еволюції і знищено одну з найкращих сторінок нашої славної історії. Цей народ — народ польський. Засліплений своїм національним егоїзмом, він зруйнував величню й святу працю тріумфу католицької Церкви на Сході Європи. Не хочемо на цих сторінках обвинувачувати всього народу Польщі, без різниці, а тільки стверджуємо з жалем терпіння, спричинені українському народові під час польської окупації Галичини, а перед тим уже в інших захоплених частинах найкривавішою релігійною мартирологією.

«А причина?

«Українське духовенство завжди було одним з найважливіших чинників національної культури... національних змагань до свободи. Сам же обряд — одна з відповідних сил проти задуманої та зорганізованої польонізації країни. Тут і корінь, чому вся сила поль-

ського шовінізму, поширеного в усій армії, зверталася насамперед проти священників і проти католицької Церкви грецького обряду...»

Переповівши дуже докладно і точно всі ті переслідування, яких зазнало й зазнає українське населення, а особливо духовенства і свідома інтелігенція під польським окупаційним режимом, підписані так закінчують свій меморандум:

«Серце кров'ю обливається, коли бачиш, як брати по вірі руйнують, топчуть ногами овочі наших найкращих надій, — топчуть успіхи католицької Церкви на нашій землі українській, тріумф Церкви між нашими співбратами, які ще не мали щастя пізнати ближче справжній шлях, що веде до Бога... Народ України не тільки приготований, але інтелектуальна верства й велика частина духовенства переконані, що політичне визволення з-під ярма царського принесе й визволення від (московського) православія. Але, замість переживати дні перемоги, переживаємо дні розпуки. Що станеться з вірними без пастирів? Що має зробити нещасний народ, коли він бачить, що його католицьку віру переслідують? Де має шукати слова розради?»

«Святіший Отче! Влада Республіки України визнала від початку свого існування, що Апостольська столиця, незалежна ні від кого, безстороння, може більше, ніж хто інший, допомогти народові українському здобути собі місце між народами. Вона розуміє, що одно слово Святої столиці, прихильне найнещасливішому народові в Європі, може вирішити його майбуття на століття.

«Отже тому, повна віри й надії, вона звертається до Святої столиці, маючи на увазі і значущі слова: „До ут дес, фацію ут фаціас“. І в цій хвилині найбільших страждань українського народу, що в них тортурами унеможливлено, щоб дійшов той крик про допомогу, ми, представники уряду сорокмільйонного народу, осмілюємося подати цих кілька сторінок Вашій Святості, бо в Ній бачимо останню іскру наших надій.

«Маємо переконання і повну надію, що Ваша Святість, як і в минулому, Вашими необмеженими впливами спаралізує плани імперіалістів, які силуються зруйнувати націю, що прагне жити, і припинить, насамперед, криваві муки нашого народу і нашого духовенства в Галичині, загарбаній поляками. У цьому виявиться нове свідоцтво великого й дійсного заступництва та ласки Святого престолу до тих вірних дітей, які мають завжди знайти при ньому ще більше джерело віри й щирого визнання.

«Рим, 30 березня 1930.

«Брат Ксаверій Бон, голова місії,

«П. Карманський, секретар».

Мені здається, що цей меморандум був би цілком до речі, якби його подано, як зазначено спочатку, від імені всього українського католицького духовенства, а не від уряду УНР.

31 березня 1920

Сьогодні Севрюк виїжджає з Риму, вже востаннє, вже безповоротно. Тільки позавчора повернувся, а сьогодні знову виїжджає. Кидає місію напризволяще, не видавши службовцям навіть ліквідаційних. Ніна одержала посвідчення, що вона «працювала в канцелярії Надзвичайної місії УНР для справ українських полонених в Італії в характері машиністки за вільним наймом з 20 жовтня 1919 і до 31 березня 1920, що платню 600 італ. лір місячно виплачено їй по 31 березня 1920». Підписав голова місії Олександр Севрюк.

Немає сумніву, що причина димісії Севрюка лежить у спорожненій касі місії. Яка ціль залишатися головою місії, що не має грошей? Але формальний поштовх до димісії дав лист Петлюри, який намагався вяснити йому, що його місія, як інші військово-санітарні місії, підлягає д-рові Андрієві Окопенкові, уповноваженому Українського Червоного Хреста для допомоги полоненим українцям.

— Вони ж знають, в яких я відносінах з Окопенком, — сказав Севрюк Ніні, — цим листом вони просто хочуть змусити мене до димісії; ну, от і мають, я димісіую.

Він звернувся до Мазуренка з просьбою перейняти місію, але Мазуренко відмовився: він же й сам думає димісіювати, навіщо йому перебирати справу, морально скомпромітовану? Але ця відмова не стримала Севрюка, і він з Бандрівським, який також заявив, що «не має охоти слухатися Окопенка», виїхали з Риму, покинувши місію без гроша в касі. Отаман І. Коссак натомість заявив, що він, як військова людина, не може покинути свого посту без наказу вищої влади, і перебрав усі справи (але не місію). Цимбалістий і швайцарська машиністка Саварен, що обслуговувала все листування Севрюка французькою мовою, а головне інформаційні телеграми до Степанківського, Порша, Василька та інших впливових осіб у нашому дипломатичному світі, — поїхали до Перепелиці в Геную, а Парфанович і Ніна залишилися покищо без усякої платні для залагоджування чергової роботи, поки прийдуть Окопенко, Чайка й Дмитро Дорошенко, що для них візи добувають тепер і Мазуренко, і Чехівський, і Єремійв, і о. Бон.

Севрюк не подавався до димісії, поки ще надіявся здобути нову суму грошей від фінансового агента УНР в Берліні, п. Супруна. Але Косаренко-Косаревич прислав йому таку телеграму:

«Щоб поставити Вас у курс справи, маю честь повідомити, що Супрун з грошима ретирувався (?) в Нідерлянди. Гроші у Ковалевського. Супрун замішаний у погані справи».

Одночасно й Мазуренко отримав телеграму від Мартоса, який його повідомив, що Супруна відставлено, і просив накласти арешти на його рахунки (якби такі тут знайшлися), бо за ними залишилося

невиправданих грошей на 122 мільйони корон! Ясно, що в таких обставинах краще «регіруватися»...

Які відносини були між Супруном і Севрюком, покаже майбутнє. Ковалевського я свого часу поставив у курс діяльності Севрюка на «користь полонених»... і на свою власну.

2 квітня 1920

Сьогоднішній «Іль Попольо Романо» і генуйська «Аціоне» видрукували повідомлення Міжнародного Червоного Хреста про жахливі санітарні умови, в яких перебуває Україна, і про пошесті, головне тифу, що винищують там населення. Тепер пошесть тифу перекинулася також на Польщу і загрожує всій Західній Європі:

«У Галичині громадське життя у багатьох містах цілком завмерло. Школи й церкви позамикано. Немає помешкання, де не було б хворих на сипняк... Держави Антанти, стурбовані цією небезпечною поширення пошести, рішили скликати спеціальну міжнародну санітарну конференцію, яка незабаром збереться в Лондоні, щоб опрацювати засоби, здатні врятувати Центральну і Західню Європу від цього жахливого бича, якого небезпечність не знаходить прикладу в історії...»

Зменшення нашого родинного бюджету на 600 лір нам досить загрозливе. Але при нашому ощадному способі життя немає де і як урізувати. Ніна відмовилася від мармеляди, яку, в додаток до пансіону, звикла брати до ранішньої кави.

3 квітня 1920

Пані Єремєєва, як була у Відні, одержала для передачі Антоновичеві телеграму від Петлюри й міністерства до Антоновича про довір'я з проханням до нього залишатися далі на посту посла в Римі. Телеграму підписав, здається, А. Лівіцький. Єремєєви, проте, не спішилися передавати цю телеграму. Коли ж вона нарешті потрапила до рук А. Чехівського, той переслав її до Вовка в Сорренто, бо адреси Антоновича в Парижі офіційно не знав. Неофіційно він міг, розуміється, вислати її на адресу делегації, але Чехівський не був у тому зацікавлений. Отже телеграма пішла до Антоновичевого племінника. А Вовк, відомий своєю артистичною розхристаністю та недбалістю, замість вислати її негайно Антоновичеві, десь її кинув і забув про неї. Але Антонович про цю телеграму таки довідався (мабуть, з Відня) і запитав Мазуренка. Мазуренко запитав Пащенка — ні один, ні другий про цю телеграму нічого не знали, бо Чехівський потракував її, як приватну телеграму, передану приватній особі. Отже Ма-

зуренко і Пащенко відписали Антоновичеві, що жадної телеграми до Місії не надходило.

Тим часом, для ошадження видатків на життя, Пащенко виїхав 23 березня теж до Сорренто, — хоч Мазуренко й загрожував йому, що, коли гроші прийдуть, то він виплатить йому тільки половину платні. І от там у Вовка Пащенко випадково знайшов телеграму, яку негайно й переслав Антоновичеві.

У наслідок того — лист від 25 березня:

«До пана Радника дипломатичної місії УНР в Італії В. Мазуренка:

«Цим листом маю повідомити Вас, що одержав Вашого листа ч. 324 від 20. III. 1920, в якому мене сповіщаєте, що ваша місія в Італії телеграми для мене від п. Міністра закордонних справ не отримала. Разом з Вашим листом (Мазуренко приписав збоку: «Неправда тут у тому, що лист не мій особистий, а від місії, складений і підписаний в. о. секретаря Пащенко. Дивуюся, через що п. Пащенко дає мені одні відомості, а в Париж — протилежні. — В. М.) я отримав телеграму від п. секретаря нашої місії С. Пащенка діаметрально протилежного змісту: пан Секретар телеграфно доводить до мого відома, що така телеграма була, але атташе місії А. Чехівський переслав її не мені, а третій сторонній особі.

«Отже, прошу встановити, чому цієї телеграми до мене від п. Міністра закордонних справ не було передано до місії; чому з нею не було вчинено, як з усіма офіційними паперами; чому її, нарешті, не було передано мені до Парижу, а переслано в протилежний кінець Європи на адресу сторонньої особи.

«Наказ до місії пришлю, коли матиму в руках цю телеграму, що, маю добру надію, нарешті станеться через кілька днів. Голова місії Дм. Антонович».

Мазуренко написав на листі: «До пана Чехівського. Повернути назад». А сам відписав:

«Голові Антоновичу, викликаному урядом для пояснення і звітів у діяльності під час його головування і тепер приватно перебуваючому в Парижі.

«Лист від 25 березня 1920, ч. 10, не належить до виконання і повертається назад з таких причин:

«1) Завідомо неправдива передача факту (див. примітку на листі);

«2) Авторів листа відомо, що міністер Мазепа, за наказом Директорії, доручив йому (авторові) „передати уповноваження і повне справоздання за місію й за всі кошти місії п. Радникові Василеві Мазуренкові, який тимчасово признається виконуючим обов'язки голови місії, — отже, з цього наказу виходить, що не я тепер підлеглий авторів листа, а він мені мусить давати справоздання про свою попередню діяльність, поки не ліквідується його справа тією ж Верховною владою, яка його порушила; також мушу поставити до уваги автора листа,

що тепер йому слід (шануючи дисципліну і накази Верховної влади) звертатися до мене, як до т. зв. в. о. голови місії, а не як до нібито підлеглого йому урядовця.

«3) А що авторові, як видно з його листа, знову хочеться повернутися до головування і навіть хочеться головувати з Парижу, так для цього йому знову вказую законний шлях: а) прохати від уряду відповідного наказу про повернення йому, авторові листа, уповноважень; б) приїхати до Риму і законно прийняти справи від мене...

1. IV. 1920. Т. В. О. Голови В. Мазуренко».

Отже війна не на життя, а на смерть!

4 квітня 1920

Дістав цікавого листа від Борщака від 30 березня:

«... У відповідь на Вашу листівку дозвольте поділитися з Вами деякими знахідками. Але перше деякі поправки. Граф до моєї праці має тільки те відношення, що взяв мене на службу, і — тільки. Друге, не пам'ятаю, чи казав я Вам, що, крім правничих наук, я студіював також історичні, вірніше — клясичні. Мутатіс мутандіс слова Чехова, можу сказати, що право — моя законна дружина, а філософія, античність — полюбовниця, і я таки зрадник першої...

«Я найшов тут деякі карти, про які друкую тепер у „Франс-Юкрен”. Маю на увазі видати книгу „Гетьман Мазепа, бачений з Франції”. У ній буде чотири уступи (мабуть, розділи — Є. О.): перший — Мазепа у французькій літературі — найбільше невдатний, бо це всім відомо; другий — сюжети про Мазепу у французькому малярстві; третій — Мазепа у французькій дипломатії. Це буде найбільший, на підставі документів французького міністерства закордонних справ. Але я хочу поставити справу Мазепа у зв'язку з усією європейською політикою того часу. Останній буде — Мазепа у французькій пресі того часу. Маю вже багато матеріалу. Схвалюєте?»

«Треба Вам нагадати, що я був залишений при університеті все таки з міжнародного права.

«Беру портфель, щоб написати Вам, що я знайшов. Я склав докладну бібліографію про Мазепу закордонними мовами (крім польської та російської). Знайшов славетну книгу, про яку Ви чули, секретаря Наполеона про Україну. Оригінального там мало. Більше на підставі Шерера, Енгельса, Нордберга, але цікаві його особисті погляди. Незабаром дам статтю „Історіограф Наполеона про Україну”.

«Мали Ви під рукою „Беллюм Сцітіко-Козацікум, сен де коніюраціоне Тартарорум, Козакорум ет Плебіс Руссіе. Пасторус 1652”, Данціг ін 8^о? Тут є перше видання (1625 року) Михайла Литвина. Відомості про Ганну Ярославну. Ну, на цей раз досить. Хочу розшукати

про Орлика, бо кажуть, що його син був тут (це тільки чутки). Якби Ви добралися до Ватиканської бібліотеки. . . Не пишу Вам про справи, щоб не зіпсувати настрою. Пишіть, буду радий. Привіт Дружині. Наші вітають. Антонович учора виїхав в (нерозбірно). Шлю Вам свої статті. Ваш І. Борщак.

«Пост скриптум. Все чекаємо Вашої статті для „Франс-Юкрен”. А пропо: псевдонім Елі д’Арнаваль належить мені».

5 квітня 1920

Ніна зробила спробу пошукати праці в кооператорів, що, як усі кажуть, мають ще досить засобів і збираються переїхати до Генуї. Сьогодні одержала листа від М. Чечеля, що до нього писала в цій справі, базуючись на давню співпрацю в Центральній Раді:

«Високоповажана Пані Ніно!

«Сьогодні я одержав Вашого листа з 20/III і поспішаю на нього відповісти.

«Так, справді, малося на увазі раніше діяльність „Оцукса” перенести до Генуї, але тепер справа змінилася з приїздом до Відня нових представників Кооперативних центрів України. „Оцукс” залишається у Відні. А те бюро, чи підвідділ, яке п. Перепелиця заснував у Генуї, за розпорядженням „Оцуксу” ліквідується за браком роботи для нього. Тому, як бачите, попри найбільше бажання стати нам знову співробітниками, це, на жаль, у цей час неможливе, і у тім з сумом мушу признатися. Користаючи з нагоди, засилаю найкращі мої побажання Вам. Готовий служити Вам М. Чечіль. 30. III. 1920. Відень».

8 квітня 1920

З приводу 400-ліття смерті Рафаеля вислано за підписом В. Мазуренка і Чехівського до графа П. Сфорци, міністра закордонних справ Італії, таку телеграму:

«У четверте століття смерти великого майстра Відродження й новіших часів Україна згадує великий вплив італійського мистецтва на її власних майстрів і посилає, за моїм посередництвом, належну й щирю данину захоплення перед великим Урбінато і шляхетним італійським народом, для якого він був одним з найвеличніших його синів».

Граф Сфорца прислав сьогодні таку телеграму:

«Щиро дякую за пошану від України пам’яті Рафаеля та італійської нації. Сфорца».

Праця пресбюра вже від двох місяців ведеться під знаком ліквідації: з 1 лютого його матеріальні можливості скорочено з 15 000 до

7 000 лір, а з 1 березня — до 4 000 лір місячно. З 1 березня працю провадили тільки завідувач і два технічні робітники. Не зважаючи на це, праця йшла безперервно, в межах можливого, хоч і в зменшеному розмірі. «Ля Воче» вийшло тільки раз у лютому і раз у березні. Інформаційних бюлетенів італійською мовою вийшло 6 — за лютий, 8 — за березень. Щодо щоденних оглядів преси — французької й італійської — від лютого зроблено деякі зміни: виготовлялося їх французькою мовою і висилалося всім нашим місіям за кордоном (до лютого їх складалося тільки по-італійському для обслуговування наших місій в Італії). Місячні огляди італійської та французької преси роблено далі для міністерства; у березні, за браком засобів, їх не зроблено, але складено і вислано одну доповідь про зовнішню політику Італії і другу — про ставлення соціалістичної партії до української незалежності.

Велику увагу звернено на вміщення статей і заміток в італійській пресі. Всього було вміщено наших 29 статей, головне в лютому. У березні статей вміщено мало, бо бюро в теперішньому складі не спроможне постачати статті до часописів.

Доводиться, на жаль, ствердити, що зменшення праці пресбюра припадає на час, коли, з одного боку, польське пресове бюро розвиває найактивнішу діяльність, а, з другого, і більшовики набирають тут усе більшого впливу. Це не може не мати від'ємних наслідків для української справи в Італії.

12 квітня 1920

За різними справами та Великодніми святами я не мав часу ані настрою писати щоденник. Тому мушу вертатися назад. Останнім часом у нас зав'язалися дуже приємні взаємини з о. Боном. Він людина дуже товариська, вихована, готова завжди зробити якусь прислугу. Справжній джентлмен. Перед Великоднем запросив нас на маленьку «ескападу» до Фраскати, містечка під Римом, що славиться своїм вином, прегарними віллами та чудовими краєвидами на римську Кампанію.

У Фраскати оселився ради ощадности і доброго повітря П. Карманський, і вся наша «ескапада» відбувалася під гаслом «відвідин нашого поета».

Ми їхали великим підміським трамваем, що від станції Терміні в Римі до Фраскати іде одну годину і 10 хвилин. Віддаль — 24 кілометри. Народу в трамваї повно, але ми, на щастя, встигли захопити сидячі місця. Тільки виїхали за місто, як побігли перед нами мальовничі аркади давніх римських акведуктів, що стільки романтизму надають цій великій простороні, яка тягнеться аж до Албанських гір.

Скільки поетів їх оспівували! Скільки майстрів з усього світу їх змальовували!

Пробіг наш трамвай і біля великої могили, що вважають за рештки надгробка імператора Александра Севера: в середині могили знайдено уже порожній похоронний покій. Потім ми побачили величезну руїну середньовічного Савеллі, що називається тепер Боргетто. Ще досі збереглися на ньому шість квадратних веж. Постояли трохи на станції Бівіо (Роздоріжжя), де частина пасажирів мусіла пересідати, щоб їхати далі до поблискої Гроттаферрата з відомим грецьким мастирем св. Ніла і друкарнею при ньому, де можна було б друкувати й українські книжки. Але ми поїхали далі і за яких 10—15 хвилин, видряпавшись з великим зусиллям на підгір'я Албанських гір, в'їхали поміж парки й сади з дрібними попелястими оливковими деревами (маслинами) на просторий майдан Фраскати, де вже нас чекав Карманський з невідлучною паличкою в руках. Він негайно зголосився нам за їда, і ми, намилиувавшись панорамою на Кампанію, якою їхали, і на далекий Рим на обрїях, вирушили до Вілли Альдобрандіні, що вже з самого майдану вабила нас своїми пальмами й архітектонічними терасами садів, які здіймалися все вгору та вгору аж до самого палацу, що не дурно зветься Бельведером.

Прогулянка в цій віллі — справжня насолода. На кожному кроці, між величезних кипарисів, пальм, вічнозелених дубів, парасольних піній з'являються несподівано статуї, гроти, тераси, водограї, ставочки...

Отець Бон мав із собою фотографічний апарат і цюхвилини спиняв нас, щоб зфотографувати біля якогось мальовничого куточка, обіцяючи нам усім залишити гарну пам'ятку про ці відвідини. І справді, він дав нам потім світлини і з самітною пальмою на Фраскатівському майдані, і з величезною статуєю Пана з мистецького мурованого півкола, що все було заповнене статуями та водограями у віллі Альдобрандіні, і з чудовим безконечним краєвидом на Римську Кампанію. На цих усіх світлинах ми фігуруємо з Карманським і місцевим гідом, бо без нього ніяк не можна тут ходити. На жаль, о. Бона немає ні на одній світлині, бо ніхто з нас не вмів фотографувати.

Ми відвідали ще й віллу Фальконьєрі з фантастично-романтичним чотирикутним озерцем між старезними кипарисами, що гарно відбиваються в дзеркальній воді.

Після довгих тижнів політики, внутрішніх інтриг, часописів і нервового напруження — це була ніби купіль в атмосфері чистої поезії.

На Великдень о. Бон дав Ніні вступну картку на папську Службу Божу в Сікстинській каплиці, куди звичайно дістатися дуже трудно. Проте, як казала Ніна, сама Служба Божа була дуже проста і не ефектовна: не було навіть органів, ані хору. Сам папа тихенько молвився, а всі присутні до тої молитви побожно прислухалися. Потім

майже всі причащалися (крім Ніни, і, мабуть, ще кількох), і було багато таких, що від зворушення плакали. Певно, для вірного католика отримати причастя на Великдень від самого папи — не абищо.

Сам о. Бон виїхав з о. Дженоккі до Відня, звідки останній має поїхати вже сам до Галичини. Отець Бон хотів, щоб Ватикан призначив секретарем до Апостольського візитатора о. Сембратовича, але у Ватикані проти того рішуче спротивилися, бо, як виявляється, о. Сембратович уже кілька років не живе із своєю жінкою. Мають знайти секретаря у Відні.

О. Бон і о. Дженоккі до Австрії поїхали через... Париж, бо в Австрії через брак вугілля, що його забракло саме перед Великоднем, поїзди не ходять. Але в Ліворно захопив їх страйк, і вони там просиділи два дні.

Отець Дженоккі ще дав у Римі інтерв'ю редакторові «Ідея Націонале», що з'явилося в часописі 7 квітня, саме в день виїзду. Попереджає інтерв'ю біографія о. Дженоккі, що не дає нічого нового.

«... Тепер о. Дженоккі, до якого папа Бенедикт XV ставиться з таким самим довір'ям, як і його попередники, їде уповноважений трактувати дуже делікатні справи, що викликав новий стан речей на Україні. Ми хотіли з цього приводу довідатися дещо від визначного ченця, але він, природно, був з нами дуже стриманий щодо цього.

«Треба мати на увазі, — сказав нам о. Дженоккі, — що Україна, велика країна з 40 мільйонами населення, проголосила свою незалежність супроти претенсій російських більшовиків, які, щоб не допустити відділення її від колишньої імперії, вислали до неї своїх агентів. Дикі побоевища виникли в Києві й Одесі. Тепер маємо такий стан речей: в Києві російські більшовики створили свій уряд, який, проте, здається, є в трудній ситуації; другий місцевий уряд ген. Петлюри, який створили антибільшовики, мусів, наслідком воєнних поразок, виїхати до Варшави, чекаючи сприятливішого моменту, щоб виявити себе; і, нарешті, проти російських більшовиків і проти національних консерватистів Петлюри виник третій уряд українських більшовиків, незалежників, які не хочуть єдності з Росією. Отже, тепер на Україні два уряди, обидва більшовицькі — російський й український.

«Які ж стосунки вони мають із Св. Престолом?

«Жадного. Св. Престол визнав незалежність України, але під урядом ген. Петлюри, який має при св. Престолі, як і при урядах Антанти, свого представника. Тепер я їду туди, щоб побачити, що там робиться, серед цього хаосу, з католицькими установами, яким, як здається, українська незалежність має повернути свободу.

«Католицтво ще два століття тому цвіло на Україні, поки Катерина II не завершила все населення до православ'я. Відтоді католи-

ками в масі залишилися тільки українці Галичини, яких нараховують тепер коло чотирьох мільйонів. Проте, і на Україні, що досі була підбита Росією, католицтво не зникло. І тепер є там дві чи три єпархії латинського обряду, які нараховують коло 100 000 вірних. Здається, вони тепер можуть наблизитися до св. Престолу. Це не вперше, що Церква щось здобуває в цих історичних конвульсіях, які ніби мають знищити весь суспільний лад і що, натомість, витворюють новий. Завдання Церкви має бути завжди те саме — найкраще допомагати припиненню анархії і створенню нового ладу, пильнуючи, щоб він сприяв відродженню та поширенню християнської і католицької ідеї, незнищенної й вічно молоді...

«Але хіба натомість не говориться, що ці перевороти принесли дух бунту і в середину Церкви з великим для неї духовим пошкодженням?»

«У цьому є тільки мала частина правди, і я думаю, що шкода буде тільки тимчасова. Часописи багато писали про т. зв. схизму в Богемії. Насправді, з 2 000 священиків тільки 160 висловилися за схизмою, і серед них немає ні одного єпископа... Всі інші, з масою населення, залишаються вірними Римові. Я не кажу, що це явище гарне і що воно не вагітне небезпекою; але певно воно зовсім не таке загрозливе, як читачі певної преси могли б собі уявити.

«Які ж саме завдання маєте Ви виконати на Україні?»

«Тут о. Дженоккі всміхнувся, але не відповів. Він поспішився відповісти, коли я запитав:

«Чи Ви думаєте, що Ваша місія буде корисна також для Італії?»

«О, певно! — відповів він, прощаючись з нами. — Кожний здобуток Церкви тепер — це також здобуток італійської духовости; відновлення морального контакту з Україною може бути корисним для нас усіх, навіть і матеріально...».

Інтерв'ю не має підпису.

*

Саме на нашу Страсну суботу повернувся з Парижу Єремій. Побував у Лондоні. 18 квітня поїде до Варшави. Він оповідав, що Антонович ніби змонтував у Парижі якусь змову проти уряду Петлюри у Варшаві: хотів з кооператорами, що мають гроші, та іншими особами, яких він запросив до Парижу, скласти новий уряд, де він сам був би міністром закордонних справ і головою делегації на мирову конференцію. Але з того нічого не вийшло, бо кооператори в останній момент відмовилися, а запрошені особи, як Порш, Василько та ще хтось, не приїхали... Тим часом ця справа йому чимало коштувала, бо, чекаючи міністерських лаврів, він посилав молодшого Галіпа до Лон-

дону, а Мака — куди-інде. А як нічого з цього не вийшло, він опинився з Вовком та Пащенком у Сорренто.

Антоновичеві заходи з «новим урядом» окошилися на Лучинському, який занадто поклався на Антоновича, почав до нього вчашати, а графа Тишкевича відкрито ганьбити в самій же делегації, — граф Тишкевич його відставив.

Тодот Галіп ніби з Антоновичем розсварився і мав виїхати з Парижу. Ніби і в нас назрівають зміни. Василь Мазуренко, під впливом «Нової доби», подався до димісії. Але хто зна, чи щиро, бо, якби справді хотів іти до димісії, чому так радів, коли прийшла телеграма від Ковалевського, що той вислав для нашої місії 35 000 лір? Повідомлення Ковалевського про гроші тримається в найбільшій таємниці, і Пащенкові вислано листа, що «грошей ще не одержано», і, якщо він не думає повертатися на працю, нехай подасть прохання про безтермінову безгрошову відпустку. Мазуренко і Єреміїв бояться, що, коли б поширилася вістка про скоре прибуття грошей, Антонович зараз же прибув би до місії, а так його, мовляв, можна не чекати.

14 квітня 1920

Учора чи позавчора, а, може, ще й раніше, приїхав до Риму цілком несподівано Семен Вітик, колишній посол до віденського парламенту, а в минулому році — голова Трудового конгресу в Києві. Зразу ж зв'язався з отаманом І. Коссаком, що з ним, зрештою, був уже раніше знайомий. В усіх думка, що його приїзд стоїть у зв'язку із справою полонених. Карманський, який був у нас сьогодні, висловив навіть думку, що він, мабуть, сам формуватиме з полонених армію. Карманський дав нам цікаву характеристику Вітика, що відогравав і відограє в українському житті взагалі, а в галицькому зокрема, дуже визначну роллю. Належачи до есдеків, він — єдиний поміж них — наслідував європейських соціал-демократів, тобто став соціал-націоналістом, тим часом, як усі інші, всі оті Ганкевичі, Старосольські тощо, залишаються й далі космополітами. Він єдиний з есдеків завжди намагався спиратися на селян—хліборобів, а не на робітництво, у величезній більшості в нас єврейське або польське (в Галичині). Визначний палкий промовець, що у своїй демагогічності може поступитися хіба тільки перед Безпалком, цим справді геніальним демагогом, він, обраний на голову Трудового конгресу, виголосив таку промову, що від неї навіть С. Єфремов, цей галичанофоб (? — Є. О.), був у захопленні.

Ненавидячи галицьких націонал-демократів, Вітик весь час нещадно борює Петрушевича, але виступає й проти Петлюри за його польонофільську політику, бо він страшенно не любить поляків. Дуже добряча людина, він не вміє рахувати грошей, і з цього, між іншим,

ніби дуже скористали його колишній секретар Калинович та інші, коли С. Вітик одержав 3 мільйони корон на галицьку соціал-демократичну партію. У Станиславові він зформував проти поляків свій власний полк залізничників, який тримав у страху також і галицький генеральний секретаріат і який, дійсно, себе виправдав, затримуючи поляків під Чортковом довший час після того, як уся армія Петрушевича почала відступати.

Загалом дуже цікавий тип. Властолюбний і честолюбний.

Але зовнішність його непоказна: грубий, обличчя роздуте, очі маленькі, сам низенький.

15 квітня 1920

«Л'Юкрен» Степанківського в Льозанні вмістила в числі від 10 квітня світлину М. Василька з таким повідомленням:

«Вістка, яку подала „Ля Кореспонданс Сляв” і яку повторила швейцарська преса, сповіщає про відкликання д-ра Лукасевича і призначення М. Василька міністром Української Республіки в Берні. Якщо це призначення підтвердиться, воно визначить важливу політичну подію, наслідки якої швидко себе виявлять. Справді бо, М. Василько — одна з визначніших постатей України. Його інтелігентність і діяльність здобули йому дуже визначне місце в українському русі, і до нього вже здавна зверталися погляди всіх.

«Відбувши дипломатичні студії в Терезеанумі у Відні, він зараз же став на чолі національного українського руху на Буковині. Шеф української націонал-демократичної партії і голова української фракції в буковинському сеймі, він відігравав відому роль в політиці колишньої Австро-Угорської монархії, як віцепрезидент Українського клубу в Райхсраті. Його вплив і діяльність робили з нього визначного лідера й небезпечного супротивника. При розпаді Австро-Угорщини йому було довірено віцепрезидентство в Національній раді Західної Української Республіки, і йому дуже швидко доручили представляти цю республіку у Відні.

Усі наші дипломати й делегації за кордоном знають, скільки йому завдячують. Його призначення Директорією на пост міністра республіки ставить у Берні одного із справжніх провідників нашої закордонної політики. Всі українці, патріоти, радіють цією подією і бажають М. Василькові успіхів на його новому посту. Його енергія, блискучий розум і невичерпна добрість будуть усім нам дорогоцінною допомогою».

Здається, наш Т. Галіп з цією статтею не був би згідний.

16 квітня 1920

Після того, як Серраті побував у Мазуренка, на деякий час у нас з італійськими соціалістами затихло. Пройшло чимало днів, аж нараз Мазуренко каже мені, що в нього були Модільяні і Шефтель.

Модільяні — один з головних провідників фракції італійських соціалістів у парламенті, а Шефтель — лікар з Харкова — був меншовиком, комісарем у Керенського; але тепер — комуніст. Шефтель давніше часто бував у Мазуренка як лікар і, мабуть, чи не він перший і звів його з італійськими соціалістами. Просили вони Мазуренка від парламентської фракції дозволу користуватися тими книжками, що їх брат Мазуренка прислав йому, і що вістка про них — через Серраті — вже розійшлася серед італійських соціалістів.

Мазуренко пообіцяв передати ті всі книжки до парламенту, а вони йому також пообіцяли якусь писану подяку від фракції. Все вже було умовлене, але нараз Мазуренка взяв сумнів, чи він своїми книжками не робить послуги Шефтелеві та іншим росіянам, які перекладатимуть ті книжки на італійську мову й вироблятимуть собі, таким чином, серед італійців певний авторитет, не кажучи вже про «гонорари». А українці й сам Мазуренко з цього нічого не матимуть. Тому він попросив мене піти до Модільяні і переговорити з ним.

Але поки в мене налагоджувалося побачення з Модільяні, до Мазуренка в місію прийшов Шефтель. Мазуренко познайомив його зі мною і розпочав розмову про книжки. Шефтель обурився, дивувався, говорив, що все вже було полагоджено, і залишалося тільки передати книжки, а тут нараз якісь нові переговори, якийсь італійський журналіст (Беттаріні, якого я посилав довідатися, коли Модільяні міг би мене прийняти), який може пустити в часописи сенсаційну вістку про переговори українців з італійськими соціалістами, якийсь український журналіст Онацький, якого, звичайно, не знають, але про якого намагаються думати якнайгірше — така тут звичка ставитися до кожної нової особи (!), — а самого Мазуренка, з яким уже все було договорено, не видно.

Нарешті, він узяв на себе завдання в'яснити Модільяні, що все це — непорозуміння, і обіцяв того ж дня дати знати, коли саме Модільяні міг би прийти на побачення з Мазуренком і зі мною.

Але того самого дня ми нічого не довідалися, а на другий день Шефтель потелефонував, що, з приводу єврейської пасхи (бо і Модільяні — єврей, і Шефтель — єврей) Модільяні та інші впливові члени фракції виїхали з Риму. Це підтвердили й італійські часописи, повідомляючи, у зв'язку з запроєктованим загальним страйком, що дирекція партії ніяк не може зібратися, бо члени дирекції поза Римом.

Тим часом у римському «Аванті» з'явилася велика стаття про «Комунізм і пригнічені національності», назагал досить добра, яка навила мене на думку написати листа до «Аванті», в якому, порівнявши цю статтю з попередньою на аналогічну тему від 6 лютого, а також додавши деякий матеріал з соціал-демократичного «Впереду», виказати, в яких суперечностях плутаються італійські соціялісти.

Коли я виклав свою думку Мазуренкові, він зауважив, що було б краще написати того листа до Серраті, бо «Аванті» моєї статті напевно не видрукує, і ми так би й не знали, яке вона там враження зробила. Тоді я запропонував Мазуренкові, щоб він сам підписав того листа до Серраті і попросив його зробити з нього якнайширший вжиток. На тому і стало.

(Далі буде)

Усі права застережені.

Copyright 1967 by Eugenio Onatsky, Buenos Aires, Argentina, and by „Sučasnist“, Munich, Germany.

У «Суспільно-політичній бібліотеці» (ч. 18) вид-ва ПРОЛОГ вийшла з друку перша частина монографії:

Іван Майстренко

СТОРИНКИ З ІСТОРІЇ КОМУНІСТИЧНОЇ ПАРТІЇ УКРАЇНИ

Зміст першої частини: Передісторія КПУ; Дискусія між Леніном і Юркевичем; Відрваність КП(б)У від українських мас і її розклад; Самостійницькі течії в українському комунізмі.

Книжка має 100 стор. Ціна — 1,50 дол. або відповідна сума в перерахуванні на іншу валюту.

З замовленнями звертатися до видавництва «Пролог» і «Сучасність».

БІБЛІОГРАФІЯ

З нинішнім числом уводимо в журналі новий редакційний відділ п. н. БІБЛІОГРАФІЯ, вилучуючи його тематично з дотеперішнього відділу п. н. Критика і бібліографія. Останній матиме від тепер назву РЕЦЕНЗІЇ І КРИТИКА.

У новому відділі відновуватимемо українські видання та україніку, що появлятимуться поза межами Української РСР. Наразі відновуємо ті видання, які появилися після 1 січня 1966.

Публікації, призначені для бібліографічного опису просимо надсилати на адресу:

„*Sučasnist*“-Bibliography
P. O. Box 15, Postal Station D
Toronto 9, Ont., Canada

Рецензійні екземпляри просимо надсилати надалі на адресу нашого видавництва.

РЕЛІГІЯ, ТЕОЛОГІЯ, ЦЕРКВА

(БЕРКЛЕЙ, о. КЛЕЙТОН). Чужинець в обороні Української Церкви. Торонто, Онтаріо, Комітет оборони обряду і традицій Української Католицької Церкви в Канаді, 1966. 8 с., 21,5 см, 0,25 дол.

Без тит. стор., загол. з обкл.

(Зміст): Яр. Ч(ума). Замість вступу, с. 1. — о. Клейтон Берклей. Відкритий лист до всесесніших отців: М. Босого, О. Кухарика, В. Костюка, Я. і Е. Рудачеків, М. Грещука, В. Василичина, В. Дзюрмана, І. Татарина, Е. Кришталовича, І. Ворони, А. Музики і А. Лугового, с. 2—8.

ВИКОВСЬКИЙ, ЛЕВ. Василь Кузів, 1887—1958; його життя й діяльність. Вінніпег—Мюнхен—Дітройт, Українське Євангельське Об'єднання в Північній Америці, 1966. 103 с. + світлина, портр., світлина, 22 см, 2,00 дол., 1 400 прим.

Тит. стор. також англ. мовою:

Basil Kusiw, 1887—1958. Biographical Study by Leo Bykowski. Winnipeg—Munich—Detroit, Ukrainian Evangelical Alliance of North America, 1966.

Літературна редакція: Кость Туркало.

Життя й діяльність пастора В. Кузева, суперінтендента Української Євангельсько-Реформованої Церкви.

(Зміст): В. Борковський. Передмова, с. 7—11. — Резюме англ. мовою, с. 89—90. — Джерела, с. 91—96. — Список світлин (48 репрод.), с. 99—100.

(БІЛАНЮК, ПЕТРО. Б. Т.). Українська Церква, її сучасне й майбутнє. (Торонто—Чикаго, Комітет оборони обряду і традицій Української Католицької Церкви в Канаді і З.Д.А., 1966). 31 с., 21,8 см, 0,35 дол., 10 000 прим.

Kiev Printers Ltd., Toronto.

На основі доповіді, виголошеної автором 5. XII. 1965 в Торонті і 16. I. 1966 в Чикаго.

(Зміст): З. Саган. Передмова, с. 3. — 1) Вступ. — 2) Про проблему українського патріотизму в Українській Церкві. — 3) Про помісну Українську Церкву і її місію. — 4) Про введення східних елементів в сучасну латинську церкву і про латинізацію Української Католицької Церкви. — 5) Про календар і літургійний рік. — 6) Про руйнуючі і будуючі чинники нашої Церкви. — 7) Закінчення, або про роллю мирян Української Церкви.

ВЛАСОВСЬКИЙ, І(ВАН). Києво-Печерська Лавра та її історичне значення. Торонто, 1966. 42 + (1) с., ілюстр., 20 см.

Друкарня «Київ», Торонто.

Доповідь, виголошена 1. IV. 1962 на зібранні Братства св. Володимира Рівноапостольного при Соборі св. Володимира УГПЦ, Торонто.

ПОПОВИЧ, о. ДАМАСКИН. Бог і людина. Допоміжник тим, що шукають правди. Мондер, Алберта, (в-во оо. Василіян), 1966. 75 + (5) с., ілюстр., 18 см, 0,75 дол.

Printed by Basilian Press, Toronto.

(Зміст): Присвята. — I) Розум і віра. — II) Конечність Божого об'явлення. — III) Джерела віри. — IV) Відвічний плян сотворення і спасіння. — V) Християнська мораль і Святі Тайни. — VI) Св. Тайна Покаяння. — VII) Пресв. Тайна Євхаристії. — VIII) Останні речі. — IX) Кінець світу, воскресіння мертвих. — Заповідь посту.

ФЕРЕНСІВ, о. ПРОТ. Ю. Лекції з історії Української Православної Церкви для курсів українознавства. Зібрав і вготував... Торонто, 1966. 36 с., 20,8 см.

Друкарня «Київ», Торонто.

Матеріал зібраний за програмою, що його склала Рада української школи Східньої Канади, і розрахований на 4 роки навчання, с. 34—36.

(Українська Православна Катедра св. Володимира в Торонто). 40-літній ювілей Української Православної Катедри св. Володимира в Торонто, Онт., 22—23 жовтня 1966 року. (Торонто, 1966). (16) с., світлини, 21,5 см.

Пропам'ятне вид.

(Зміст): Комітет святкувань сорокліття Катедральної Громади-Торонто (склад к-ту). — Важні дати в розбудові Української Православної Громади-Торонто. — Список голів управ. — Список заслужених та визначних громадян, що своєю сумлінною працею започаткували і спричинились до розбудови Катедральної Громади ім. Св. Володимира в Торонто. — Програма ювілейних святкувань. — Комерційні оглошення, с. 10—16.

СУСПІЛЬНІ НАУКИ

(Політика, економія, право, освіта, етнографія тощо)

БЕДНАРСЬКИЙ, СІРИЙ ОРЕЛ ДЕНИС. Майстрування для дітей новацького віку. Частина III. Нью-Йорк—Дітройт, (Український Пласт — Головна Пластова Булава — Ланка новацьких виховників

«Орлиний Крут» — Видавництво «Вогонь Орлиної Ради», 1966. (IV) + 45 с., ілюстр., 27,8 см, 500 прим., циклост., офсет, 1,50 дол. (Бібліотека В.О.Р., ч. 12).

Відбито в друкарській роботні Головної Пластової Булави в Дітройті. Збірник зразків майстрування з паперу, осінніх листків, шишок, трави тощо.

БІДА, МИХАЙЛО. Економічна політика в модерній державі. Чикаго, 1966. 244 с., 17,7 см, 3,50 дол., тв. обкл.

Тит. стор. також англійською мовою:

M. Bida. Economic Policy in Modern State. Chicago, 1966. — Library of Congress Catalog Card Number: 66—25233.

Друкарня видавництва Миколи Денисюка.

(Зміст): Передмова, с. 5—7. — I) Економічна структура. — II) Суспільний прибуток. — III) Гроші. — IV) Інтервенція. — V) Демпінг. — Бібліографія, с. 239—241.

(ГОЛОВНА ПЛАСТОВА БУЛАВА). Правильник Уладу пластових новаків і новачок. Друге видання. Дітройт, Видання Головної Пластової Булави, 1966. 88 с., ілюстр., 23,8 см, 1,00 дол., 500 прим., машинопис-офсет, обкл. друк. (Записки українського пластуна, ч. 30).

Правильник ухвалений постановою ГПБ з 13. VI. 1964.

(Зміст): I) Основні ствердження. — II) Устрій Уладу пластових новаків. — III) Однострій і відзнаки. — IV) Новацькі проби. — V) Новацькі вмілості (Орлині полети). — VI) Зразки книговедення, звітування, посвідок. — Гасловий індекс.

ГНАТЮК, ВОЛОДИМИР. Як постав світ. Народні легенди з історії природи й людського побуту. Друге видання. Нью Йорк — ЗДА, Українське видавництво «Говерля», 1966. VIII + 118 с., 17,8 см, 1,50 дол., фотодрук.

Фотопередрук з вид.: Львів, Накладня Михайла Таранька, 1926.

ДАНИЛІВ, ТЕОДОР. Основоположник Пласту (До 80-річчя з дня народження професора д-ра Олександра Тисовського). Мюнхен, видавництво «Молоде життя», 1966. 46 с. + портр. + 1 світлина, 21,8 см, 1,00 дол.

Druck: „Logos“ GmbH, München.

(Зміст): Людина, с. 7—16. — Основоположник Пласту; спомини основоположника Пласту професора д-ра Олександра Тисовського, записані на основі його оповідання пл. сен. Теодором Даниловичем, Л. Ч., у грудні 1965 р., с. 19—36. — Бібліографія проф. д-ра Олександра Тисовського: наукові твори (10 позицій); на пластові теми (7 поз.); на різні теми (4 поз.), с. 39—41. — Післяслово, с. 45—46.

КОНФЕРЕНЦІЯ УКРАЇНСЬКИХ ПЛАСТОВИХ ОРГАНІЗАЦІЙ, Австрія—Аргентина—Великобританія—ЗДА—Канада—Німеччина. Звіт голови Головної Пластової Ради з діяльності ГПР за час від 19. 11. 1962 до 30. 6. 1966 на 4-ті Збори К.У.П.О. Дітройт, 1966. 15 с., 21,5 см, офсет.

Без тит. стор., загол. з обкл.

Підпис під текстом: пл. сен. Осип Е. Бойчук, голова Головної Пластової Ради.

(ЛІГА УКРАЇНСЬКИХ КАТОЛИЦЬКИХ ЖІНОК КАНАДИ). Програма Восьмої Конвенції ЛУКЖК Торонтської Єпархії. (Торонто, 1966). 32 с., світлини, 23,5 см.

На обкл.: Ювілейна Конвенція Ліги Українських Католицьких Жінок Торонтської Єпархії 1946—1966, 11—12—13 листопада 1966, Торонто—Онт. — Обгортка Яр. Ломагі. Друкарня «Київ», Торонто.

(Із змісту): Слово Голови Єпархіяльної Управи... п-і Катерини Кравс (до історії ЛУКЖК), с. 12—14. — Програма 8-ої Конвенції ЛУКЖК Торонтської Єпархії, с. 19—20. — Комерційні оголошення, с. 21—32.

МАЦЬКІВ, ВОЛОДИМИР. Наші діти і їх виховання. Популярна розвідка для батьків. Філадельфія, накладом Учительської Громади у Філадельфії, 1966. 59 с., ілюстр., 21 см. З друкарні «Америки», Філадельфія.

(Зміст): I. Попель. Від видавця, с. 6. — Вступне слово. — Дитина. — Виховання. — Виховний ідеал. — Виховники. — Фізичне виховання. — Психічні властивості та їхній розвиток. — Виховні засоби. — Релігійно-моральне виховання. — Національне виховання. — Приготування дітей до життя, праці та співпраці з людьми. — Характер людини. — Труднощі у вихованні. — Література, с. 57.

СТАРСОЛЬСЬКИЙ, ВОЛОДИМИР. Теорія нації. 2-ге видання. Нью Йорк, Видавництво Чарторийських, 1966. 144 с., 18 см, 2,00 дол., фотодрук.

Також на тит. стор.: Institut Sociologique Ukrainien. Théorie de la Nation, par V. Starossolsky.

Фотопередрук з вид.: Відень, Український Соціологічний Інститут, 1922.

(Зміст): Від Українського Соціологічного Інституту, с. 2. — М. С. Чарторийський. Слово до 2-го видання, с. 2. — I) Вступні завваги. — II) Анатомістичне розуміння нації. — III) Нація як суспільство. — IV) Дійсне значінне об'єктивних прикмет нації. — V) Нація, твір нової історичної доби. — VI) Нація і демократія. — VII) Єство нації. — VIII) Нація і держава. — IX) Універсалізм та нація. — X) Бездержавність і нація. — XI) Закінчення.

ТЕРШАКОВЕЦЬ-БЕРЕЖНИЦЬКА, СТЕФАНІЯ. За душу й долю дитини; виховні труднощі різного віку і розвитку особовости. Торонто — Нью-Йорк, Об'єднання Працівників Дитячої Літератури ім. Л. Глібова, Р. В. 1966. 16 с., 24,2 см.

Відбитка із збірника ОПДЛ «Ми і наші діти».

ФЕДЕРАЛЬНА КРЕДИТОВА КООПЕРАТИВА «САМОПОМІЧ» В ЧІКАГО. П'ятнадцять років праці для своєї громади, 1951—1966. (Чикаго, 1966). 36 с. + листок з діаграмами, світлини, 18,5 см.

Printed by Ukrainian-American Publishing & Printing CO. Inc., Chicago.

Без тит. стор., загол. з обкл.

(Зміст): 1) Обставини перед заснованням кооперативи. — 2) Жертвенність перших працівників і початкові досягнення. — 3) Склад і список керівних органів та співробітників «Самопоміч» за 15 років. — 4) Статистика членства. — 5) Ріст капіталів і головних операцій. — 6) Інформативно-свідомлююча чинність. — 7) Заслуги чикагської «Самопоміч» перед українською спільнотою. — (Додаток): Показник вислідів праці (окремий листок з діаграмами).

(ФРАНКО, ІВАН). Іван Франко про соціалізм і марксизм. Рецензії і статті 1897—1906. Впорядкування, вступна стаття і довідки Богдана Крацева. (Нью-Йорк), видавництво «Пролог», 1966. 258 + (1) с., 14,7 см, 2,50 дол. (Суспільно-політична бібліотека, ч. 17).

Тит. стор. також англ. мовою:

Ivan Franko on Socialism and Marxism. Reviews and articles 1897—1906. Selected and edited by Bohdan Krawciw. Prolog Inc., New York. Prolog Library No. 17. Library of Congress Catalog Card No.: 66—20870. Cover by Jacques Hnizdowsky.

(Зміст): Б. Кравців. Суспільно-політичні погляди Івана Франка й радянське літературознавство, с. 3—28. — І. Франко. Соціалізм і соціал-демократизм; Народники і марксистки; Що таке поступ?; До історії соціалістичного руху; Соціальна акція, соціальне питання і соціалізм; Михайло Павлик; Суспільно-Політичні погляди М. Драгоманова.

ШУМЕЛДА, ЯКІВ. Стратегія та тактика українського визвольного руху. Чикаго, (накладом Українсько-американської видавничої спілки в Чикаго), 1966. 95 с., 21 см, 2,00 дол.

(Зміст): Від автора. — Загальні міркування. — Українська визвольна боротьба в системі світових подій і процесів. — Зміни в ССРСР. — Положення в Україні та українська визвольна тактика. — Еміграція на тлі дійсності на рідних землях. — Єдиний політичний центр і політична консолідація. — Роль українського націоналістичного руху та процеси в ньому. — Лад і пляновість у суспільно-громадському секторі. — Зусилля на зовнішньому відтинку. — Перспективи.

ЛІТЕРАТУРА

а) Поезія

АНТОНІЧ, БОГДАН ІГОР Перстені молодості. До тридцятиліття від смерті поета (1909—1937). (Пряшів), Словацьке педагогічне видавництво в Братиславі, відділ української літератури в Пряшеві, 1966. 371 + (11) с., портр., світліни, ілюстр., 20,2 см, 24,50 Кчс, 1 100 прим., тв. обкл.

Художнє оформлення Ореста Дубая. Підготовка текстів, упорядкування, примітки та критико-біографічний нарис Миколи Неверлі. Рецензенти: Є. Бісс, О. Зілинський. Відповідальний редактор Василь Дацей. Художньо-технічний редактор Іван Фіркаль. Видрукували Східнославацькі друкарні, н. п. в Пряшеві.

(Зміст): М. Неверлі. Поет із серцем у руках (Поезія Б. І. Антонича на тлі української модерні), с. 5—30. — Привітання життя, с. 33—72. — Три перстені, с. 75—108. — Книга Лева, с. 111—148. — Зелена Євангелія, с. 151—181. — Ротації, с. 185—194. — З різних піль (8 поезій поза збірками, уривки прози, лібретто до опери в трьох діях «Довбуш»), с. 197—276. — Фотографії, с. 279—288. — Спогади про Б. І. Антонича (автори: О. Олійник, В. Ласовський, О. Ксенжопольська, Л. Гец, О. Vološynovuč, А. Kuzelova-Neugebauerová) с. 291—309. — Літературно-критичні матеріали про Б. І. Антонича (автори: С. Г[ординський], І. О[гієнко], І. Сірко, Редакція «Вістника» [1937], О. Бабій і С. Трофимук. Тут же: Всиловлювання товаришів по перу про Б. І. Антонича, впорядкувала О. Олійник-Ксенжопольська), с. 313—356. — Примітки,

с. 357—360. — Словничок незрозумілих і менше вживаних слів, виразів та імен, с. 361—368. — Бібліографія літератури про Б. І. Антонича (31 позицій), с. 369—370.

Перед текстом портрет Антонича роботи В. Ласовського (із збірки «Зелена Євангелія»).

ДАНИЛЕНКО-СЛОВІДСЬКИЙ, КОСТЬ. Недоспівана пісня. Збірка лірично-епічних поезій. Новий Ульм — Німеччина, (Видавництво «Українські вісті» в Німеччині, накладом автора), 1966. 76 + (1) с., портр., 20,8 см, 1,00 дол., 1 000 прим.

Дружня подяка (передмова), с. 7. — Твори цього ж самого автора, с. 77.

КУРПІТА, ТЕОДОР. Блакитні троянди. Автобіографічна повість. Чикаго, Українське літературне видавництво, 1966. 93 + (2) с., портр., світлина, 27,7 см, 5,00 дол., тв. обкл.

Тит. стор. також англ. мовою:

Theodore Kurpita. Blue Roses. Poetry in Ukrainian. Chicago, Ukrainian Literary Publishing Co., 1946.

Мистецьке оформлення: Марія Гарасовська-Дачишин. Сорочинка: Володимир Вернацький. Склад: Михайло Панасюк. Друк: Микола Лаба. Друкарня Українсько-американської видавничої спілки в Чикаго.

Книга поезій, присвячених померлій дружині автора Ользі. На початку книги спогади про Ольгу Курпіту (автори: О. Бабій, Е. Курпіта) та їй же присвячені вірші й поетичні переклади (автори: Є. Винниченко-Мозгова, В. Державин, Р. Завадович, Франческо Петрарка в перекладі М. Ореста). В середині обкладинки ноти до двох віршів автора, присвячених його дружині; музика М. Федорова («Вечірні мислі») і В. Шутя («Прости»).

МАНДРИКА, М(ИКИТА). Вік Петлюри. Поема. (Вінніпег, накладом автора, 1966). 47 с. + суперобкл., портр. С. Петлюри, 23 см, 1,50 дол. Тит. стор. також англ. мовою.

M. I. Mandryka. Petliurian Age. Poem. Winnipeg, 1966. Trident Press Ltd.

Нові поезії 1966. Ч. 8. Нью-Йорк, в-во Нью-Йоркської Групи, 1966. 64 с., 19,8 см, 2,00 дол.

Тит. стор. також англ. мовою:

New Poetry 1966. No 8; An Annual Ukrainian Language Publication of „The New York Group“.

Обкладинка роботи Юрія Соловія.

Printed by Kiev Printers Ltd., (Toronto).

(Зміст): Поезії П. Килини (1), Б. Бойчука (3), Е. Андієвської (2), Ю. Тарнавського (2), В. Вовк (6), Б. Рубчака (5) і Федеріко Гарсія Льорки в перекладах Ю. Тарнавського (5), П. Калини (1), В. Бургардта (3) і В. Вовк (1).

Про авторів короткі біо-бібліографічні довідки, с. 62—64.

СИМОНЕНКО, ВАСИЛЬ. Берег чекань. Вибір і коментарі Івана Кошелівця. (Нью-Йорк). Видавництво Пролог, 1965. Другий наклад 1966. 222 с., + протр., 18,8 см, 2,50 дол.

Тит. стор. також англ. мовою:

Vasyl Symonenko. The Shore of Expectations. Selected and annotated by Iwan Koszeliwec. Second printing 1966. Prolog Inc., New York. Library of Congress Catalog Card Number 65—29027. Druck: „Biblos“ GmbH, München.

(Зміст): Від видавництва, с. 5—6. — І. Кошелівець. У хороший Шевченків слід ступаючи... (літ.-критична стаття), с. 7—60. — Із збірки «Тиша і грім», с. 63—91. — Із збірки «Земне тяжіння», с. 95—134. — Із поезій, спотворених радянською цензурою, с. 137—148. — Поезії заборонені в УРСР, с. 151—167. — Щоденник, с. 171—181. — Додатки: Друзі про Василя Симоненка, с. 185—205. — Коментарі, с. 209—219.

ФРАНКО, ІВАН. Коваль Бассім. Арабська казка. Для старших і молоді. (Нью-Йорк), (Українська книгарня «Говерля», 1966). 120 с., ілюстр., 17,6 см, 1,50 дол., фотодрук.

Місце вид. і джерело фотопередруку не подані.

ФРАНКО, ІВАН. Мойсей. Поема. Нью-Йорк, видавництво Чарторийських, 1966. 94 с., портр., ілюстр., 17,7 см, 1,25 дол., фотодрук.

Ілюстрації О. Савченка-Більського. — Фотопередрук з вид.: Париж, видавництво Петра Ардана, 1945.

б) Проза

БИКАВ, ВАСИЛЬ. Мертвим не болить. Переклад з білоруської Івана Кошелівця. Нью-Йорк, видавництво Пролог, 1966. 196 с., 22,5 см, 2,50 дол.

Обкладинка Якова Гніздовського.

Druck: „Biblos“ GmbH, München.

Вперше друковано в журналі «Сучасність», чч. 6—9, 1966.

І. Кошелівець. (Передмова), с. 5—7.

ГУМЕННА, ДОКІЯ. Благослови, Мати! Казка-есеї. Нью-Йорк, Об'єднання українських письменників «Слово», 1966. 265 + (9) с., ілюстр., 21,5 см, 5,00 дол., тв. обкл.

Книга видана заходами Гуртка приятелів книжки у складі: І. Бакало, С. Гаєвська, М. Іваницький, А. Кочан, М. Леванісів, В. Олійник, О. Пельць, Л. Черешньовська. Обкладинка і малюнки в тексті виконані за участю Тамири Цимбал.

Відтворення передісторії України на прикладах з археології, етнографії, мітології, фолкльору і мови.

(Зміст): 1) Камертонодзень. — 2) Жени. — 3) Господиня дикого звіра. — 4) Леле. — 5) Благослови, Мати! — 6) Золотий плуг. — 7) У вирій! — Джерела, с. 229—239. — Список ілюстрацій, с. 240—266. — Інші книжки цієї ж авторки, с. 271.

КОЛЕНСЬКА, Л. Самостійність. Нью-Йорк, (накладом авторки), 1966. 116 + (2) с., 23,5 см, 2,00 дол., офсет.

На стор. 2: L. Kolenska. Loneliness. Library of Congress Catalog Card Number: 66—26643. Printed at Small Photo-Offset Reproductions.

Обкладинка Петра Холодного. Збірка оповідань.

(Зміст): Самотність. — Ромени. — Не вірю. — Я і мій в'язень. — Бунт. — Ми не забули. — Із записок Сіроперого. — Патріот.

ЛАСОВСЬКА, МИРОСЛАВА. Під чорним небом. Повесть. Торонто, Українське видавництво «Пробоем», 1966. 207 с., портр., 21 см, 3,50 дол.

Тит. стор. також англ. мовою:

Myroslava Lassoovsky. Under Black Skies. Novel. Toronto, Free Press Publications (v. Ltd., 1966. — Printed by the Basilian Press, Toronto.

Літературна редакція: В'ячеслав Давиденко. Мистецьке оформлення: Володимир Ласовський.

Вперше друковано частинами в тижневику «Вільне слово», Торонто, 1965—1966 рр.

ЛЕВЧЕНКО, СЕМЕН. За волю і державу. Повесть із визвольних змагань українського народу 1918—1920 рр. у чотирьох частинах. Лондон—Дарбі. Видано накладом автора і його дружини, 1966. 494 с., + суперобклад., портр., 23 см, 7,00 дол., тв. обкл.

Заг. також англ. мовою:

S. Levchenko. For Freedom and Sovereignty. Derby, 1966.

Обгортка Роберта Лісовського. Мовний редактор М. Верес. З друкарні Української видавничої спілки в Лондоні.

(Частина книги): I. Похід кривавої Москви. — II. Повстанчими шляхами. — III. За упавшу зброю — пімста! — IV. Золотими літерами записаний «Зимовий похід» 6. 12. 1919 — 5. 5. 1920 рр. — Від Дніпра до прориву большевицького фронту й похід на Київ.

Від автора, с. 7. — Післяслово, с. 493—494.

ПАРФАНОВИЧ, СОФІЯ. Карусь і ми. Авто-біографія. Чикаго, накладом автора, 1966. 324 с., ілюстр., 17,8 см, 4,50 дол. 1 500 прим., тв. обкл. Тит. стор. також англ. мовою:

Sophie Parfanowycz. Carry and We. Novel. Chicago, Published by the author, 1966.

Мистецьке оформлення обкладинки Оксани Мошинської. Ілюстрації Христі Головачак. Друкарня видавництва Миколи Денисюка.

Збірка оповідань про авторове авто.

(Зміст): Р. Завадович. Замість передмови, с. 5—7. — Про що йде мова? — (Цикли оповідань): Карусь і ми; Нове житло — нові друзі; На диких полях; Музика доріг; Погідна старість.

ПАРФАНОВИЧ, СОФІЯ. У лісничівці. Видання друге фотодруком. (Дітройт, накладом автора, 1966). (10) + 5 до 183 + (1) с., ілюстр., 16,5 см, 3,50 дол., тв. обкл.

Тит. стор. також англ. мовою:

Sophie Parfanowycz (sic!). In the Forester's House. Second Edition. Detroit, Published by the author, 1966. Printed by the Universal Slavic Printers.

Рисунки Б. Крюкова. Обкладинка роботи Р. Дацка. З друкарні П. Майсюри. Фотопредрук з вид.: Буенос-Айрес, Видавництво Миколи Денисюка, 1954.

(Зміст): Ю. Тис. Передмова до другого видання, с. (7). — Передмова до першого видання, с. (9). — У лісничівці. — Сільва хоче до хати. — Дві матері. — Невеличка історія дятеля-стукача. — Ілля Данилович Черепаха. — Кара Божа з цапом. — В лісовій гущавині. — З книги життя. — Маленькі батьки і ще менші діти. — Лукавий вуж. — Гірка неволя. — Ласе ластовенятко. — Зимовими вечорами. — Іжак Ічок. — Післяслово.

(Далі буде)

РЕЦЕНЗІЇ, КРИТИКА

Зустріч українця з Німеччиною

ОЛЕКСА ІЗАРСЬКИЙ. *Чудо в Мисловицях. Повість, бібліотека «Сучасности», Мюнхен 1967, 151 стор.*

У третій частині свого просторо закроеного твору «Дім і чужина» в письменника викристалізувався у замкнену цілість епізод з життя у шльонському Грюнберзі під час другої світової війни, що його автор видав як окрему повість п. н. «Чудо в Мисловицях». Досі ми знаємо дві частини згаданого твору: «Ранок» — дитинство Віктора, «Віктор і Ляля» — шкільні роки в Полтаві. Хоч ознайомлений з цими двома попередніми повістями читач радше хотів би мати книжку, що зображувала б київські роки університетських студій (про що заповідалося в другій повісті) і відтворювала б духове зростання героя, то вчитавшись у твір, кожний швидко відкриє, що головна проблема рецензованої повісті обіцєе бути не менше цікавою. А ця проблема — це зіткнення молодого українця (який вимріяв собі ідеальний образ Німеччини та її людей) з реальною Німеччиною 1940-ових років. Багато з-поміж нас, що опинилися на Заході, більшою чи меншою мірою пережили щось подібне.

Німецька вчителька Віктора, Йоганна Карлівна, зуміла прицепити юнакові образ Німеччини, як країни класичної музики, поезії та філософії. Що його зустріч з німецькою дійсністю мусіла принести розчарування та протверезіння, того не важко уявити собі тим більше, що герой повісті, Віктор, — не захоплений читач та перекладач Гете і Рільке. Але в повісті є чимало інших цікавих моментів: зудар молодой української людини з німецьким русофільством і пошуки за йо-

го джерелами; питання мистецької творчості для свого народу того, хто живе на чужині; неспроможність поєднати прагнення до особистого, людського, щастя з прагненнями вийти на незвичайний шлях поета, письменника. Це — тільки деякі з цих моментів.

Оскільки з фрагментарного характеру повісти можна виділити якийсь хід подій, він більш-менш такий:

Віктор Лисенко разом із своїми батьками та братом Льюкою опинився з транспортом українських робітників, що їх завербувала німецька фірма «Гросна» на працю у фабриці в Грюнберзі, в Перемишлі. Три вагони людей з усім своїм мізерним майном віддали свою долю в руки Віктора, який, знаючи німецьку мову, має щасливо перевезти їх між Стілллу і Харібду хаосу воєнного транспорту. Хоч у Перемишлі їм обіцяно перевіз на Шльонськ, їхню групу прилучили до великого транспорту українських робітників, що їдуть на Берлін і далі на захід. У Мисловицях, на кордоні між т. зв. Генеральною Губернією і властивою Німеччиною стається вночі «чудо», яке дало їй назву повісті: Вікторові вдається, просто через безпосередній людський контакт, переконати офіцера транспорту піти на ризико і відлучити їхні вагони від берлінського поїзду. Група українців щасливо добивається до Грюнбергу, де це «чудо» продовжується в тому сенсі, що малий гурт людей знаходить умовно тиху пристань серед воєнного лихоліття, — пристань, де

не так болоче відчувається чужина. Далеко за обрями їм ввиджається рідна українська земля, а напівслов'янське населення ще не знає тієї погорди до «східної людини», погорди, що її не приховували ні міщанство, ні простолюття корінної Німеччини.

Віктор, який працює то організатором, то кур'єром, то перекладачем, має нагоду зблизька пізнати цей клопоть землі та його людей. Під час своїх подорожей він зустрічається з двома представниками українства на чужині — з галичанином і полтавцем, полковником армії УНР. Окреме зацікавлення Віктором та його духовим світом виявляє директор фабрики Людвіг Шрамм. Їхній дружній стосунк і два «любовні романси» — директора та Марії, напівтатарського походження росіянки з України, і Віктора та Ліди — становлять головний хребет повісті. Не бракує тут також пікантних еротичних сцен. За цю відвагу і тонкість у цій ділянці треба таки похвалити автора, бо загал наших письменників у цих питаннях аж надто цнотливий у час, коли світова література перейшла вже всілякі «табу». Однак ми зацікавимося радше деякими взаєминами духового порядку, ніж описами дальших пікантних деталей.

Головним завданням автора є розгорнути перед читачем духове обличчя та внутрішній світ свого героя. Пристрасному інтелектуалістові Вікторові він протиставляє директора Шрамма, астматичного вже мрійника — шукача «таємниці російської душі». Шрамм спершу захоплений Віктором: він пише про нього в листах до своєї дружини, роздобуває для нього видання Рільке (для перекладу на українську), допомагає навіязати контакт з видавництвом. У Вікторових духових шуканнях Шрамм, може, пізнає

себе в молодому віці, коли він ще цікавився філософськими та соціальними питаннями. У хвилини дружньої розмови він іронічно називає Віктора «молодим Гете». Одночасно Шрамм шукає у Вікторі «представника російської інтелігенції», співрозмовця для тем з історії незбагненого йому російського народу. Віктор же старається перекопати Шрамма щодо нереальності його уявлень про Росію і щодо правоти українських національних прагнень. Поволі він розбиває Шраммову картину про «велич та єдність Росії». Але Шраммові дуже важко прощатися з своєю казкою тим більше, що його коханка Марія та її батько, російський патріот, підтримують його русофільські симпатії і звинувачують Віктора в сепаратизмі. А останній спричинився до трагедії Росії. Для свого внутрішнього спокою Шрамм відштовхує Віктора від себе і навіть стає сам жертвою провокації, скерованої проти родини Лисенків. Хоч Вікторові вдається викрити махінації ворожої групи, він все ж таки рішається залишити фабрику і разом з батьками та братом шукати праці в Саксонії. Віктор, самовпевнена молода людина, сповнена творчих задумів, не відчуває втрати цієї сумнівної «дружби».

Тут авторові вдалося на тлі особистих взаємин між Шраммом і Віктором відтворити взаємини між Німеччиною й Україною так, як ми пережили їх за останні десятиліття. Україна та її політичні прагнення (що їх уособлює Віктор) починають втомлювати совість збанкрутованого німецького інтелігента, який відштовхне та забуде Віктора.

Не менше складним є Вікторове ставлення до жінок. Чутливий на їхню вроду, він одночасно шукає в них і відгомону власних думок, і підтвердженнь своїх шукань. Киянка Ліда не може збагнути, чому

їй не вдається покорити собі Віктора, хоч їхнє кохання щире та палке. Вона відчуває, що їй бракує ключа для зрозуміння його внутрішнього світу. Цей ключ посідає, мабуть, Ляля Сорокіна, його приятелька з юнацьких років у Полтаві. Ляля виринає на обрії повісти смертельно хвора на туберкульозу, виринає у листах, що їх вона пише Вікторові з табору українських дівчат, вивезених на каторжну роботу в Німеччину. Ліда рішає розлучитися з Віктором і лише розлука допоможе їй зрозуміти його, але це вже буде для неї запізно.

Центральною проблемою повісти є Вікторівий стосунок до України. «Правда й право України — пратема Вікторового мудрування. Найпристрасніша, найширша, найглибша» (стор. 70). Віктор — і тут можна б ідентифікувати його з автором — вірити у поступ людського духу під впливом катастроф. Для нього «розтоптантя України Німеччиною є провісництвом її воскресіння і перемоги». Однак, як учить нас історія, таке переконання не завжди себе виправдало; як показують нові аспекти, викриті модерною наукою історії, процес становлення, оновлення та кристалізації нації куди складніший.

Не без інтересу читається пасуси повісти, де Віктор зустрічається з емігрантами — полтавцем-петлюрівцем і галичанином. Хоч герой повісти знаходить спільну мову з ними, не можна не відчуту іронії в його ставленні до цих майже жалюгідних представників українства на чужині, зокрема в словах автора: «...мариться, що П'ємонт наш, Галичина, зайде в зраді далі, ніж Наддніпрянищина або Кубань» (стор. 58). А образ галичанина в повісти говорить, що в автора перемогла — може, не свідомо — якась відраза до західнього представника нашого народу. Тут же не місце входити в

причини відчуження, яке викликала кілька столітня приналежність двох частин нашої нації до різних державних систем. Але нехай буде вільно мені зацитувати авторового земляка — Василя Симоненка, який у поезії «Український лев» каже:

«Сивий Львово! Столице моєї мрії,
Епіцентре моїх радощів і надій,
Вибухає душа, я тебе розумію,
Але, Львово, хоч трішки мене зрозумій.

Я прийшов до тебе із захопленням
сина
Від степів, де Славута легенду снує,
Щоби серце твоє одчайдушне левине
Краплю сили вдихнуло у серце мое».

Прецікавими є також роздуми героя над ролею еміграції, над творчею працею одиниці на чужині. Хоч Віктор ще бореться з собою і вагається, який шлях особистого щастя обрати чи створити «щось незвичайне» (до речі, це — проблема, яку переживають чи не всі молоді люди, що почувають у собі якесь покликання), він все ж уважає себе «свіжим пагоном на дереві свого народу» (стор. 199). Генерація батьків — це позитивісти та народовці, які вірили в поступ, що його принесе народова просвіта; Віктор же хоче індивідуально творити щось неповторне, що збагатить культурну скарбницю народу. Тут уже приходить до голосу представник генерації, яка була свідком невблаганного терору та знищення духової провідної верстви нашого народу в 30-роки. Оновлення Віктор починає від себе.

Про мову і стиль Олексі Ізарського вже писалося на сторінках цього журналу. Любов до деталей, асоціативність думок та образів, умілість короткими штрихами, тонко вишуканими висловами характеризувати суть речі і чітко відтворити настрої — в цьому сила автора. Так, як пише О. Ізарський, пишуть у

нас мало. Але так пишуть передові письменники у світі. Однак тому, що в нас на еміграції є дуже обмежена кількість любителів модерного мистецького слова, — загал бо не може розпрощатися з конвенційною повістю, — громада його читачів буде, мабуть, малою. На щастя, не читацька громада визначає те чи те місце письменника в літературі. Наприклад, на Україні вже виросло молоде покоління прозаїків, яке пішло тими шляхами, якими на еміграції крокує О. Ізарський.

Як рідко котра повість, «Чудо в Мисловицях» спонукує до роздумувань над близькими та далекими, над приємними та болючими проблемами людини, яка живе на чужині. Ця повість одночасно глибоко оптимістична. Не зважаючи на воен-

ну завірюху, яка прокотилася по Європі в першій половині 40-ових років, герої повісти вміють і відкривати красу життя, і бути щасливими. Руїна власної і чужої землі не змогла вбити в них віру в сенс життя. Вони визнають тільки один імператив: жити і творити.

Можна бажати, щоб голос автора, який пережив смерть, терор та руїну на власній рідній землі і знайшов на чужині силу в собі, щоб написати твір, такий закоханий у життя та красу, — щоб цей його голос не пролунав у порожньому просторі наших днів, а знайшов шлях до молодого інтелектуального читача. Він, цей голос, допоможе не одному і не одній перемогти зневіру в життя, в суспільство.

Анна-Гая ГОРБАЧ

Окремим книжковим виданням появилася, друкована в журналі «Сучасність» — чч. 1, 2, 3 та 4 за 1967 рік

повість

Олекси Ізарського

ЧУДО В МИСЛОВИЦЯХ

Книжка має 151 сторінку. Ціна — 7,— нім. марок або 2,— амер. долари; в інших країнах — у валюті, перерахованій на долари.

Такими ж книжковими виданнями появилися також, раніше друковані в журналі, повісті того ж автора:

РАНОК та ВІКТОР І ЛЯЛЯ

Перша книжка має 135 стор., друга — 127 стор.

Ціна — така сама, як за повість «Чудо в Мисловицях».

Замовлення просимо надсилати на адресу нашого видавництва.

Книга до 80-річчя Івана Кавалерідзе

А. НІМЕНКО. *Кавалерідзе скульптор. Вид-во «Мистецтво», Київ 1967, 50 стор. тексту (із списком основних скульптурних праць мистця) + 22 аркуші чорних ілюстрацій, тираж 4 000.*

На часі вже фундаментальна книга про Івана Кавалерідзе — особу, скульптора дрібних, великих та грандіозних форм, кіно-режисера й драматурга. Але перед нами — скромна монографія, схожа на передмову до альбома, про І. Кавалерідзе-скульптора, — посильний дар історика українського мистецтва. А. В. Німенка й видавництва «Мистецтво».

Кардинальна вада твору — брак чіткої, сміливої й оригінальної аналізи стилево-строкатого доробку і надзвичайно багатогранного та надзвичайно плідного скульптора. Автор, дослівно, тільки згадав перші праці Кавалерідзе (1908—09); детальніше ознайомив читача тільки з його київським пам'ятником «Свята Софія» (1911); кілька слів присвятив студіям юного мистця в Парижі й впливові на нього О. Родена та Н. Аронсона; наче принагідно зайшла тут мова про «деякі прийоми конструктивізму» (стор. 26) і — також тільки про «прийоми!» — імпресіонізму (стор. 38). Без належного обґрунтування Німенко підкреслив наголосив значення пізніх, повоєнних, останніх праць скульптора з Полтавщини. Це все без справжнього розмаху й заглиблення в проблематику людини з великим хистом та із значними досягненнями — як на українській обставині останнього десятиліття царського режиму, двадцятих років; тридцять роки були присвячені кіно.

Висновки Німенка або надто загальні, або надто вузькі. Вони нагадують аналіз стилю метаморфозу стилів від юности мистця до старости:

«Творчість Івана Петровича Кавалерідзе завжди відзначалася своєрідністю стилю, глибоким використанням національних мистецьких традицій, поетичною силою, романтизмом. Монументальне начало в творчості Кавалерідзе виявлялося насамперед у стійкості образної будови, що, як правило, позбавлене будь-яких елементів випадкового. Прагненням до реалістичної символіки, до національних сюжетів і типів, до наслідування традицій народної скульптури і, нарешті, до характеристичної філософічності та внутрішньої монументальності образів позначені майже всі післявоєнні твори Кавалерідзе.

«Монументальність це особлива. Вона є наслідком поетичного цілісного сприймання явищ, при чому зберігається і безпосередність, і разом з тим усе зайве, непотрібне відкидається. Вона вільна від того прямолінійно публіцистичного характеру, що властивий творчості деяких радянських майстрів скульптури того часу. Міцність і точність внутрішньої структури пластики, її об'єму і дії сягають корінням у народну різьбу».

Або ще заключні абзаци книжки: «У скульптурі для Кавалерідзе найголовніше глибина змісту, життєвість і трепетність, здібність до руху і тривалого існування в реалістичному образі, а не скороминущі ефекти пустотливої пластики, що імітує зовнішність речей і умовність ілюстративного жесту. Він шукає виразности в цілому, гармонійної побудови об'ємних співвідношень, глибоко відчутих у пропорціях, доведених до монолітності.

«Подібно до майстрів Відродження, Кавалерідзе — багатогранний мистець, художник-мислитель. Він працює в різних галузях мистецтва — скульптурі, кінематографії; в останні роки — драматургії; і всюди він майстер високої класи, а не дилетант».

Хоч авторові монографії доступний особистий архів мистця, біографічних відомостей у його книзі обмаль. Поза звичайну норму їх в енциклопедичному гаслі можна зарахувати тільки декілька фактів: грузинське походження батька й українське — Калина Кухаренко — матері скульптора, згадка про його дитинство в селі Талалаївка на Полтавщині («УРЕ» місцем його народження вважає хутір Ладанський), про київського родича мистця С. А. Мазаракі (він допоміг юнакові «вийти в люди», штовхнув на мистецький шлях), про Київську художню школу й скульптора Ф. Балавенського тощо.

Нагадано в книзі, між іншим, цікавий задум (1910) «Военно-исторического общества» і київського духівництва створити на терені між Михайлівським монастирем і Софійським собором цілу низку мону-

ментів т. зв. «Історичного шляху»: пам'ятники «Доісторичному Києву», княгині Ользі (здійснений І. Кавалерідзе, зруйнований революцією), князем Олегові, Володимирові, Святославові та Ярославові. Чи задуми не глибше розкривають зміст людини, ніж завжди компромісна їх матеріалізація?

Основна течія книжки А. Німенка — це конденсовані відомості (навіть просто перелік) про ряд скульптурних творів Івана Кавалерідзе. Читач — як це нам зрозуміло! — за центр книги вважатиме опис пам'ятників великим українцям: Т. Шевченкові (Ромен, 1918; Суми і Полтава, 1926), Г. Сковороді (Лохвиця, 1922), його ж погруддя для села Чорнухи на Полтавщині (1922), для Шевченківського музею в Києві (1944). Зацікавить його також успіх нашого земляка на Європейській театральній виставці у Відні в 1965 році («А. М. Бучма в ролі Миколи Задорожного» — «Украдене щастя» Івана Франка).

Книгу прикрасили портрети мистця на різних етапах його життя.

А прикро вразять читача русизми і навіть «русизми-дерев'янізми» в мові А. Німенка.

Ол. Из.

ВІД АДМІНІСТРАЦІЇ

Просимо всіх наших вельмишановних передплатників і кольпортерів, які висилають чеки прямо на нашу адресу, виготовляти їх обов'язково на *Ukrainische Gesellschaft für Auslandsstudien e. V.*

Виготовлені чеки на «Сучасність» чи на окремі прізвища працівників нашого вид-ва утруднюють і деколи унеможливають їхню реалізацію.

Твір, що завершив невтомну працю дослідника

КОНСТАНТИН С. КОНОНЕНКО. *Україна і Росія. Соціально-економічні підстави української національної ідеї, 1917—1960. Український технічно-господарський інститут, Мюнхен 1965, 536 стор.*

Маємо нарешті широко закроене дослідження, що наświetлює економічне становище України після розвалу російсько-царської імперії. Автор стояв усе своє життя близько подій та процесів, що їх він інтерпретує. Отже не дивно, що цей його останній серйозний твір віддзеркалює пункт бачення генерації з міждіб'я двох світових воєн. З одного боку, ця генерація пережила півстолітній тягар важкого політичного гніту, економічної експлуатації та культурного упослідження, але, з другого, вона, ця генерація, розуміла суть нового імперіяльного режиму і станула на оборону інтересів України та прав українського народу.

«Радянське півстоліття» знаходить у нас на Заході більш-менш задовільну інтерпретацію в різних публікаціях — у ділянці політики, літератури та культури. Однак лише за останні роки ми, українці, почали звертати увагу на занедбану, хоч і, може найсуттєвішу ділянку, — на економіку України. Але тут аматорства не висічає. Радянські ж публікації в більшості дають спотворений опис історії економіки, базованій на «добіркових джерельних матеріалах». На еміграції люди спромоглися радше на реєстрування маркантніших наслідків соціально-економічної системи більшовизму і на подавання публіцистичних коментарів до загальновідомих фундаментальних змін.

Професор Кость Семенович Кононенко доклав багато зусиль, щоб покращити наше розуміння еконо-

міки України. Пригадую, що будучи ще асистентом у Каліфорнійському університеті, я мав приємність рецензувати його англomовну монографію «Україна і Росія — історія економічних зв'язків, 1654—1917» на сторінках серйозного англomовного періодичного видання «Американський економічний огляд». Мені здається, що згадана монографія (так само, як і вся його інша наукова та публіцистична діяльність) була, так би мовити, самовишколом і підготовкою для багатого труднішого завдання: дати всебічне з'ясування економіки України за т. зв. радянсько-комуністичний період.

Перед автором стояли великі методологічні труднощі. Брак та заплутаність джерельних матеріалів добре відомі «кремлологам». На додаток, Україна рідко коли виступає в цих матеріалах як окрема економічна одиниця, при чому відношення економіки УРСР до економіки РРФСР та всього Радянського Союзу є якраз ключем для економічної аналізи. Зрештою автор не вживає суто квантитативної методи, так що він не взяв до уваги навіть уже зроблені в цьому напрямі дослідження, наприклад англomовну публікацію Всеволода Голубничого «Промислова продукція України — 1913—1956»¹⁾. І хоч хотілося б бачити аналітично-квантитативну методу, стосовану більшою мірою в студіях про економіку України, треба виправдати історично-інституцій-

¹⁾ «Industrial Output of the Ukraine — 1913—1956».

ну методу автора з огляду на широкість самої теми, на що вже вказує заголовок монографії.

Автор послідовно виводить свою головну тезу: він вказує, що Україна — як національна, соціально-економічна та культурна одиниця — безперервно висуває і боронить свої специфічні інтереси перед панівною метрополією; однак такі стихійні прагнення в рамках діючих законів викликає типову, швидку протіацію, оперту на брутальну силу імперіального центру. Суть колоніальної підлеглості України автор характеризує такими словами:

«Україна — це окремих національний організм з природним правом на чинність у власному інтересі. Її стосунки з іншими мали б спиратися на засади рівноправного партнерства. Насправді ж усе визначається політичною зверхністю Росії, спертю на силу».

Для спеціалізованого дослідника особливо цікавими будуть специфічні теми, з'ясовані автором. Дозволю собі підкреслити деякі з них, бо вони, на мою думку, влучно та оригінально сформульовані і можуть послужити поштовхом для дальших дослідних студій.

1) У рамках НЕП-у потреби та потенціал української економіки виявилися у розквіті сільського господарства, яке оперлося на розкріпачене селянство, на відродження автономного кооперативного руху, на розріст кредитово-банкової системи тощо. Однак ці республіканські господарські форми змінили такі ж всесоюзні (імперські) інституції, як колгоспне та радгоспне кріпацтво та централізоване (всесоюзне) банківництво. Аналіза змін у законодавстві, політично-адміністративній структурі і плануванні вказує на послідовну політику Москви підпорядковувати господарський потенціал неросійських «окраїн» інтересам колоніальної метрополії.

2) Голодова катастрофа 1932-33 років має своє коріння в рішеннях ЦК ВКП(б) з 1927 року, які позбавили національні «союзні республіки» власного законодавства в сільсько-господарському секторі. Кононенко доводить, що «суцільна колективізація не походила з програмових засад комунізму», а була подиктована прагненням видобути більшу кількість хліба від селян. На додаток, голодова катастрофа була організована при допомозі апарату політичного терору, що прагнув покарати та підкорити економічно емансиповане українське селянство.

3) Уведення п'ятирічок не тільки встановило межі розвитку промисловості, але й передало керівництво цілістю української економіки в руки «центру». Автор констатує: «Передаючи Україні плян, Москва ставала господарем його реалізації».

4) Крім загальновідомої експлуатації України фінансовою системою (при чому зібрані державні податки значно перевищують витрати для Української РСР), політика державних цін на сировину, промислові продукти, транспорт та продукти широкого споживання є дуже некорисними (м'яко висловившись) для України і допомагають перелівати національний дохід поза межі УРСР.

5) Автор вказує, що сповільнений економічний розвиток України в порівнянні з Російською РФСР та рештою СРСР знаходить своє відзеркалення в темпах індустріалізації, в темпах повоєнної відбудови, в рості урбанізації та шкільництва і в рості життєвого стандарту. Він наводить докази, що адміністративний, технічний, а навіть і партійний, апарат на Україні розумів форми та причини дискримінаційного трактування республіки впродовж десятиліть. Наприклад, періодично виникають дискусії про витратність та несправедливість політики щодо

розміщення підприємств і капіталовкладів. Така політика часто йде в розріз з інтересами не тільки України, але й всього Радянського Союзу. На жаль, того роду аргументи та дискусія брутально задушуються імперіальним центром.

Реасумуючи статус основних галузей економіки і суть історичних процесів, К. Кононенко приходить до висновку, що в засаді економічних стосунків між Україною і Росією діють такі три найголовніші елементи: а) обезправлення України, б) її економічний визиск, в) підпорядкування її економіки політичним та господарським інтересам Росії.

Яке ж відношення книги К. Кононенка до дальших студій про економіку України?

Автор дуже старанно використав економічні писання на Україні в 20-их роках і взяв до уваги новіші радянські видання. Однак він не зазубив своєї праці за опубліковані результати таких дослідників української підрадянської економіки, як Голубничий, Гловінський, Процюк, Чировський, Винар та інші. Крім цього, вартість Кононєнкової монографії для дальших дослідів видавці обнизили тим, що не включили в неї індексу гасел та імен. Зрештою, це дуже відомий недолік також і радянських видань того роду.

Зрозуміло, що дослідники на еміграції, як також і на всьому Заході, повертатимуться ще нераз до тем і тез, порушених та з'ясованих проф. Костем С. Кононенком. Завдяки його науковій спадщині молода українська університетська генерація буде науково краще озброєна для оборони прав свого народу так, як це

роблять молоді науковці інших народів, які борються за їхні національні права. Уже після опублікування праці К. Кононенка ми можемо віднотувати деякі закінчені дослідження в цій ділянці. Наприклад, З. Л. Мельник у своїй монографії²⁾ докладно проаналізував питання перелиття доходів з України у всесоюзний бюджет, а І. С. Коропецький захистив докторську дисертацію,³⁾ в якій аналізує політику капіталовкладів на Україні. Як бачимо, публікації наших дослідників-економістів допомагають внести українську проблематику та український пункт бачення в советознавчі студії на Заході і поглиблюють пізнання суті економічного становища України.

Можна навіть висловити сподівання, що також нова генерація науковців-економістів України вже довше не зможе обминати, промовчувати, спотворювати або фальшувати тем і тез, висунених К. Кононенком.

Не зважаючи на факт, що доведеться ще багато попрацювати над методологією українських економічних дослідів, — як над аналітичною, так і над історично-інституційною, — монографія професора Константина С. Кононенка вже сьогодні становить дуже цінний та важливий вклад у нашу економічну науку.

Володимир БАНДЕРА
(Бостонський коледж, США)

²⁾ „Soviet Capital Formation: Ukraine — 1928/29-1932”. Ukrainian Free University Press, Munich 1965.

³⁾ „The Economics of Investment in Ukrainian Industry — 1928-1937”. Columbia University, New York 1964.

З М І С Т

Святослав Гординський. З подорожнього записника	3
Лу Сінь. Щоденник божевільного	8
Альбер Камю. Три есеї	19
Іван Драч. Три балади	27
Іван Дзюба. У 25 роковини розстрілів у Бабиному Яру .	32
Василь Барка. Відхід Тичини	36
Богдан Бойчук. Дві книги Антонича — без третьої . .	46
Колективні журнали «Перець»	53
Олекса Горбач. На X Міжнародному конгресі лінгвістів .	62
Євген Врецьона. Загибель Лемківщини	69
Андрій Карий. Деякі думки з приводу Світового конгресу вільних українців	83
Кирило Митрович. Факультети, інститути чи стипендії?	88
Євген Онацький. По похилій площі	92
Бібліографія	111
Рецензії, критика. Зустріч українця з Німеччиною (Анна-Галя Горбач) — Книга до 80-річчя Івана Кавалерідзе (Ол. Из.) — Твір, що завершив невтомну працю дослідника (Володимир Бандера)	119

Адреси наших представників

Австралія: „Library & Book Supply“
16 a Prospect Street
Glenroy, W. 9, Vic.

Аргентина: Cooperativa de Credito
„Renacimiento“
(para „Suchasnist“)
Maza 150
Buenos Aires

**Велико-
британія:** S. Wasylko
52, Johnson Road
Lenton, Nottingham

Канада: I. Eliashevsky
118 Medland St.
Toronto 9, Ont.

США: G. Lopatynski
875 West End Ave.
Apt. 14 B
New York, N. Y. 10025

Франція: M. Soroczak
Citè Pierre Courant
Bel—Horizon
St. Etienne, Loire

Швейцарія: Dr. R. Prokop
Dufourstrasse 15
Burgdorf

Швеція: Kyrylo Harbar
Box 62
Huddinge

Передплати з усіх інших країн
просимо надсилати безпосередньо
на адресу видавництва.

Адреси для влат:

Ukrainische Gesellschaft
für Auslandsstudien e. V.
8 München 2, Karlsplatz 8/III
Bankkonto: Deutsche Bank A. G.
8 München 2, Lenbachplatz
Kto Nr.: 22/20457
Postscheckkonto: PSchA München
Kto Nr. 22278

Висилкова Фірма LINDEX

подає до відома шановним клієн-
там, що змінилися ціни для дарун-
ків товарів радянського промис-
лового виробництва.

Цінник доповнено позиціями на
меблі.

Багато цін знижено.

**ЖАДАЙТЕ НАШ НОВИЙ ЦІН-
НИК ч. 9а.**

Цінник ч. 7, для висилки пакунків
з наперед заплаченим митом, за-
лишається без змін.

Наша фірма уможливить Вам та-
кож туристичні подорожі в СРСР.
Ваша

фірма LINDEX

Versand — Reisen

8 MÜNCHEN 27, Rauchstraße 5

Tel.: 48 16 27, 48 13 75, 48 20 38

Fernschreiber: 05 - 23173

УМОВИ ПЕРЕДПЛАТИ на місячник «СУЧАСНІСТЬ» на 1967 рік

одно число: річно:

Австралія	0,70	7,—	дол.
Австрія	20,—	200,—	шил.
Англія	0:6:0	3:0:0	фун.
Аргентина	40,—	400,—	пез.
Бельгія	40,—	400,—	бфр.
Бразилія	80,—	800,—	круз.
Венесуела	3,—	30,—	бол.
Голляндія	3,—	30,—	гул.
Канада	1,—	10,—	дол.
Німеччина	3,—	30,—	нм.
США	1,—	10,—	дол.
Франція	3,80	38,—	ффр.
Швейцарія	3,20	32,—	шфр.
Швеція	4,—	40,—	кор.

КАТАЛОГ КНИЖОК

нм ам. дол.

* * *	Арка — журнал літератури, мистецтва і критики р. 1947 ч.: 1, 4, 6; 1948 ч.: 2, 3-4, 5 кожне число	0,50	0,15
Барка Василь:	Правда Кобзаря , стор. 288	7,50	2,00
Бикав Василь:	Мертвим не болить , стор. 196	10,00	2,50
Галайчук Богдан:	Нація поневолена, але державна , стор. 100	0,50	0,25
Голуб Всеволод:	Україна в Об'єднаних націях , стор. 82	0,50	0,25
Гриньох Іван:	Вселенський Собор, Ватиканський II, стор. 70	2,50	0,75
Гриньох Іван:	Слуга Божий Андрей — Благосвіник єдності (полотняна оправа), стор. 222	11,00	3,00
Гуменна Докія:	Діти чумацького шляху , т. I, стор. 140	2,00	0,50
	Діти чумацького шляху , т. III, стор. 166	2,00	0,50
Діма:	Росянні зорі, поезії , стор. 32	0,50	0,20
Домонтович Віктор:	Доктор Серафікус , повість, стор. 174	0,75	0,20
* * *	Допевідь М. С. Хрущова на XX з'їзді КПРС		
	Лист укр. в'язнів до ОН , стор. 104	2,50	0,75
* * *	Збірник УЛГ , стор. 336	12,00	3,95
* * *	Злочини комуністичної Москви в Україні, влітку 1941 , стор. 86	1,75	0,50
Кононенко Кость:	Колоніальний визиск — основа советської індустріалізації , стор. 28	0,75	0,20
Кононенко Кость:	Наукове дослідження , стор. 68	0,75	0,20
Кошелівець Іван:	Нариси з теорії літератури , стор. 130	4,00	1,00
Кошелівець Іван:	Панорама найновішої літератури в УРСР, стор. 368	10,00	2,95
Кошелівець Іван:	Сучасна література в УРСР , стор. 380	12,00	3,40
Кравців Богдан:	На багрянному коні революції, (Реабіліта- ційний процес в УРСР) , стор. 64	1,75	0,50

(Далі на 4 стор. обкладинки)